

EDEL MONSEN • TORIL B. LYGSTAD

OAHPAHEADDJIBAGADUS

EDEL MONSEN • TORIL B. LYGSTAD

VÁKKIIN 4

Fáddágihpa 8.-10. ceahkkái

ČálliidLágádus

SISDOALLU

1. GEALBOULBMILAT	4
2. SISDOALU, BARGOVUGIID JA ÁVDNASIID OPPALAŠGEAHČASTAT	5
3. HÁMÁDAT: OVDABARGU, GIEDDEBARGU JA MAŇŇEBARGU	8
4. SIIDDUS SIIDUI BAGADUSAT	11
s. 3: Álgosátni	11
s. 6: Oahpástuvvangovat: Čakčabarggut, Ládju, Oahppoulbmilat	11
s. 7: Ovdageahččaleapmi	12
s. 8: Lohkanteaksta: <i>Vággái</i>	13
s. 9-11: Lohkanteaksta: <i>Vággái</i>	14
s. 12: Meahcceskuvladiibmoplána	14
s. 13: Bagadusat	15
s. 14: 1. Loga teavstta <i>Vággái</i> . Vástit jearaldagaid	16
s. 14: 2. Jurddašehket ja ságastallet	17
s. 15: 3. Vástit lohkanteavstta jearaldagaid	18
s. 16-17: 4. Ruossalassátni	18
s. 18: Muiitalus: Imašlaš dáhpáhus lávus	19
s. 19-22: 5. Giellahárjehusat	20
s. 23-25: 6. Doaimmat vákkis	23
s. 26-29: 7. Luonddunamahusat	25
s. 30-33: 8. Vákkis Sámis	27
s. 34-36: 9. Guhkes jogat	29
s. 37-39: 10. Báikenamat iežat guovllus	30
s. 40-43: 11. Mii mátkkoštit Sámis	31
s. 44: 12. Main vákkiin don leat leamaš?	33
s. 45: 13. Guđe suohkanis?	33
s. 46-47: 14. Gos? Galle vákki/báikki don dovddat?	34
s. 47: 15. Nagodatgo 12 rievttis vástádusa?	34
s. 48-49: 16. Muorat	35
s. 50: 17. Muorjjit	37
s. 51: 18. Lieđit	37
s. 52-53: 19. Biebmo- ja dálkkasšattut	38
s. 54-55: 20. Šattut vákkis	39
s. 56-57: 21. Lottit vákkis	40
s. 58-59: 22. Kulturhistorjá	41
s. 60-61: Artihkal: Goađástallan	42
s. 62-63: 23. Goađástallan	43
s. 64: 24. Goahtehuksen	44
s. 65-69: Artihkal: Mii oahpásmuvvat vákkiid kulturhistorjái	44
s. 70-71: 25. Vákkiid kulturhistorjá	45
s. 71: 26. Jurddašehket ja ságastallet!	46
s. 72: Teaksta: Sávza	46
s. 73: 27. Sávza	47

s. 74-75: Lotnolasealáhusaid jahki	47
s. 76-78: 28. Lotnolasdoallu	47
s. 79: 29. Jearahallan ja ovdabuktin	49
s. 80-81: Teaksta: Diiddat mánu ja barggu birra	50
30. Mánnodiiddat	50
s. 82: Muitalus: Molbolaš lea murreme	50
s. 83: Lohkanteavsttat ja čállinbargu	50
31. Lohkat, ságastallat ja mitalit	50
s. 84-85: Govvareportáša: Skuvlaálgu Čáhpuhis	51
s. 86-87: Fáddáartihkal: Meahcceskuvla vákkis	52
s. 88-90: Artihkal: Čáhput-ášši ja kulturhistorjá Olmmáivákkis	52
s. 91: 32. Čállinbargu	52
s. 92: Feara mat	53
s. 92-93: 33. Njálmmálaš hárjehusat	53
s. 93: 34. Guhtemuš sátni ii heive?	54
s. 94: 35. Ovdanbuktin	54
s. 95: 36. Oktasaš loahppaságastallan	55
s. 95-97: 37. Maŋnegeahččaleapmi	56
s. 98: Loga eanet!	57
s. 98: Mitalus: Eva čihkkojuvvon mánát	57
s. 99: Mitalus: Gufihtarčohkka	57
s. 100-101: Álbmotlávlla Skárfvákkis	58
s. 102: Dikta: Gussavuordi	58
s. 103: Mitalus: Čuovga goađis	58
s. 104-105: Artihkal: De šattai goahti!	58
s. 106-107: Mitalus: Go heasta orustii	59
Sátnevádjasat ja Diiddat	59
s. 108: Dikta: Goađi ruohtas	59
s. 109-111: Reportáša: Ullus dujiide	59
s. 112-113: Artihkal: Govt gođđit ránu?	59
s. 114-115: Artihkal: Rátnogođđin historjá	60
s. 116-118: Mitalus: Báhtareaddjit iežaset riikkas	60
s. 119-121: Mitalus: Sindre čakčaluopmu Davvin	60
5. OLGOBARGU	61
Mii vuolgit meahcceskuvlii	61
Goahtesadji	62
Málestapmi	63
Goađástallan	65
Kulturhistorjá/Báikkálaš historjá	66
Lotnolasealáhusat	67
Lávlagat ja stoahkan	69
Murjen	72
Geologija	73
Botaniikka	73
Divvut áiddi ja luoddu muoraid	74
Alfabehtabivdu vákkis	74

1. Gealboulbmilat

Dán oahpaheaddjibagadusa oppalaš oasi kapihttalas 7 ovdanbuvttiime tabealla, mii čájeha oahppigihppagiid ja gealboulbmiid ovtastusa Máhttloktema mielde. Nuoraidskuvlla dássái leat guhitta iešguđet lágan dási mat gustojit. Dássi 1, 2 ja 3 sidjiide geain lea sámegiella 3, ja dássi 4, 5 ja 6 sidjiide geain lea sámegiella 2. Vaikke mii VVV's lea válljen deattuhit doaresfágalašvuoda ja iešguđet beliid sámi kultuvrras, de guoskkahat mii eanaš osiid dáidda dásiide. Tabeallas vuolábealde leat mii váldán mielde ulbmiliid mat eanemusat deattuhit *Vákkiin 4*, muhto dego fágaoahpaheaddjin de boadát vásihit ahte mii maiddái bargat daid eará ulbmiliid ektui, muhto mii eat oainne dárbbu daid dás geardduhit.

Sámediggi ii leat ruhtadan ollásit daid oahppoávdnasiid otná rádjái. Liŋkkat mat čujuhit iešguđet osiide leat dan sivas čihkosis geavaheaddjiide.

DÁSSI 1	DÁSSI 2	DÁSSI 3
<p>Njálmmálaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • dadjat sámegiella sáni ja buohtastahttit sámi ja dárú giellajienaid ja intonašuvnna • guldalit ja dahkat ipmárdusa earjkalis mitalusaid ja máidnasiid sisdoalus • ipmirdit ja cealkit earjkalis dieđuid ja bagadusaid • gažadit ja vástidit gažaldagaid • jorgalit earjkalis dajaldagaid <p>Čálalaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • lohkat ja ipmirdit dieđuid ja earjkalis bagadusaid • lohkat ja ipmirdit earjkalis teavsttaid • čállit earjkalis muitaleaddji cealkagiid dálááiggis ja vássánaiggis <p>Giella, kultuvra ja girjjálašvuoha</p> <ul style="list-style-type: none"> • ságastallat guovttegiellalašvuodas ja dan birra manne ja mo ovdánahttit iežas sámegiella • guldalit ja lohkat sámi máidnasiid ja mitalusaid ja háleštit sisdoalu birra • geavahit borramušdoahpagiid ságastaladettiin sámi borramušaid birra • geavahit bábiršátnegirjjiid ja digitála sátnegirjjiid 	<p>Njálmmálaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • guldalit, ipmirdit ja sáhttit čađahit earjkalis ságastallamiid • kommuniseret čielga dadjanvugiin ja intonašuvnnain • mitalit iežas vásihusaid birra <p>Čálalaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • lohkat ja ipmirdit váldosisdoalu muitaleaddji teavsttain • čállit teavsttaid beaivválaš dilálašvuodain • hálddašit vuđolaš čállinjuolggadusaid • geavahit digitála veahkkeneavvuid iežas teakstabarguin <p>Giella, kultuvra ja girjjálašvuoha</p> <ul style="list-style-type: none"> • geavahit loguid mitalit áiggi, beaivvi, hattiid, mihtuid, deattuid ja sturrodagaid • guldalit sámi mitalusaid ja háleštit sámi mitalan árbevieruid birra • háleštit sámi báikenamaid birra 	<p>Njálmmálaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • oassálastit spontána ságastallamiidda iešguđet fáttáin ja áigeovdilis áššiid birra ja buktit daidda oaiviliid • láhttet iešguđet lágan giellarollain dramatiseremis, lohkamis ja presentašuvnnas • guldalit ja fas mitalit mii lea mitaluvvon <p>Čálalaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • lohkat ja refereret váldomomeanttaid muhtin teavsttas • čállit teavsttaid mat mitalit, čilgejit ja gulahit • jorgalit earjkalis teavsttaid dárogielas sámegillii • geavahit notáhtaid ja gálduid vuodđun čállimii ja almmuhit gálduid <p>Giella, kultuvra ja girjjálašvuoha</p> <ul style="list-style-type: none"> • guldalit ja háleštit sámegiella ja suopmaniid birra • lohkat teavsttaid iešguđet šáŋŋeriin, gávdnat fáttá ja sisdoalu kommenteret • presenteret fáttá árbevirolaš máhtus ja sámi kultuvrras • geavahit digitála veahkkeneavvuid iežas giellaoahpus ja presentašuvnnain

DÁSSI 4	DÁSSI 5	DÁSSI 6
<p>Njálmmálaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • guldalit earáid ovdanbuktimiid, jerrat gažaldagaid ja buktit ovdan iežas jurdagiid ja oaiviliid • geavahit máhttu eará fágain njálmmálaš mitalusain • ipmirdit ja geavahit loguid gulahallamis <p>Čálalaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • lohkat ja áddet muitaleaddji ja čilgejeaddji teavsttaid • čállit teavsttaid mat čilgejit, bagadit ja mitalit oaiviliid • hukset logahahtti ja várdolaš giehta-čálalaš teavsttaid ja tastuvrrain • viežžat dieđuid digitála, čálalaš ja njálmmálaš gálduin go bargá iežas teavsttaiguin <p>Giella, kultuvra ja girjjálašvuohta</p> <ul style="list-style-type: none"> • ságastallat luonddunamahusaid birra • ráhkadit ovdanbuktimiid árbevirolaš fáttáin, sámi ealáhusain, dáidagis ja kultuvrras • ságastallat sámi sátnevádjasiid ja diiddaid birra • lohkat iešguđet lágan teavsttaid ja kommenteret sisdoalu 	<p>Njálmmálaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • guldalit, ipmirdit ja oasálastit spontána ságastallamiin • mitalit dáhpáhusain, plánain, jáhkuin ja vuordámušain • ságastallat iešguđet fáttáin ja áigequovdilis áššiin • jorgalit eanjkalis teavsttaid <p>Čálalaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • lohkat fágateavsttaid ja mitalit váldosisdoalus • geavahit notáhtaid, digitála ja eará gálduid čállimii vuodđun • čállit iešguđet lágan teavsttaid fáttáin maid ieš lea válljen • jorgalit eanjkalis teavsttaid ja oaidnit ovttaláganvuodaid ja earaláganvuodaid gaskal sámi- ja dárugielain <p>Giella, kultuvra ja girjjálašvuohta</p> <ul style="list-style-type: none"> • geavahit grammatihkalaš namahusaid go guorahallá sátnehámiid • lohkat čábagirjjálašvuođa teavsttaid, gávdnat fáttá ja kommenteret teavsttaid • geavahit digitála gálduid ja bargoneavvuid ráhkadit eanjkalis seagáš teavsttaid 	<p>Njálmmálaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • guldalit ja ipmirdit váldosisdoalu guhkit njálmmálaš mitalusain • láhttet iešguđet lágan njálmmálaš rollain ságastallamiin ja ovdanbuktimiin • presenteret heivvolaš digitála bargoneavvuiguin ja mediain <p>Čálalaš gulahallan</p> <ul style="list-style-type: none"> • lohkat, refereret ja buktit čoahkkáigeasu váldoosiid muhtin teavsttas • čállit teavsttaid main lea iešguđet lágan hámit ja ulbmil, ja geavahit iešguđet lágan váikkuhanvugiid teakstabarggus • molssodit sátnegavaheami ja dajaldat bajáshukseami iežas čállošii • geavahit digitála ja eará gálduid go bargá iežas teavsttaiguin ja namuhit gálduid <p>Giella, kultuvra ja girjjálašvuohta</p> <ul style="list-style-type: none"> • geavahit molssašuddi vearba- ja nomensojahanvugiid ja daid guovddášlaš njuolggadusaid dajaldathukseamis • háleštit sátnegavaheami dajaldathukseami erohusaid birra lagas suopmaniin • lohkat teavsttaid iešguđet šáŋŋeriin ja reflekeret sisdoalu ja hámi ektui

2. Sisdoalu, bargovugiid ja ávdnasiid oppalašgeahčastat

Ulbmilat ja oasseávdnasat	Oahpanulbmilat:	Oasseávdnasat:	Giellaoahppa:
	<ul style="list-style-type: none"> • lohkat iešguđet lágan teavsttaid luonddu ja kultuvrra birra vákkiin • máhttit mitalit bargobihtáid birra mat dus ledje olgoskuvllas • máhttit guovddáš doahpágiid mat gullet goahtehukseami ja goahtegavaheamis • máhttit mitalit mo olbmot leat resursan vákki ja vuovdi ávkástallan ovddeš áiggiin ja mo odne geavahuvvojit • máhttit oasálastit eanjkalis ságastallamiidda lotnolasealáhusaid birra (ja geavahit guovddáš doahpágiid eanadoalus, guolásteami ja vuovdebargguin) • máhttit čállit teavstta olgoskuvlla birra, dahje geavahit olgoskuvlla inspirašuvdnan čállit teavstta • oahppit ollu ođđa sániid lidiide, muoraide, murjjiide ja luonddunamahusaide • dovddiidit buorebut geografijain ja sámi báikenamaiiguin • oahppat ollu ođđa báikenamaid iežas guovllus 	<ul style="list-style-type: none"> • goahtesaji barggut ja doaimmat vakkis • luonddunamahusat • vakkis Sámis • jogat • báikenamat • mii mátkkoštit Sámis • muorat • liedit • biebmog- ja dálkkasšattut • šattut vakkis • lottit vakkis • kulturhistorjá • goadástallan • sávza • lotnolasealáhusaid jahki • teakstabargu • feara mat • girjjálašvuohta 	<ul style="list-style-type: none"> • áigedajahusat: vahkko-beaivvit ja diibmomearit • gažaldat sánit • gažaldagat mas lea jerranartihkal <i>go</i> • suopmanerohusat • vearbajuhkosat • imperatiiva • gerunda (<i>dettiin-gežos</i>) • <i>liikot</i> vearba • kasusgeavaheapmi

Bargovuogit	Lohkat: <ul style="list-style-type: none"> • cealkagat • čuoččuhusat • sátneviđjit • govvateavsttat • bagadusat bargobihtáide ja spealuide • bagadusteaksta: <i>Vággái</i> • sátnevádjaset ja diiddat • tabealla: <i>Meahcceskuvladiibmoplána</i> • fágateaksta: <i>Guhkes jogat, Biebmo- ja dálkkasšattut, Boska, Goađástallan, Goađis, Mii oahpásmuvvat vákkiid kulturhistorjái, Sávza, Ávkkat sávzzas, Lotnolasealáhusaid jahki, Diiddat mánu ja barggu birra, Sátnevádjaset, De šattai goahti!, Ullus dujiide, Govt gođđit ránu?, Rátnogođđinhistorjá</i> • bagadusat: <i>Gumbu, Stálusokta, Bánnogáhkožat</i> • <i>Skuvlaálgu Čáhpuhis, Meahcceskuvla vákkis, Čáhput-ášši ja kulturhistorjá Ommáivákkis</i> • muitalusat: <i>Imašlaš dáhpáhus lávus, Eva čihkkovuvvon mánát, Gufihtarčohkka, Čuovga goađis, Go heasta orustii, Báhtareaddjit iežaset riikkas, Sindre čakča-luopmu Davvin</i> • lyriikka: <i>Álbmotlávlla Skárfvákki, Gussavuordi, Goađi ruohtas</i> 	Sárgut/ivdnet: <ul style="list-style-type: none"> • sárga sáni ja gova gaskka • ráhkadit sárggusráiddu 	Guldalit ja hupmat: <ul style="list-style-type: none"> • jearrat gažaldagaid • vástidit gažaldagaid • sártnodit • muitalit • ođđasit muitalit • ovdanbuktit iežas barggu • guldalit bagadusaid spealuin • guldalit go earát muitalit dahje ovdanbuktet • guldalit go jitnosit lohkkovuvvo • guldalit bagadusaid • dramatiseret • geografijaquizza
	Praktihkalaš/olgoskuvlla bargguide evttohusat: <ul style="list-style-type: none"> • cegget gohttehaga, cahkkehit dola, málestit • logaldallan kulturmuittuid/goahtehuksema/soahtehistorjá birra • logaldallan lotnolasealáhusaid birra • kultuvrralaš vázzin: «Spor etter folk» • gávdnat ja geavahit luonddunamahusaid ja sámi báikenamaid • guldalit báikkálaš mitalusaid • ovttasbargogilvvut/luonddubálggis • murjet • galledit náveha/geassesaji/gođiid • galledit boares dállošilju/musea • luddet muoraid, divvut áiddi • lágidit stoahkanbottu unnit ohppiide • čoaggit ja mearridit šattuid šlájaid 	Čállit: <ul style="list-style-type: none"> • sánit mat dajaldagain váilot • sániid ja dajaldagaid govaide • báikenamaid kárttaid ja govaide • mátkegeainnu • čoavddasániid • gažaldagaid • vástádušaid • jorgalemiid • iežas teavstta: reportáša, artihkkala, jearahallama, mitalusa 	Praktihkalaš doaimmat ja spealut skuvllas: <ul style="list-style-type: none"> • sátnoahppaspealut • breahhtaspealut • bingo • sátnebuđaldat • geografijastafeahhta • stašuvdnaoahpahuš¹

¹ Geahča stašuvdnaoahpahuš evttohusa mildosis 1: Teavsttat ja bihtát gihppagis mat evttohuvojit geavahuvvot stašuvdnaoahpahušas leat dán oahpaheaddjibagadus merkejuvvon , nu ahte don fágaoahpaheaddji fuomášat daid ja sáhtát «seastit» bihtáid dassái go heivejit čađahuvvot. Teavsttaid ii leat dárbu seastit, lea dušše ovdamunni ahte oahppit lea daid ovdagihtii juo lohkan.

<p>Lasse-ávdnasat</p>	<p>Oppalaš mildosat: Bustávakoarttat doibmii Alfabehtabivdu Muitalus: <i>Boradanboddu vákkis</i> Lávlagat ja hoahkamat (<i>Váikkiin 1-3</i>) Bagadusat Sátnelistu: Goahtesaji barggut ja doaimmat vákkis Sátnelistu: Kulturhistorjá vákkis Sátnelistu: Luonddunamahusat vákkis Sátnelistu: Málestiit Vástáduskoarttat <i>Duohta vai gielis</i> Bagadusat bingospealaide, sátneoahppan-koarttaide, labyrinthaspellui, sátnebuđaldemiide, gažaldatkoarttaide</p> <p>Váikkiin 4 mildosat:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Stašuvdnoahpahus evttohus 2. Njálmmálaš párrabihtá: Oza erohusaid! 3. Njálmmálaš párrabihtá: Gos bálggis lea? 4. Sátnelista ja bargobihtát tekstii <i>Imašlaš dáhpáhus lávus</i> 5. Bargobihtát <i>Loga eanet-teavsttaide</i> 6. Geografijaquiz, vástádusárka 7. Geografijastafeahhta, vástádusárka ja bargobihtákoarttat 8. Áicanskovvi, kulturhistorjá 9. Joavkobargu: Lotnolasealáhusa jahki, stafeahhta 10. Párrabargobihtá: Lotnolasealáhusa jahki, rebus 11. Geahččaleapmi <i>Váikkiin 4</i>, sámegiella 3 12. Geahččaleapmi <i>Váikkiin 4</i>, sámegiella 2 	<p>Sátneoahppan-koarttat oassefáttáide:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dálus 1, huksehusat • Dálus 2, bargoneavvut • Dálus 3, barggut • Doaimmat vákkis • Goađástallan • Goahtesaji barggut • Kulturhistorjá vákkis 1 • Kulturhistorjá vákkis 2 • Liedit vákkis • Lottit vákkis • Luonddunamahusat vákkis 1 • Luonddunamahusat vákkis 2 • Muorat ja biestagat • Muorjijt <p>Breahttaspealut: <i>Vákkis vággái</i> <i>Váikkiin</i> <i>Dállolabyrinth</i> <i>Vuovdelabyrinth</i></p> <p>Bingo: <i>Meahccebingo</i> <i>Doaimmat vákkis</i></p> <p>Cealkkabuđaldus 1-4</p>	<p>Plánššat (VVV 1-4): Dálus Goađástallan Lávostallan Liedit Lottit Luonddunamahusat vákkis Muorat Muorjijt Urttat ja šattut</p>
------------------------------	---	--	--

3. Hámádat: Ovdabargu, olgobargu ja maŋnebargu

Dán oahpaheaddjebagadusa oppalaš oasis (gč. kapihtal 10) meroštalaime dan vihtta muttu mat meahcceskuvllas galggašedje leat. Dás giddejetne fuopmášumi dan golmma muddui main ávdnasat leat heivehuvvon dihto fáddái ja ahkeceahkkái, namalassii ovdabargui, olgobargui ja maŋnebargui, ja bagadetne earenoamážit din geat galgabehtet bargat *Váikkiin 4*. Ohpihii deattastetne ahte buot dát muttut lea deatalaččat čiekŋalitoahppamii, mii maiddáa lea guovddáš áhta [Fremtidens skole/Boahtteáiggi skuvllas](#).

OVDABARGU

Vái oahppit galget buoremus lági mielde ávkašuvvat giella-oahpahusas meahcis, de lea ovdabargu skuvllas deatalaš. Moai letne vásihan ahte oahppit sihke árttalaččabut oahppet ja lassin muitet sániid ja dajaldagaid buorebut jus sii meahcceskuvlla veagas ovddalgihtii leat boktán duogášmáhtuset ja áicán maid galget oahppat. Buorre ovdabargu dahká nappo vuđđosa oahppamii ovddosguvlui.

Moai oaivildetne ahte golbma diimmu luohkkálatnjaaktiiviteahtat leat áibba uhcimusgáibádus ovdabargui, muhto sáhtta áinnas atnit sakka eanet diimmuid. Diimmut eai galggašii čohkkejuvvot ovttá beaivái, dasgo oahppit galggašedje oažžut dili vuodjudit oahpa diimmuid gaskkas – ja áinnas bargat dainna veaháš ruovttus maid.

Váikkiin 4 álgosiiddut leat oaivilduvvon ráhkkaneapmin din iežadet meahcceskuvlii. Moai letne eastan «bealljemerke-mis» dihto logu siidduid oahppigihppagis ovdabargui, dasgo meahcceskuvla lágiduvvo iešguđege láhkai iešguđege guovllus Sámis: Muhtin skuvllain leat meahcceskuvllat nugo misge, eará skuvllat ovttasbarget giellalávvguid/giellačoahkkanemiid hárrái, ja fas earáin leat máŋga oanehet meahcceskuvlla beaivelahkkin dahje olles beaivin mat leat biđgejuvvon miehtá skuvlajagi.

Dasgo mii Oimmáivákki skuvllas leat várren áiggi meahcceskuvla-seamet nuppi vahkui maŋná go skuvla lea álgán čakčat, de lea mis veaháš uhccán áigi ovdabargui: Dávjá mii eat olle guhkkeli go siidui 19 ovdal go galgat sirdit luohkkálanja olggos. Buot buoremus lea jus sáhtta bargat gitta siidu 20 rádjai, dahje guhkibut bargat, jus lágideami dáfus nu soahpá. Molssaevttolaččat, jus ii galgga leat máŋggabeaivásaš meahcceskuvla ollege, muhto jus galget baicca smávva olgomátkkážat, de sáhtta *Váikkiin 4* iešguđege fáttáin bargat dan ortnegis go háliida, ja meahcceskuvllas geavahit praktihkalaš aktiviteahtaid gihppaga bargobihtáid gaskkas. Ávžžuhetne lihka ahte álgibehtet álgosiidduiguin danin go dát introduserejit dáid iešguđetgelágan fáttáid mat bohtet maŋnelis.

>>>

OLGOBARGU

Olgobargguin oaivvildetne meahcceskuvlla sisdoalu ja praktihkalaš aktivitehtaid meahcceskuvllas. Evttohus diibmoplánii ja doaimmaide mat heivejit *Vákkiin 4* gávdnabehtet ohppiigirjjis siidu 12. 5. kapihttalis dán oahpaheaddjibagadusas gávdnabehtet guigalusaid ja assábuš govvádus mo sáhttát plánet ja čadahit dáid ja eará aktivitehtaid, vai gielalaččat fidnejit buoremus ávkki meahcceskuvllas. Letne maiddái váldán mielde sátn- ja dajahusovdamearkkaid mat sáhttet leat ávkkálaččat.

Muitte váldit mielde kámera ja juohkit ovddasvástádusa govve- mis buot aktivitehtaid, dasgo iežaset govat sáhttet maiddái leat deatalaš oassi maŋnebarggu.

MAŊNEBARGU

Maŋnebargguin oaivvildetne barggu man oahppit barget skuvllas olgoaktivitehtaid maŋŋá. Maŋnebargu lea earret eará organiseret ja systemiseret daid, maid oahppi lea vásihan ja dovddiidan luonddu, ja hárbhallat sániid ja dadjanvugiid maid oahppi lea gullan doppe. Nugo áigeatnu ovdabargui lea sorj- vaš meahcceskuvlla rámmafáktoriin, nu lea maiddái áigeatnu maŋnebargui. Beroškeahttá rámmafáktoriin lea *Vákkiin 4* ráhka- duvvon addin dihtii ohppiide vejolašvuoda bargat buot fáttáiguin mat leat ovdanbuktojuvvon álggahettiin. Guđe muttus iešguđege bargobihtá galgá čovdojuvot, mearridat don gii leat oahpa- headdji. Moai ean leat nappo «bealljemerken» earenoamáš beliid maŋnebarggu, earret go maŋemuš bargobihtáid maid sáhttá geavahit čoahkkáigeassit maid leat bargan olgun.

Sáhttá diehtelasat bargat gihppaga teavsttaiguin ja bargobihtái- guin vaikko ii leat leamaš meahcceskuvllas, dahje ii leat bargan buot fáttáiguin sámegeallii olgun. Dalle ferte bargat vuđolaččat iešguđetge oassefáttáiguin, danin go ohppiin eai leat seamma ollu referánsačuoggát mat livččii leat jus sii livčče geavahan giela praktihkalaš dilálašvuodain ovdalaččas juo.

Dat lea mearkkašahtti ahte mađi eanet oahppit leat bargan fáttáiguin ovda- dahje olgobargomuttus, dađi álkit áddejit maŋnebargomuttu. Oahppit áddejit oahpes áššiid álkibun, ja barget jođáneappot dan sadjái jus áššit leat ođđasat ja váddásut.

Buot diimmuid maŋnebargui ii berre čohkket ovtta dahje guovtti beaivái, dasgo oahppit dárbašit áiggi giedahallat ja vuodjudit oahppanávdnasiid diimmuid gaskka, ja áinnas bargat veaháš ruovttus maid vái ožžot nu buori oahpanbohtosa go vejolaš. Sáhttá áinnas geavahit olles dahje bealle beaivvi maŋnebargui

dalá maŋŋá meahcceskuvlabeivviid/fáddábeivviid, muhto ferte maiddái várret diimmuid vahkuin das maŋŋá. Ommáivákki skuvllas mii bargat *Váikkiin 4* áttáin olles čavčča, áinnas gitta skábmamánnui goas nu.

Jus lehpēt buktán šattuid vákkis, de sáhttibehtet maŋŋebargomuttu áinnas álgit šattuid systematiseremiin ja ráhkadit šaddočájáhusa ja atnit sihke sámi ja dárú šaddonamaid. Hengejehket plakáhtaid gos olles skuvla oaidná. Viidásat bargun lea bargobihtát girjjis, ja daidda gullelaš sátneoahtpankoarttat ja spealut.

Teakstabargguid lávet loahppa oasis bargat, danin go dalle leat oahtpanit ožžon valjis iešguđetgelágan movttiideami/inspirašuvnna ieža čállit: dan bokte ahte lohkat teakstaovdamearkkaid, iežaset meahcceskuvllavásihusaid bokte, ja bargobihtáid ja spealuid bokte. Ohppiid teavsttat leat vuodđun árvvoštallamii mii lea loahpan oasis maŋŋebargomuttus.

Moai letne maiddái ráhkadan evttohusaid geahččalemiide maid sáhtta geavahit vuodđun čálalaš veardideapmái. Njálmmálaš veardideami sáhtta vuolggaáikin dahkat iešguđetge njálmmálaš bargobihtáin girjjis, ja maiddái áicat ohppiid guldalan návccaid, ja áddejumi ja háleštallama breahhtaspealubargobihtáid okta-vuodas.

Beatnatsuoidni lea leamaš ollu anus álbmotdálkkasteamis, ovdamearkka dihtii gužžoari infekšuvnna vuostá ja vuoiŋŋahat- ja suolbmudanvátuide. Urtasa eai berre áhpeheamit atnit. Gáldu: http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/soli_vir.htm. Govva: Edel Monsen.

4. Siiddus siidui bagadusat

s. 3: **Álgosátni**

Jus oahppit eai leat bargan *Váriin, vákkiin ja vuonain* ovdal, de berrejit geavahit vehá áiggi vuosttas diimmus oahpásmuvvat girjiin:

- Lohkat ovdasáni ovttas – dás leat ávkkálaš ja dárbašlaš dieđut lassidildosiidda ja ceahkkálastimii.
- Divtte ohppiid geahčadit girji: Makkár fáttáid máhttet juo? Lea go fáttát/siiddut mainna illudit bargat?
- Fuomášahte ohppiid ahte gávdno sámi-dáru sátnelistu buot oassefáttáide girji loahpas.
- Fuomášahte ohppiid maiddái ahte gávdnojit koarttat ja spealut mainna galget bargat, dát buktá movtta ja vuordámušaid.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- oahpásmuvvat oahpponevvui
- áddet differensierema

s. 6: **Oahpástuvvangovat: Čakčabarggut, Ládju, Oahppoulbmilat**

Illustrašuvnnat ja gažaldagat leat oaiivilduvvon dego «uksa govken» mii álggaha *Vákkiin* fáttá, ja seammás sáhtta aktiveret ohppiid duogádieđuid. Ollu oahppit dovdet *Ládju* illustrašuvnna *Vákkiin 3:s*, ja muitet sihkarit ollu sániid ja dajahušaid luonddu, šibitdálu ja šibihiid birra. Nuppi illustrašuvnna, *Čakčabarggut*, lea ollu šibitdálu bargguid ja luondduriggodagaid ávkkástallama birra, danin go lotnolasealáhusat ja kulturhistorjá lea dehálaš fáttát *Vákkiin 4:s*.

Govaid geahčadeami oktavuodas soitet oahppit fuobmát ahte sii juo máhttet fáttá birra juoga, ja dát addá máhttindovddu ja hálu eambo oahppat. Oahppit sáhttet áinnas háleštit gova birra páras ovdal čoahkkáigeassima oktasaš joavkkus. Muhtin oahppit soitet máhttit dušše earjkilsubstansiivaid, ja earát máhttet juo olles cealkagiid dadjat.

Ovdamearkkat:

Substantiiva: *muorat, meahcci, vuovdi, rásit, dállu, viessu, návet, heasta, goahti, gussa, sávza, nisu, olmmái, riifu, šliipa, liššá, áhci/háše, luodda, gieddi, šillju, ládju, buđetbealdu, buđeittat, muorat, bivdu, murren*

Cealkagat: *Govas lea dállu. Sii leat dálus. Dállu lea vákkis. Geassebeaivi lea. Lea čakča. Sii leat ladjome. Olmmái lea šliipeme liššá. Sii leat áhcume/hášeme. Gusat leat giettis. Šiljus leat muorat. Mánná čohkká rássevovnnas. Olmmái lea leamaš bivddus. Nubbi olmmái lea luoddume muoraid. Sii leat buđetbealddus.*

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- aktivere egen bakgrunns-kunnskap
- bli klar over hva de skal lære
- bli oppmerksomme og få og interesse for temaene som kommer

Viidásat geavaheapmi:

Veahkkegáždaldat «*Maid oainnát govain?*» ja vástáduš «*Govain oainnán ...*» addá liibba háleštit vearba sojaheami ja kásusgeavaheami birra, jus háliidat, muhto eat leat deattuhan grammatihka álgo oasis.

Oahppaulbmiliid geahčadat oktasaš joavkkus. Jus din skuvla ii galgga geavahit olles *Váikkiin 4* oahppalázu, de galget oahppit merket makkár ulbmilat sidjiide leat áigeguovdil, nu ahte sii dihtet áiddo maid sii galget bargat ja maid galget oahppat.

s. 7: Ovdageahččaleapmi

Ulbmil ovdageahččalemiin lea vuosttažettiin kártet maid oahppit juo máhtet, muhto sáhtta maidái geavahuvvot «mihtidit» oahpama, danin go *Váikkiin 4* loahpahuvo manjegeahččalemiin.

Ovdal go álgibehtet, de lea dehálaš fuomášuhttit ahte ovdageahččaleapmi ii leat mihkkege gilvvuid ohppiid gaska, muhto ávkin guorahallat maid juohkehaš máhtta. Dan seammás addit juohkehažžii áddejumi mii sis vurdojuvvo. Ovdageahččaleapmi lea maid oahpaheaddjai ávkin, danin go dát buktá oidnosii ohppiid sátnehivvodaga juohke oassefáttás, ja dán lági mielde leat veahkkin oahpahusa heivehit.

Oahppit geavahit muhtin áiggi okto gos galget muitit sámegiell sániid ja dajahusaid maid juo máhttet, ja čállet dáid iešguđetlágan osiide. Go oahppit eai máhte šat eanet sámegiell sániid, sáhtta oahpaheaddji cavgilit iešguđet ge fáddái dárogie ll sániid, muhto oahppit galget čállit sániid sámegillii.

Máhtat go don ovdamearkka dihtii ...

- sámegiellnamahusa muhtun dáid muorain: *gran, furu, bjørk, selje, older, osp, rogn, hegg*
- sámegiellnamahusa muhtun dáid lottiin ja elliin: *rype, kjøttmeis, kråke, ravn, gjøk, ørn, fossekall, trost, skjære, ugle, rev, hare, elg, mus*
- sámegiellnamahusa muhtun dáid liđiin: *blåklukke, ryllik, smørblomst, rødkløver, løvetann, geitrams, marikåpe*
- sámegiellnamahusa muhtun dáid murjjiin: *blåbær, skrubbær/grisebær, krøkebær, jordbær, blokkebær, rips, tyttebær, molter, einebær, rypebær, rognebær, bringebær*
- sámegiellnamahusa muhtun luonddunamahusain: *elv, bekk, foss, kulp, skog, eng, dal, utmark, åker, trang dal, liten dal, vannkilde, stilleflytende elv, stor utvidelse av elv, bratt li med gress/bregner*

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- fuomášit maid ovdal juo máhttet
- «mihtidit» iežaset máhttu

- muhtin sámegeihsániid mat muitalit kulturhistorjjá birra: *gård, fjøs, bolighus, stall, slåttonn, seter, høyspentlinje, sti, jaktgamme, vannkraft, beitemark, kjerrevei, bru*
- muhtin sámi vággenamaid dahje sámi báikenamaid vákkiin: Dás lea buoremus ahte oahpaheaddji geavaha namaid ohppiid lagas guovlluin.
- muhtin sámegeiel doahpagaidd mat gullet goahte-/lávvoeavaheapmái: *bålplass, sitte- og soveplass, «kjøkken», kjetting, røykhull, dør, skillestokker, dør, reisverk*

Jus ovdageahččaleapmi galgá addit rivttes dieđuid maid duođaid juohke oahppi máhttá, de ii galgga oahpaheaddji leat «siivui» ja veahkehit barggadettiin. Dán muttos ii leat dehálaš ahte oahppit máhttet čállit sániid áibbas riehta: Jus muitet muhtin sániid, sáhttet čállit nugo sii gáddet čállo. Muite ahte boadus dáidá leat dan duohken ahte leat go oahppit bargan *Váriin, vákkiin ja vuonain fáttáiguin* ovdal.

Jus leat oahppit geat eai leat bargan ovttá ge oassefáttáiguin ovdal, ja eai máhte maidege, de lea dehálaš ahte oahpaheaddji fuomášuhtá ohppiid ahte gávdnet buot dáid sániid manjelis *Vákkiin 4* girjjis. Jus barget bures, de bohtet oahppat ollu sániid. Ráhkkanaste ohppiid ahte manjegeahččaleamis, mii lea loahpas, besset čájehit maid leat oahppan, ja sáhtá leat gelddolaš buohtastit ovda- ja manjegeahččaleami.

s. 8: Lohkanteaksta: *Vággá*

Dát teaksta lea álkiduvvon hámis nuppi siiddu teavsttas, ja lea ge dehálaš ahte oahppit ovttas oahpaheaddjin válljejit váttisvuodadási.

Teavstta sáhtá okto lohkat, páras dahje oktasaš joavkkus, muhto lea ovdamunnin ahte vuosttas oasi lohkat ovttas, vai heajomus oahppit maid čuovvolit.

Sisdoalu čoahkkáigeasu sáhtá dahkat gažaldagaiguin siidu 14 mas leat ruoná moddjennjálbmi. Teaksta heive maid bures lohkanbihtán ruovttus, manjá go lea skuvllas geahčadan.

Oahppit geaid mielas dát teaksta lea álki, sáhttet maiddái lohkat teavstta nuppi siiddu, mii lea vehá váddásat.

Govva diehtu:

Govva mii lea vuolimuččas siiddu lea badjošis Čáhpuhis ja dás oaidnit *Olbmá (Olmái)*, maiddái gohčoduvvon *Mannen i Mandalen*. Gávdnojit ollu cukcasat dán luondduhámi birra.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkanmáhttu hárjehallat
- lohkat eará ohppiid birra geat maid galget meahcceskuvlii ja «oassálastit» sin vásáhusaiguin
- oahppat sániid ja dajaldagaid maid sii dárbbášit hálešteapmái iežaset oahppoávdnasa ja vásáhusaid birra olgoskuvllas

LOHKANTEAVSTTAT BARGOBIHTÁIGUIN

Vággá

Dáne Olmmáivákkii stuorra oahppit galget vuogit meahcceskuvlii. Meahcceskuvla garga lea Čáhpuhis. Čáhpuhis lea bajt Olmmáivákkii. Dán bajt lea vákkaš leavda ja kulturhistorjá, ja dalle eai dárbbaš vuogit guhki sáhtebákkii aht.

Stuorraolmu leat ollu oahppit, váhnoamat, lákkat, boargeat ja stuorra traktar. Si dárbbašit traktara ja guovttuvvema vai sáhtet leat barggeat meahce.

Vuoddeidertin buot oahppit sáhtet galget meahcceskuvlii birra.

– Mu mielas lei meahcceskuvlii guhki go rektor muitti Čáhpuhis állu birra. Kine dárbbaš.

– Mun stuorra vuogit leat buot leat, dieđá Maria. In leat leamaš doppe ovdal.

– Mun heive doppe dieđá go mii váhnoamat stuorra meahce, muotta Anders.

Doppe don sáhtet oaidnit Olmmá ge.

– Olmmá? Maikká Olmmá? Maria lea Sárren Olmmáivákkii dán gea. Ja in leat vel nu oahppit ahte lea guhki beaht.

– Olmmá lea várt bajt Olmmáivákkii. Várt orru doppe ovdal aht. Sen dat lea állu náma Olmmáivákkii.

– Dá leat ollu geahččat báikenamat ja muhtalast den vákka, Maria Čáhpuhis.

– Dá leat. Muhto oin leat vel vuogit muhtalast. Dárbbaš mii dárbbašvuođa mannan háve go tommet Čáhpuhis? Nja ne ja dárbbaš vuogit. Buotkat tommet mannan lávda nohkat.

– Anders, in dárbbaš dá muhtalast den muhtalast. Kine lea vuokta sáhtebákkii. Sen vákka Maria geahč.

– Basse, Maria! Basse! buotat. Aht beaht muat Anders dieđá. Álu lea vuokta meahcceskuvlii.

SÁNIT

háv - állu
Čáhpuhis - stuorraolmu
oahppit - állu
leavda - állu
geahčat - vuokta
guovttuvvema, guovttuvvema - olmu
meahce - vuokta
meahcceskuvlii - olmu
oahppit - állu

s. 9-11: Lohkanteaksta: Vággái

Teaksta lea vehá váddásat teaksta go siidu 8:s, ja lea guovtti siiddu badjel.

Siidu 11 gullá seamma tekstii go ovddit siiddu, muhto teaksta hivvodaga geažil, lea merkejuvvon fiskes modjenjálmmiin. Teaksta ii leat nu erenoamáš váttis.

Oahppit geat lohket dáid siidduid, sáhttet áinnas muitalit earáide geat eai loga dáid. Jus ii oktage oahppi loga dáid siidduid, sáhttibehtet lihká bisánit ja geahčadit govaid ja sága-stallat báikenamaid birra.

Govva diedūt:

Siidu 9: Govva mii lea bajimuččas siiddu lea badjošis Čáhpuhis ja dás oaidnit *Olbmá (Olmái)*, maiddá gohčoduvvon *Mannen i Manndalen*. Gávdnojit máŋga cukcasa dán luondduhámi birra: <http://nordligefolk.no/hjem-2/fortellinger-sagn-og-myter/evntyret-om-olmmai/?lang=sa>.

Siidu 10: Govva vuolimuččas siiddu lea Čearpmatgiettis, maiddá gohčoduvvon *Jørgensletta*, Čáhpuhis. Sámegiel namma muitala ahte boazodoallit lávejedje čohkket čearpmahiid dáppe. Dárogiel namma muitala ahte dát lea Jørgena jalggáš, danin go Jørgen Salo lei son gii ceggii dimbarvistti ja goadi deike. Dát lea loahpa-geahčen 50-jagiin, ja nu guhkás go dihte lei Jørgen Salo vuosttas gii álggahii geassesajidoaimma Olmmáivákkis. Visttiid leat divodan manjit áiggis.

Nubbi govva lea geassesadji Ruovddáš geaidnogeazis, ja dán govvas oaidnit ohppiid geat leat mannamin vággái.

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- lohkanmáhttu hárbjehallat
- lohkat eará ohppiid birra geat maid galget meahcceskuvllii ja «oassálastit» sin vásáhusaiguin
- oahppat sániid ja dajaldagaid maid sii dárbbasit hálešteapmái iežaset oahppoávdnasa ja vásáhusaid birra olgoskuvllas
- oahppat vehá guovllu geografijja ja kulturhistorjá birra

s. 12: Meahcceskuvladiibmoplána

Lea dehálaš ahte buot oahppit leat mielde lohkanin diibmoplána, mii lea vuodđun meahcceskuvlla doaimmaide. Oahppit sáhttet bargat guovttá dahje joavkkus. Go teavstta leat lohkan, de sáhttet áinnas geavahit áiggi ráhkadit gažaldagaid diibmoplánii, oahpasmahtit sániid doaimmaide, jearransániid ja áigedajahusaid.

Ovdamearkkat:

- **Goas oahppit deaivvadit skuvlašiljus? (Sii deaivvadit skuvlašiljus disdaga biellu/diibmu 08.00.)**
- **Galle áiggi busset vudjet? (Busset vulget biellu/diibmu 08.30.)**
- **Goas leat gaskabeavvit meahcceskuvllas? (Biellu/diibmu 17.00 leat gaskabeavvit.)**
- **Galle áiggi lea nohkanáigi? (Biellu/diibmu 23.00 lea nohkanáigi.)**
- **Maid 8. ja 10. luohká oahppit galget dahkat disdaga maŋŋágaskabeavvi? (Sii galget murjet ja vuoššat gumbu.)** >>>

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- oahppat sániid ja dajahusaid maid dárbbasit go háleštit iežaset oahpahusas ja vásihusaid meahcceskuvllas
- áigedajahusa ja diimmu geavahit
- hárbjehallat jearransániid

- **Goas** sii galget vázzit Baalsruda hollui? (Sii galget vázzit Baalsruda hollui gaskavahku ovdalgaskabeivvi.)
- **Mii** lea fáddá duorastaga biellu/diibmu 09.00? (Fáddá lea dalle Čearpmatgieddi ja Jørgen Salo.)
- **Mii beivviid** sii galget divvut áididiid ja luoddut muoraid? (Sii galget divvut áididiid ja luoddut muoraid disdaga ovdalgaskabeivvi.)

Diibmoplána lea maiddá jurddašuvvon movttiidahttin dutnje gii leat oahpaheadji. Dás sáhttát viežžat ideaid doaimmaide go leat meahcceskuvlla plánemin oahpiide. (Geahča maiddá kapihttal 5 gos addit konkrehta cavgilemiid doaimmaide maid olgoskuvllas sáhttit geavahit.). Fertet gal sihkkarit dahkat rievda-dusaid nu ahte lágideapmi heive guvlui gosa dii lehpēt mannamin, ja ohppiidjovkui geat leat mátkái vuolgimin, muhto dát plána sáhttá leat veahkkin dutnje.

Lea dehálaš ahte ohppiide čájehat plána ovdal go vuolgibehtet vejolaš meahcceskuvlii.

s. 13: Bagadusat

Dás leat váldán mielde bagadusaid muhtin borramušain mat gullet vággái ja geassesadjái: suohkat/buvru, gupme, bánnogáhkut ja jokjasokta (trollkrem). Gupme ja buvrur vuoššat heive bures go lea galledan šibitdálu, danin go jus lehpēt lihkolaččat oažžubehtet moadde lihtara varas mielkki. Buvru ráhkada jođánit meahcceskuvllas. Gupme lea vehá eanet áigái váldi, muhto sáhttá áinnas vuoššat dola alde dahje stuorra gássa primus alde. Muite dát váldá vehá áiggi. Guoigalus: Ovttahtte eará dahje eanet doaimmaiguin, ovdamearkka dihtii murjet ja logaldallamiid, ja lonuhallet gii áin fierru ruittu. Bagadusa gávnnat [dárppe](#) nu ahte sáhttát čálihit dán (vejolaš lamineret), ja váldde mielde skuvlagievkkani meahccái. Bagadusčoakkáldagas gávnnat maiddá eará bagadusaid VVV girjiide.

Bagadusat leat vuosttažettiin oaivilduvvon movttiidahttimii ja ođđa jurdagiid mo ráhkadit álkes borramušaid eahkesbiebmun, dahje maiddá beaiveborramuššán, jus nu háliidehpet. Ii leat oaivilduvvon ahte lohkat dárkilvuodain dáid, jus ii leat lunddo-laš, ja ahte jus muđuid ii heive din hoidui. Jus válljebehtet atnit dáid, de addá dát liibba fokuseret loguid praktihkalaš okta-vuodain (oahppomihto dássi 5), ja imperatiiva geavaheapmi. Oahppit ožžot dárbbu dása bargobihtá 5 c siiddus 20:s gos galget hárjehallat imperatiiva.

Jus ii heive ahte dii geahčalehket ovttage bagadusa dan bottas go lehpēt meahcceskuvllas, de sáhttibehtet geavahit dáid ovdadahje manjebarggus.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja áddet bagadusaid
- máisttašit sámi árbevirolaš borramušaid
- movttiidahttot ja ráhkkanit vejolaš málesteapmái
- geavahit loguid mihtuid ja hivvodaga oktavuodas
- dovdat ja áddet imperatiivva geavaheami

s. 14: **1. Loga teavstta *Vággái*. Vástit jearaldagaid.**

Bargobihtá sáhtta oktasaš joavkkus bargat, unnit joavkkuin dahje páras. Dássedifferensieren bargobihtá heive oktii lohkanbihtáiguin. Dát mearkkaša ahte oahppi gii lea lohkan «ruoná» oasi teavsttas, siidu 8:s, vuordit ahte máhtta vástidit gažaldagaid bajimus rámmas. Oahppi gii lea lohkan «alit» oasi teavsttas, vuordit ahte máhtta vástidit gažaldagaid sihke bajimus ja gaskkamus rámmain, ja oahppi gii lea lohkan «fikses» teavstta, galgá máhttit vástidit buot gažaldagaid.

Vástádusevttohusat:

1. Sii leat vuolgime meahcceskuvllii Čáhpuhii.
2. Dán jagi meahcceskuvlafáttát leat vákkiid luondu ja kulturhistorjá.
3. Sii bidjet biergasiid tráktorgoallosvovdnii.
4. Maria ii dieđe nu ollu Olmmáivákki birra dannego son juste lea fárren dohko.
5. Rektor lea muitalan Čáhput-ášši birra.

6. 10. luohkká galgá ráhkadit dokumentárafilmma meahcceskuvlla birra.
7. Maria illuda vázzit Baalsruda hollui.
8. Busset bisánit Ruovddáži.

9. Báikki gos goahtesadji galgá leat gohčodit Čearpmatgieddi.
10. Váccidettiin goahtesadjái sii galget geahččat, bisánit ja smiehttat. Sii galget ohcat olbmuid bázahusaid dahje «Spor etter folk».
11. Go jovdet goahtesadjái sii čoahkkáigesset maid leat fuobmán váccidettiin. Manñil álget gurret goallosvovnna.

Diehtu:

Baalsrud-hoallu lea sullii 5,5 km eret geassesajis ja Ruovddáš geaidnogeazis. Hoallu lea bivnnut ja dovddus mátkemihttu danin go dát lea okta báikkiin gosa Jan Baalsrud čiehkádii go lea báhtarusas duiskalaččain 1943:s. Son lei hoalus áigodagas 10.-27. beavvi miessemánus ovdal go fievrrededje su badjel vári ja Ruđtii.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- iskat lohkanmáhttu
- oahppat jearransániid
- vástidit njálmmálaččat gažaldagaid

BARGOBIHTÁT

1. Loga teavstta viiggái. Vástit jearaldagaid njálmmálaččat. Les teksten viiggái. Svar muntlig på spørsmålene.

1. Óssa oahppit ja oahpaheaddjit leat vuolgima?	Máhtáige jearramáhtit?
2. Maid leat dán jagi meahccesuorđáttat?	Muhtet die spurmmáhtit?
3. Govt si eillett buot biergasid máhtit?	Čáhppit – muhtet?
4. Manne Maria ii dieđe nu ollu Olmmáivákki birra?	Čáhppit – muhtet?
5. Di lea muitalan Čáhput-ášši birra?	Čáhppit – muhtet?
6. Maid 10. luohkká galgá ráhkadit meahcceskuvlla?	Čáhppit – muhtet?
7. Manne Maria illuda?	Čáhppit – muhtet?
8. Busset bisánit?	Čáhppit – muhtet?
9. Manne gohčodit báikki gos goahtesadji galgá leat?	Čáhppit – muhtet?
10. Mákkár bargobihtá si lea váccidettiin goahtesadjái?	Čáhppit – muhtet?
11. Maid si barget go jovdet goahtesadji?	Čáhppit – muhtet?

2. Jurddešehket ja ságestallet:

Tenk over og snakk sammen:

1. Lehpage guffan Čáhput-ášši birra?
2. Dovvabargotge eare báikkid man birra lea leamaš ráhttu?
3. Mákkár muhtet die spurmmáhtit fierdes eare muhtet Maria?
4. Mákkár «Olbmuid bázahusaid» geahččat, ja maid dat sáhtta muhtet?

14

s. 14: **2. Jurddašehket ja ságastallet**

Bargobihtá sáhttet áinnas dahkat njálmmálaččat joavkkus.

1. Čáhputášši čielggai Alimusrievttis golgotmánu 5.b. 2001:s. Dalle lei Olmmáivákki álbmot dáistalan badjel čuođi jagi Norgga stáhta vuostá. Riidu lei ahte geas galggai leat vuogat-vuohta 116 km² mahtosaš meahcceareálii bajimusas vákkis. Duomu atnet historjjálažžan, daningo dan vuodđun leat vieruiduvvon geavaheami njuolggadusat. Alimusrievtti vuodustus dasa lei ahte Olmmáivággilaččat ledje guhkit áiggi nu goatnjidit geavahan guovllu ahte dat ii duššo addán geavahanvuogatvuoda, muhto ollislaš oamastanvuogatvuoda. Eanet áššis gávnnat ovdamearkka dihte dás: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/2007/nou-2007-3/9/3/4.html?id=492030> http://uit.no/nyheter/artikkel?p_document_id=90381

Artihkkalis *Čáhput-ášši ja kulturhistorjá Olmmáivákkis* s. 88:s lea oaniduvvon čilgehus áššis sámegeillii. Dát čáluš lea merkejuvvo duššo fiskes mojunjálmmiin.

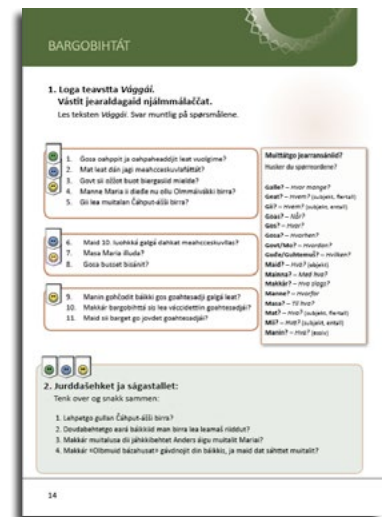
2. Ovdamearkkat eananvuogatvuodaáššiin:
 - Álttáášši, geahča ovdamearkka dihte: <https://snl.no/Alta-saken>.
 - Unjárggaášši, geahča ovdamearkka dihte: https://www.nrk.no/finnmark/fefo-kan-rakne_bygdelaget-far-styre-i-nesseby-1.13282764.
 - Dálmmá čearu-ášši Bearddus: <http://nye-troms.no/nyheter/reinbeiterettigheter-til-retten-i-januar/19.5353>.
 - Oamastanvuogatvuoha Stiertná sullui: <https://www.nrk.no/dokumentar/strid-om-eiendomsrett-1.7874986>.

3. Dát bargobihtá lea oaivvilduvvon leahkastit ohppiid miellagovahallama, muhto oallugat dáidet jurddašigoahtit muitalusaid ulddain, balddonasain dahje eará čilgemeahttun hámiin. Min guovllus leat ollu diekkár muitalusat, maiddái Čáhpuhis. Fearán masa Anders čujuha, dat dáhpáhuvi duodas muhtin leairaskuvlaoahpahasas muhtin jagiid áigi. Dan sáhttibehtet lohkat 18. siiddus. *Loga eanet*-oasis leat váldán fárrui eanet čállosiid čilgemeahttun fenomenain: Guokte muitalusa ulddain (s. 98:s ja 99:s) ja muitalus heasttas mii oinnii eanetgo heastavuoddji (s. 106:s).

Guoigalus: NRK Jođi siiddus: https://www.nrk.no/emne/nrk-jo_i_samegillii_-1.11770250) sáhttibehtet lohkat ja guldalit iešguđetlágán muitalusaid, earet eará ulddain, stáluin ja balddonasain.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahpásnuvvat Čáhputáššiin
- ságastallat iežaset guovllu luonddus, kultuvrras ja historjjás
- ságastallat báikkálaš muitalusaid birra čilgemeahttun dáhpáhusain
- filosoferet «olbmuid bázahusain» lagasbirrasisttiset

4. «**Olbmuid bázahusat**» sáhttet leat registrerejuvvon kulturmuittut, dahje unnit almmolaš bázahusat luonddus, mat mitalit ahte olbmot leat orron dahje ávkkástallan luondduriggodagain muhtin ládje:

«*Kulturmuittut oaivvilduvvojit leat gait bázahusat maid olbmot leat dagahan min fysalaš birrasii, dás maddái báikkit madda čatnasit historjjálaš dáhpáhusat, osku dahje árbevierut*».

(Sitáhtta *Kulturmuittolágas § 2.*)

58. siiddus besset oahppit oahppat eanet doahpagiid maid sáhttet čatnat kulturhistorjái.

s. 15: 3. Vástit lohkanvevstta jearaldagaid

Bargobihtá heive bures addit ruovttubargun maŋŋil go 1. bargobihtá leat njálmálaččat bargan skuvllas. Oahppit eai galgga vástidit eanet jearaldagaid go maid lohkanvevstta ivdnekoden ja 1. bargobihtá čujuhit. Geahča vástádusevttohusaid 1. bargobihtás.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- jearransániid eanet hárjehallat
- čálalaččat vástidit jearaldagaid

s. 16-17: 4. Ruossalassániit

Bargobihtá vuodđun lea leairaskuvlaoahpahusa diibmoplána, ja dat lea guovtti hámis; akta álki ja oanehaš, nubbi veahaš eanet gáibideaddji.

▶ a)
Čoavddus:

	¹ V	Á	Z	Z	I	T														
² M	Á	L	E	S	T	E	A	P	M	I										
	³ G	A	S	K	A	B	E	A	I	V	V	I	T							
	⁴ G	O	A	H	T	E	H	U	K	S	E	M	A							
⁵ B	Á	N	N	O	G	Á	H	K	U	T										
	⁶ I	Đ	I	T	B	I	E	B	M	U										

Čoavddasátni: Vággái

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja viežžat dieđuid tabeallas
- ipmirdit cealkagiid main leat áigedoahpagat
- oahppat vearbaid mat čilgejit olgoskuvlla doaimmaid

b)
Čoavddus:

1	F	I	L	O	S	O	F	E	R	E	T						
				2	O	A	H	P	A	H	U	S					
3	M	U	O	R	A	I	D										
4	D	U	O	R	A	S	T	A	G	A							
	5	I	Đ	I	T	B	I	E	B	M	U						
	6	B	O	T	A	N	I	H	K	K	A						
				7	M	U	R	J	E	N							
8	M	Á	L	E	S	T	E	A	P	M	I						
	9	B	A	A	L	S	R	U	D	A	-	H	O	L	L	U	I
	10	B	A	S	S	A	T										
		11	S	T	O	A	H	K	A	N	B	O	D	D	U		
		12	B	U	V	R	R	U									

Čoavddasátni: Sarritmeastu

s. 18: Mitalus: Imašlaš dáhpáhus lávus

Čálus ii leat ivdnekodejuvvon danin go dat lea oaivvilduvvon aktasaš vásáhuslohkamin. Eat leat lasihan sátnelisttu dasa, daningo jáhkkit eanaš ohppiid ipmirdit sisdoalu, jos vel eai ipmirge juohke sáni. Jus aŋkke oaivvildat ahte dat lea beare váttis ohppiidasat, de lea [mielddus 4:s](#) sátnelistu maid sáhtát addit sidjiide geat dárbbasit dan, dahje sidjiide geat soitet iehčaneaset háliidit lohkat čállosa.

Mitalus lea dáhpáhusas mii lei Čáhpuhis leairaskuvllas 2009 čavčča. Ii aktage sáhte jur vissásit dadjat mii dáhpáhusvai dien ija, muhto diehtit goit ahte muhtimat vásihedje ipmašiid: Iđđes go oahppit lihkke, de bohte lávuin olggos, akta ain hávális, ja mitalledje maid ledje vásihan – ovdalgo ledje gullan maid earát ledje mitalan.

Dá leat muhtin jearaldagat maid sáhtá atnit sisdoalu čoahkkái-geassimis.

1. Gos ja goas dát fearan dáhpáhusvai?
2. Galle oahppi mitalit dan imašlaš ija birra?
3. Maid Simen lea oaidnán ihkku?
4. Manne Kine ii leat nohkkan bures?

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja ságastallat čállosa birra
- atnit čállosa vuolggasadjin ságastallat neahkameahttun dahje čilgemeahttun fenomenain

5. Ánte muitala ahte sus lea leamaš issoras niehku.
Muital dan birra!
6. Manne oahppit loahpas mannet sirdit lávu?

Jearaldagat leat maiddái mildosis, aktan sátnelisttuin. Dohko leat maiddái lasihan moadde geavtlaš bargobihtá: ráhkadit sárggusráiddu ja dramatiseret muitalusa.

s. 19-22:

5. Giellahárjehusat

Dát bargobihtá lea giellabargobihtá suopmanerohusaid birra. Joatkevaččat leat grammatihkkabargobihtát mat johtilit addet oahpaheaddjái ipmárdusa man vuđolaš gálga ja máhttu ohppiin lea grammatihkas. Dás ferte oahpaheaddji ieš árvoštallat man stuora oasi bargobihtás guhtege oahppi galgá bargat, daningo ivdnekoden lea dás maid duššo evttohussan min bealis.

Oahppit, geat leat ollu bargan grammatihkain, dáidet atnit dán álkes bargobihtán. Sidjiide sáhtta dát leat geardduheapmin ja hárjehallamin. Sidjiide geat uhcán leat bargan grammatihkain ovdal, soaitá dát leat beare ollu aktanis, ja de sáhtta áinnas seastit muhtin bargobihtáid eará hávvái. Bargobihtát sohpet maiddái čálalaš bisánanbáikin diimmus mas lea stašuvdna-oahpaheapmi (geahča evttohhusaid ja metodačilgehusa dás: [mielddus 1](#)).

▶ a)

Suopmanerohusat

Bargobihtá sáhttiibehtet álggahit dainna ahte ságastehpet sárdnunbulljarasaid birra mat leat bajimusas. Guđemučča diein sámegielat cealkagiin dovdet oahppit joavkkus buoremusat? Atnetgo buohkat seamma sániid? Manin? Manin eai?

Muital manin suopmanerohusat gávdnjit, ja áinnas maiddái mii suopman lea. Suopmana dávjá definerejit sárdnungiela gielalaš variašuvdnan muhtin geográfalaš guovllu siskkobealde, ja gielalaš variašuvdna mii ilbmá sosiála beliid geažil (ovdamearka dihte agi, sohabeali ja luohká), dan gohčodit sosioleaktan. Suopmanat šaddet go olbmot mátkkoštít dahje fárrestallet, ja báinnahallet sárdnunvuohká mii sis lea geaiguin kommuniserejit.

Vaikko davvisámegiela siskkobealde leat suopmanerohusat, de gielalaš variašuvnna goitge eai leat nu storrát ahte olbmot eat ipmir guhtet guimmiideaset. Obba Sápmi lea baicca mealgat stuorit geográfalaš guovlu, ja gielalaš variašuvnna leat dan mađe storrát ahte eai buohkat gulahala gaskaneaset. De lea sáhka sierranas gielain, nugo davvisámegielas, oarjelsámegielas ja julevsámegielas. Dát lea álkiduvvon čilgehus, daningo dárogiella, ruođagiella ja dánskkagiella goit leat sierranas gielat vaikko váldonjuolggaduslaččat gielaiguin gulahallet gaskaneaset. Dalle leat maiddái eará bealit mat váikkuhit, nugo politihkka.

>>>

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- ságastallat giela, giellaseaguheami ja suopmaniid birra
- dovdat muhtin sániid eará suopmaniin
- oahppat jearransániid
- hábmet jearaldagaid
- ságastallat čállosa birra
- jorgalit dajahusaid
- oahppat vearbaid
- geardduhit vearbaluohkáid
- geardduhit vearbasojaheami
- oahppat dovdat ja atnit gerunda

Dás soaitá bures heivet namuhit veaháš sámegeielaid váldo-juohkáseami birra (geahča ovdamearkka dihte <https://snl.no/samisk>), ja ahte sámegeielaid siskkobeaalde maiddáai leat iešguđetlágán suopmanat. Gielladutkiin leat veaháš iešguđetlágán modeallat maiguin sirrejit davvisámegeielat suopmaniid, muhto dávjá lea hupmu nuorta- ja oarjesuopmaniin, ja dasa lassin atnet doahpágiid Durdnosa suopmanat, siseatnama suopmanat ja mearrasámi suopmanat. Álkes bajilgova gávnnaat dás: <http://kurso.oahpa.no/2014/11/17/34-10-suopmanat/>. Kárdda bajilgovas, aktan suopmanjietnafiillaiguin, gávnnaat dás: <http://www.calliidlagadus.org/web/?suopmanat>.

Gáivuona suopmana, mii lea dán oahppaneavvu vuodus, árvvoštallet gullat oarjesuopmaniidda, ja das leat ruohttasat sihke mearrasámis, Guovdageainnus ja Gárasavvonis. Eanet dieđuid davvisámegeiela suopmaniin gávnnaat girjjis *Davvisámegeiela suopmanat* (Maaren Palismaa ja Inger Marie Gaup Eira, Davvi girji 2001).

Suopmanat leat dávjá čadnon identitehtii ja danin lea dehálaš árvvusatnit earáid suopmaniid ja vuosihit sáhkkiivuoda daid guovdu. Oahpásnuvvat earáid suopmaniiguin lea danin vuohki vuosihit beroštumi earáide, ja maiddáai vuohki oahppat synonymaid ja riggudahttit giellamet.

Joatkevaš bargu:

Leatgo oahppit gávdnan eará sániid gihppagis mat spiehkkašit suopmaniinniset?

(Ovdamearkkat: *suohtas/somá, dadjat/lohkat, gaskabeaivvit/mállásat, nohkkat/oađđit, jearaldagat/gažaldagat, disdat/manjebárga, siidii/ruktui, soames/muhtun*)

Tabellii 19. siiddus sáhttet oahppit čállit «gávdnosiiddiset» ja sáhttet daid buohtastahttit suopmaniinniset ja vaikko eará suopmaniiguin maid dovdet. Gáivuona oahppit sáhttet čállit mihtilmas suopmansániid mat gullet suopmanaset ja gávnnaat makkár sánit vástidit daidda sániide eará suopmaniin.

Oahppit sáhttet maiddáai máhccat dán siidui manjelaš ja čállit suopmanerohusaid maid soitet gávdnan manjelis gihppagis.

► b) Gerunda

Gerunda lea infiniehtta vearbahápmi maid lea álkimus fuobmát ja dan ii leat váttis oahppat. Hálddašit gerunda sáhtta čoavdit ollu dajaldatčuolmmaid. Eai gait oahppit soaitte oadjut dán hápmái dan mađe ahte ieža arvet dan atnit, muhto sáhttet goitge oahppat dovdat gehčosiid ja oahppat maid dat mearkkaša. Dalle šaddá geahppaseappot dalle go leat gergosat ieža atnogoahit dan teakstabargguineaset.

b) I leaheleaten er det brukt noen verb som starter på «dettin», eksempelvis:

Vuorddettin buccit oahppit álgostallet meahccasuvva birra.
Anders mođđiđ navalettin Marja.

Verbformer med «dettin» kalles gerunda, og brukes for å uttrykke at flere handlinger skjer samtidig. Denne endelsen kan brukes på alle verb.

1) Hvordan vil du oversette setningene ovenfor?
2) Hvordan kan du si dette på samisk?

Vi pratet mens vi kjørte: _____
Jeg synger når jeg danser: _____
Jeg liker å lese mens jeg spiser: _____

c) I oppskriften er det brukt mye imperativ, eksempelvis:

Duoddar mealkis.
Eiđ vuodá bámmu ja illiite.
Fieru dasáđgo vai leat lei duohkii.

1) Hvordan vil du oversette setningene ovenfor?
2) Oversett til samisk.

Tilsett rosett!

Smak til med kanel! _____
Spis med blåbær/hetay! _____
Kjem hit! _____
Firtall mer! _____
Haust vann! _____

20

1. Vástádusevttohusat vuosttaš bovssa cealkagiid jorgaleapmái:

*Mens elevene venter på bussen, samtaler de om leirskolen.
Anders smiler mens han blunker til Maria.*

2. Vástádusevttohusat nuppi bovssa cealkagiid jorgaleapmái:

*Mii ságastallat vuojidettiin.
Mon lávllun riššudettiin.
Mon liikon lohkat boradettiin.*

c) Imperatiiva

Dás galget oahppit bargobihtáid čoavdimii atnit neavvagiid mat leat 13. siiddus

1. Vástádusevttohusat vuosttaš bovssa cealkagiid njálmmálaš jorgaleapmái:

*Kok opp melka.
Ha smør i panna og steik.
Rør til det ikke er klumper.*

2. Vástádusevttohusat nuppi bovssa cealkagiid čálalaš jorgaleapmái:

*Lasit rusiinnaid!
Máistte káneliiguin!
Bora sarritmeasttuin!
Boađe deike!
Muital eanet!
Viečča čázi!*

d) Jearransánit

Čoavddusevttohusat:

- Gosa** mii galgat vázzit?
- Goas** lea borranboddu?
- Gos** goahtesadji lea?
- Maid** rektor muitalii?
- Galle** márffi dus leat?
- Gos** oahpaheaddji lea eret?
- Masa** don illudat?
- Manne** mis lea nohkkanáigi dál?
- Mat** dus leat lávkkas?
- Gii** lea muitalan dan?

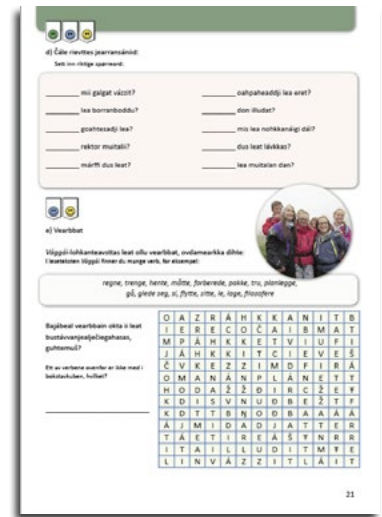

e) Vearbbat

Ulbmil lea gávdnat vearbbaid dán moivvis.

Čoavddus:

Vearba mii ii leat njealječiegaga siste lea: *filosofere*

O	A	Z	R	Á	H	K	K	A	N	I	T	B
I	E	R	E	C	O	Č	A	I	B	M	A	T
M	P	Á	H	K	K	E	T	V	I	U	F	I
J	Á	H	K	K	I	T	C	I	E	V	E	Š
Č	V	K	E	Z	Z	I	M	D	F	I	R	Á
O	M	A	N	Á	N	P	L	Á	N	E	T	T
H	O	D	A	Ž	Ž	Đ	I	R	C	Ž	E	Ʀ
K	D	I	S	V	N	U	Đ	B	E	Ž	T	F
K	D	T	T	B	Ŋ	O	Đ	B	A	A	Á	Á
Á	J	M	I	D	A	D	J	A	T	T	E	R
T	Á	E	T	I	R	E	Á	Š	Ʀ	N	R	R
I	T	A	I	L	L	U	D	I	T	M	Ʀ	E
L	I	N	V	Á	Z	Z	I	T	L	Á	I	T

► f) Vearbačorgen

Bárrastávvalvearbbat: *viežžat, jáhkkit, vázzit, dadjat, čaibmat*

Bárahisstávvalvearbbat: *rehkenastit, dárbbasit, ráhkkanit, illudit, ráhkadit*

Kontrakšuvdnavearbbat: *fertet, páhkket, plánet, fárret, čohkkát*

► g) Vearbasojaheapmi ja čállin

Ulbmil dás lea ahte oahppit galget sojahit oasi vearbbain ja atnit daid cealkagiin. Soapmásiidda soaitá doarvái čállit ovtta boksii, muhto sii geat leat jođánat, dahje geat dábálaččat válljejit bargobihtáid main lea fiskes mojunjálbmi, ožžot áinnas čállit goappaš bovssaide.

22

s. 23-25: 6. Doaimmat vákkis

Ohppiide, geat aktiivvalaččat leat atnán giela olgobargguin dahje ovdal leat bargan *Váriin, vákkiin ja vuonain*, dáidá dát leat álkes bargobihtá mii duođašta ahte máhttet ollu sániid ja cealkagiid. Oahppit geain ii leat leamaš vejolašvuohta seamma ládje atnit giela aktiivvalaččat, dárbbasit eanet áiggi bargobihtái. Sidjiide šaddá dát vuohki govt oahppat cealkagiid ja bargobihtá čoavdimii soitet dárbbasit veahkkeneavvuid (sátne-girjji dahje sátnelisttu mii lea duohken).

Guoigalus:

Muhtin ohppiid mielas šaddá moivvas jus sázuid sárgu sániid gaskii. Sáhttet baicca loguiguin merket guhtemuš sánit gullet oktii, dahje sáhttet atnit ivdneliánttaid ja addit juohke cealkagii sierra ivnni. Jos oahppit leat oahppan kásusgeavaheami, de sáhttet áinnas suokkardallat makkár kásusis substantiivvat leat ja manin.

► a)

Čoavddusevttohusat:

čuohppat muoraid

luoddu muoraid

vázzit bartii dahje goahtái

hukset goavddi

oahppat sámi báikenamaid

iskat šattuid

oahpásnuvvat dálloi

firrestit/fierrut sarrimeasttu

vuoššat gumbbu ja buvrru

divvut áiddi

čoaggit murjjiid

ceaggut lávuidd

bassit márfiid

bassat lihtiid

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- bidjat oktii substantiivva ja vearbba dajaldahkii mii čilge muhtin doaimma
- geardduhit/oahppat dajahusaid
- atnit grammatihkkadoahpagaidd ja máhtu kásusiiin ságastallamis bargobihtá birra
- lohkat ja ipmirdit cealkagiid
- čállit cealkagiid govaide

23

s. 26-29: 7. Luonddunamahusat

Ohppiide, geat ovdal leat VVV-oahpponeavvuin bargan, sidjiide lea *luonddunamahus* dovddus doaba, earáide sáhtta leat veaháš váddáseappot. Jos orru dárbbášlaš, de soaitá buorre jurdda álggahit bargobihtá dainna ahte bisána bajilčállaga bakte: Maid mearkkaša dát sátni? Maid jurddašit go oidnet dan? Dovdetgo makkárge sániid mat čilgejit luonddu/duovdagiid?

▶ a)

Dán bargobihtás galget oahppit sihke oahppat sániid ja oahppat atnit sátnegirjji ja digitála sátnelisttu. Bargobihtá jođánit «almmostahtta» máhttet go oahppit atnit sátnelisttu vai eai, ja sidjiide geat eai vel máhte, heive bures doallat kurssa dál.

Čoavddus:

kulp – *savvon, savvonat, eller: savu, savvonat*

elv – *johka, jogat*

bekk – *jogaš, jogažat*

foss – *gorži, goržžit*

sving, bukt – *mohkki, mohkit*

åker – *bealdu, bealddut*

elvmel – *mielli, miellit*

▶ b)

Dás leat vel eanet luonddunamahusat:

Čoavddus:

kilde, oppkomme – *ÁJA*

skog – *VUOVDI*

slette – *GIEDDI*

avlang haug – *ČORRU*

utmark – *MEAHCCI*

li – *RIIDI*

trang dal – *ÁVŽI*

▶ c)

Čoavddus:

1. *gieddi* – *eng, slette*

2. *bealdu* – *åker*

3. *fielbmá* – *stilleflytende mindre elv/bekk*

4. *luoppal* – *stor utvidelse av elv, vann i et elveleie*

5. *ávži* – *trang dal, canyon*

6. *jeaggi* – *myr*

7. *jogaš* – *bekk*

8. *savvon* – *kulp*

9. *stealli* – *slette, avsats i terrenget*

10. *vuovdi* – *skog*

11. *skáidi* – *landet mellom to elver som møtes*

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- ságastallat luonddunamahusaid birra
- oahppat moadde guovddáš luonddunamahusa
- dovdat luonddunamahusaid
- atnit sátnelisttu ja čállit sániid riehta ovttaidlogus ja mánggaidlogus

7. Luonddunamahusat

a) Sátnegirjji. Mat leat sátni sátnegirji? Čáve sátni ovttaidlogus ja mánggaidlogus. Ovdamearha: *Ma leat áika nautkeappona ja sátni? Ma leat áika nautkeappona ja sátni?*

	Nominativ erftall	Nominativ fertall
kulp	_____	_____
elv	_____	_____
bekk	_____	_____
foss	_____	_____
sving, bukt	_____	_____
åker	_____	_____
elvmel	_____	_____

b) Jergat luonddunamahusaid sátnegirji. Jus čáve buot sátni mánggaidlogus, de gámmat vásttá. Čáve sátni sátnegirji. Jus du sátni leat áika nautkeappona ja sátni, de čáve.

kilde, oppkomme	ÁJA	_____
skog	UDIVVO	_____
slette	IDIDDE	_____
langtrakt bekk	KURDČ	_____
utmark	HICCEMA	_____
li	IDIRI	_____
canyon, trang dal	VÁŽI	_____

26

c) Čáve riektes nummára dárogáidlogus. Sátni sátni sátnegirji de nautkeappona.

1. gieddi	_____	bákk, elvmel
2. bealdu	_____	bekk
3. fielbmá	_____	eng, slette
4. luoppal	_____	skog, sátni, sátni i terrenget
5. ávži	_____	kulp
6. jeaggi	_____	landet mellom to elver som møtes
7. jeaggi	_____	langtrakt bekk, sátni
8. savvon	_____	myr
9. stealli	_____	skog, bekk
10. vuovdi	_____	skog
11. skáidi	_____	sátni, sátni i terrenget
12. gáttu	_____	stilleflytende mindre elv/bekk
13. steallu	_____	stor utvidelse av elv
14. bekk	_____	trang dal, canyon
15. vuopmi	_____	åker

Sátnegirji leat gáttu, sátni ja sátni.

12. *gohpi – grop, søkk*
 13. *dearbmi – bakke, elvemel*
 14. *leahki – langsgående dal, senkning*
 15. *vuopmi – skogområde, skogdal*

Manjil go bargobihtá leat čoavdán, de lea luonddolaš sága-stallat gova ja govvačállosa birra: Man ollu luonddunamahusaid gávdnabehtet Skárfvákki Badjelgietti govas?

Dát lea buorre láidesteapmi ja ráhkkaneapmi d)-bargobihtái mas oahppit ieža galget «bivdui» vuolgit, ohcat luonddunamahusaid sárgojuvvon govas.

▶ d)

Dás leat ollu vejolaš čovdosat, ja čuovvovaš luonddunamahusaid seahtá leat álki gávdnat:

johka, gorži, johkagáddi, mohkki, gieddi, geađggit, vuovdi, várri, čohkka og duottar

Veaháš dáhtuin ja miellagovahallamiin soitet maiddái oaidnit: *stealli, ávži, skáidi, leahki, savvon og mielli.*

▶ e)

Jus muhtin ohppiid mielas orru váttis mitalit gova birra, de sáhttet baicca guoktin bargat fárrolaga guovttis ja guovttis ja jearrat guhtet guimmiineaset jearaldagaid, ovdamearka dihte:

Leago vákkis...?
Oainnátgo...?
Gos lea...?

Čále áinnas távvalii moadde cealkkaevttohusa mat vuosihit govt sáhttet álgit.

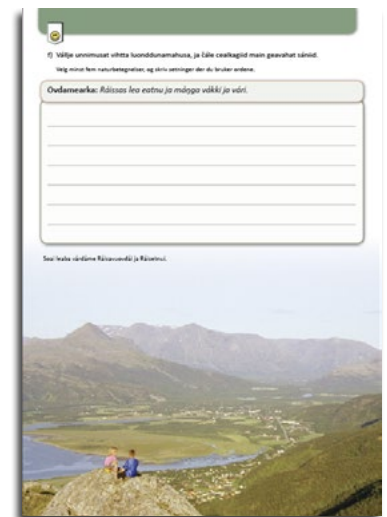
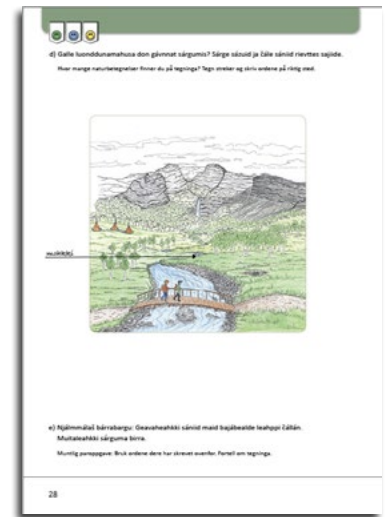
▶ f)

Dás sáhttet oahppit ieža válljet makkár luonddunamahusaid háliidit atnit.

Njálmmálaš hástalus: Man ollu luonddunamahusaid gávdnabehtet Ráissa govas?

Evttohus viidáset bargui fáttáin *Luonddunamahusat*:

- Sii geat fertejit eanet hárjehallat luonddunamahusaid, sáhttet bargat *Luonddunamahusat 1* ja *Luonddunamahusat 2* sátneoahppangoarttaiguin juogo akto, guoktin dahje jovkkožiin. Vuohkečilgehusa gávnnat [dáppe](#).
- Speala *Meahccebingo*. Vuohkečilgehusa gávnnat [dáppe](#).

s. 30-33: 8. Vákkít Sámis

► a) og b)

Dán bargobihtái galget oahppit atnit veahkkin sátnelisttu mii lea duohken, dahje milloseappot digitála kárta: www.norges-kart.no – daningo de seammás besset govas oaidnit gokko guhtege vággi lea. Jos leat oahppit geat eai ovdalaččas dovdda dán neahttasiiddu, de seahká oahpaheaddji vuosihit govt das ohcá ja govt kárttas zoome.

Oahppit geat ovdal leat bargan Vákkiin 3 dáidet jo dovdat muhtin namaid.

Čoavddus:

Tanadalen – Deanuleahki
Tromsdalen – Romssavággi
Skibotndalen – Ivguvuovdi
Manndalen – Olmmáivággi
Reisadalen – Ráisavuovdi
Pasvikdalen – Báhčaveaileahki
Stabbursdalen – Rávttošvuopmi

Kåfjorddalen – Gáivuonvuovdi
Tverrelvdalen – Fallijohki
Eibyaldalen – Eaiboávži
Målselvdalen – Mátatvuopmi
Dividalen – Dieváidvuovdi
Spansdalen – Ruŋguvuopmi
Burfjorddalen – Buvrovuonvuovdi

► b)

Dás galget oahppit hárbhallat atnit neahttasiiddu ja ieža geahččaladdat gávdnat gos dat iešguđetge vákkít leat. Sin sáhtá oalgguhit ságastallat gos vákkít leat, áinnas báikenamaid ja almmiguovvluid vehkiin. Oahppit geat fertejit geardduhit almmiguovvluid, gávdnet daid 43. siiddus.

► c) og d)

Dás fertebehtet ieža válljet bargabehtetgo goappaš bargobihtáid vai duššo ovttá.

c)-bargibihtás leat Romssa báikenamat čihkkojuvvo ja
d)-bargobihtás leat Finnmárkku báikenamat.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat muhtin vákkiid namaid
- oahpásnuvvat Sámi geografijain
- oahppat atnit digitála kártaid

8. Vákkít Sámis

a) Ovdalaččas vákkít namaid sámmegi? Sáige rievdtes namaid sátn. Vár du hui dále leat ja sámi? Sátn ovdal muhtin namaid sátn.

Tanadalen	Báhčaveaileahki
Tromsdalen	Romssavággi
Skibotndalen	Ivguvuovdi
Manndalen	Ráisavuovdi
Reisadalen	Nguvuovdi
Pasvikdalen	Olmmáivággi
Stabbursdalen	Deanuleahki

Báhčaveaileahki ni sámi
váide Nelli Ruuska.

Kåfjorddalen	Buvrovuovdi
Tverrelvdalen	Fallijohki
Eibyaldalen	Eaiboávži
Målselvdalen	Mátatvuovdi
Dividalen	Dieváidvuovdi
Spansdalen	Ruŋguvuovdi
Burfjorddalen	Buvrovuovdi

b) Ovdalaččas vákkít, ovdal www.norges-kart.no. Finn sámi ja dále leat ja sámi? Sátn ovdal muhtin namaid sátn.

30

c) Báikenamat vákkiin Romssa
Romssavuovdi leat sámi 34 báikenama Romssa fylkain.
Ovdalaččas dále leat sámi 34 báikenama Romssa fylkain.
Ovdalaččas dále leat sámi 34 báikenama Romssa fylkain.

Finnsammet er det 34 samiske distriktene i Finnmark fylke.
Ovdalaččas dále leat sámi 34 báikenama Romssa fylkain.

M	A	L	A	T	V	U	O	P	M	I	L	S
I	N	R	U	N	G	U	V	U	O	P	M	I
C	I	H	O	S	I	C	L	I	P	V	T	
I	D	A	L	U	S	V	A	G	G	I	U	O
E	R	H	A	S	S	G	H	C	B	L	O	L
K	U	T	Z	C	B	U	P	V	U	I	S	M
N	O	T	A	D	O	V	E	V	M	V	M	
A	G	A	N	O	U	T	R	O	A	A		
L	A	C	C	V	U	O	R	Z	A	G	G	I
V	E	I	M	M	A	V	O	S	V	O	G	V
U	O	L	L	O	S	D	T	P	Z	R	I	A
O	A	C	T	A	I	E	B	I	Z	N	G	
V	S	A	P	M	A	V	A	G	G	I	T	G
D	O	N	S	K	A	R	F	V	A	G	G	I
I	R	E	A	S	S	E	G	E	A	H	Z	I

Sáidndalen	Suorhången
Furufjellan	Sigvågdaalen
Kiellalen	Spansdalen
Hattang	Målselvdalen
Manndalen	Burfjorddalen (ovve del)
Skardalen	
Særkjosen	Ovdalen (Sæterdalen)
Imofjellan	

Čoavddus c):

- Skibotndalen – Ivguvuovdi
- Furuflaten – Vuošvággi
- Kildalen – Sapmavággi
- Hatteng – Háhtta
- Manndalen – Olmmáivággi
- Skardalen – Skárfvággi
- Sørkjosen – Reaššegeahčči
- Imofossen – Imogorži
- Svartskogen – Čáhput
- Signaldalen – Čiekŋalvuovdi
- Spansdalen – Ruŋguvuopmi
- Målselvdalen – Mátalvuopmi
- Burfjorddalen (øvre del) – Buvrávži
- Olderdalen (tettstedet) – Dálusvággi

M	Á	L	A	T	V	U	O	P	M	I	L	S
I	N	R	U	Ŋ	G	U	V	U	O	P	M	I
Č	I	H	O	Š	Š	I	Č	L	I	P	V	T
I	D	Á	L	U	S	V	Á	G	G	I	U	O
E	R	H	Á	Š	Š	G	H	Č	B	L	O	L
K	U	T	Ž	Č	B	U	P	V	U	I	Š	M
Ŋ	O	T	Á	Đ	Đ	V	U	E	V	M	V	M
A	G	A	N	N	O	U	T	T	R	O	Á	Á
L	Á	C	C	V	U	O	R	Ž	Á	G	G	I
V	E	I	M	M	Á	V	O	Š	V	O	G	V
U	O	L	L	O	Š	D	T	P	Ž	R	I	Á
O	A	Č	Č	T	Á	I	E	B	I	Ž	N	G
V	S	A	P	M	A	V	Á	G	G	I	T	G
D	O	N	S	K	Á	R	F	V	Á	G	G	I
I	R	E	A	Š	Š	E	G	E	A	H	Č	I

Čoavddus d):

- Altaelva – Álttáeatnu
- Pasvikelva – Báhcveaijohka
- Eibyaldalen – Eaiboávži
- Bognelvdalen – Bávnnejávži
- Tverrelvdalen – Fallijohki
- Stabbursdalen – Rávttušvuopmi
- Lakselva – Leavdnjajohka
- Vassbotndalen – Dálbmávži
- Mathisdalen – Gávvávži
- Syltefjordelva – Oarddojohka
- Breidalen – Govdavággi (Kvalsund)
- Tanaelva – Deatnu
- Trangsalselva – Ávžejohka
- Bjørnevatnet – Guovžajávri

K	O	A	R	D	D	O	J	O	H	K	A	S	P	F
I	B	Á	H	Č	E	V	E	A	I	J	O	H	K	A
G	H	L	E	A	V	D	N	A	J	O	H	K	A	L
U	E	T	G	V	B	N	O	R	F	T	T	G	N	L
O	V	T	Á	S	S	Š	Š	Á	Č	V	I	I	P	I
V	B	Á	V	N	N	J	Á	V	Ž	I	D	O	G	J
Ž	Á	E	V	B	O	N	B	T	E	F	Á	Á	O	O
A	Á	A	Á	K	K	I	M	T	T	G	L	P	V	H
J	V	T	V	Á	Z	Ž	Ž	O	I	K	B	Ŋ	D	K
Á	Ž	N	Ž	Š	Š	C	F	Š	G	M	M	Š	A	I
V	E	U	I	Č	D	V	P	V	T	B	Á	G	V	Á
R	J	Á	Ž	Ž	E	C	V	U	U	J	V	I	Á	J
I	O	D	D	E	A	I	B	O	Á	V	Ž	I	G	Á
S	K	Á	Š	Š	T	V	N	P	K	K	I	Ŋ	G	Á
Á	H	D	D	I	N	K	E	M	Ŋ	Ŋ	I	J	I	Š
S	A	S	E	V	U	F	N	I	M	Š	R	R	E	C

▶ e)

Dát bargobihttá lea veaháš váddáseappot, muhto kárтта ja vaikko vel interneahthaohcama vehkiin dáidet oallugat goitge nagodit barggu.

Čoavddus:

			¹ D	E	A	T	N	U												
	² R	Á	I	S	E	A	T	N	U											
³ Á	V	Ž	E	J	O	H	K	A												
⁴ R	E	A	V	Č	Á															
		⁵ B	Á	H	Č	A	V	E	A	I	L	E	A	H	K	I				
			⁶ I	V	G	O	V	U	O	V	D	I								
			⁷ D	Á	L	U	S	V	Á	G	G	I								
	⁸ B	U	V	R	Á	V	Ž	I												
		⁹ R	U	N	G	U	V	U	O	P	M	I								
		¹⁰ R	O	M	S	S	A	V	Á	G	G	I								
	¹¹ R	Á	V	T	T	O	Š	V	U	O	P	M	I							
¹² G	I	E	V	D	A	N	V	Á	G	G	I									
	¹³ G	Á	I	V	U	O	N	V	U	O	V	D	I							

Govvadieđut:

Govva siiddu vuolimusas lea Dieváidvuovddis, mii maiddái lea čoavddasátnin ruossalassániin.

s. 34-36: 9. Guhkes jogat

Bargobihtás besset oahppit dovddiidit muhtin jogaide Norggas. Bargobihttá álggahuvvo unna fáktábovssažiin mas leat dieđut Norgga guhkimus jogain. Dás ferte namuhit ahte jogaid guhkkodaga sáhttá mángga ládje mihtidit, ja danin sáhttet iešguđetlágán gáldut iešguđet ládje mañjalasttán jogaid. Fáktábovssa dieđut leat NČE-dieđut maid leat viežžan dás <https://snl.no>.

Teavsta sáhttá akto lohkat, guovttes fárrolaga dahje aktašaš joavkkus. Jeara áinnas ohppiin leago aktage sis leamašan muhtin dain johkagáttiin.

Teaksta lea maiddái buorre vuolggasadjin ságastallamii sátneluohkáid birra, erenoamážit adjektivvain ja lohkosániin, sihke adjektivvaid veardidanhámiin (guhkes johka – guhkit johka – guhkimus johka) ja erohusas vuodđologuin ja ortnetloguin.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat oanehis fáktáčállosa
- oahppat veaháš Sámi geografija
- oahppat muhtin báikenamaid
- atnit vuodđologuid ja ortnetloguid
- ságastallat adjektivvaid ja adjektivvaid veardidanhámiid birra
- geavahit illatiivva ja lokatiivva

9. Guhkes jogat!

• Norgga guhkimus johka, Glomma, lea 639 km.
 • Finnmárku guhkimus jogat leat Oetna, 363 km, ja Ráhčaneajohka, 362 km. Dat leat maid Norgga measta ja guhkumaid guhkimus jogat.
 • Ártáidnu, 343 km lea Norgga naggi guhkimus johka, ja Kárášjohka, 370 km, lea Norgga vihttanuppelggi guhkimus johka.
 • Romssa fylkka guhkimus jogat leat Målselva, 345 km, ja Ráisselva mi lea 320 km.

a) Mi jogat lea Sámi guhkimus johka?

b) Ota jogat fáktat, omd www.norggastat.no.

gáldu: Wikimedia Commons

gáldu: Wikimedia Commons

guhkes johka – guhkit johka – guhkimus johka
 * lohka – * lohket – * lohket
 * lohka – * lohket – * lohket

>>>

▶ a)

Vástádus a)-bargobihtái lea dieđusge Deatnu. Oahpaheaddji oažžu áinnas jearrat ohppiin eanet jearaldagaid mat leat čállosii čadnon, dahje oahppit sáhttet ieža gaskaneaset jearrat jearaldagaid.

Ovdamearka:

Mii jogaid lea Finnmárkku fylkka nubbi guhkimus johka?

Mii jogaid lea Romssa fylkka guhkimus johka?

Deatnu lea 331 km guhkki, galle kilomehtera guhkit lea Glomma?

Ráiseatnu lea 120 km guhkki, galle kilomehtera guhkit lea Málateatnu?

Báhčaveaijohka lea 360 km guhkki, galle kilomehtera guhkit lea Deatnu?

▶ c)

Dás vállje oahppi ieš jogaid, iežas guovllus.

▶ d)

Dás sáhttet oahppit plánet ahte mátkkoštít vákkis vággái Sámis. Manjilgo oahppi lea listtu čállán, de lea lunddolaš ahte muitala mátkkis birra nuppi oahppái dahje olles jovkui. Ohppiid sáhtta áinnas hástalit muiatlettiin atnit lokatiivvaid ja illatiivvaid.

s. 37-39: 10. Báikenamat iežat guovllus

Dán bargobihtás galget oahppit atnit 8. bargobihtá oaivadusgáldun ráhkadit bargobihtáid guhtet guoibmáseaset, ja dál besset atnit suohkaneaset/guovlluset sámi báikenamaid.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat muhtin báikenamaid guovllusteaset
- ráhkadit bargobihtáid earáide
- dovdat luonddunamahusaid
- oahppat govt báikenamaid dulko

▶ a)

Go oahppit leat geargan ráhkadeamis bargobihtáid, de sáhttet lonuhit gaskaneaset vai buohkat besset čoavdit bargobihtá maid soames eará lea ráhkadan. Bargobihtá sáhtta čoavdit iešguđet ládje: sárgut sázu gaskal namaid mat gullet oktii, aktii laktit namaid loguiguin, dahje atnit iešguđetlágán ivnniid.

Jus soapmása mielas dát lea beare álki, de sáhtta son geahččalit b)-bargobihtá, mii lea eanet gáibideaddji.

▶ b)

Dát lea stuorát hástalus go a)-bargobihtta, daningo dás gáibiduvvo buorre struktuvra ja maddái ahte hálddaša riektáčállima, vai galgá namaid nagodit bordit. Dasa lassin fertejit oahppit čállit čábbát, vai ii šatta moivi njealječiegaga siste.

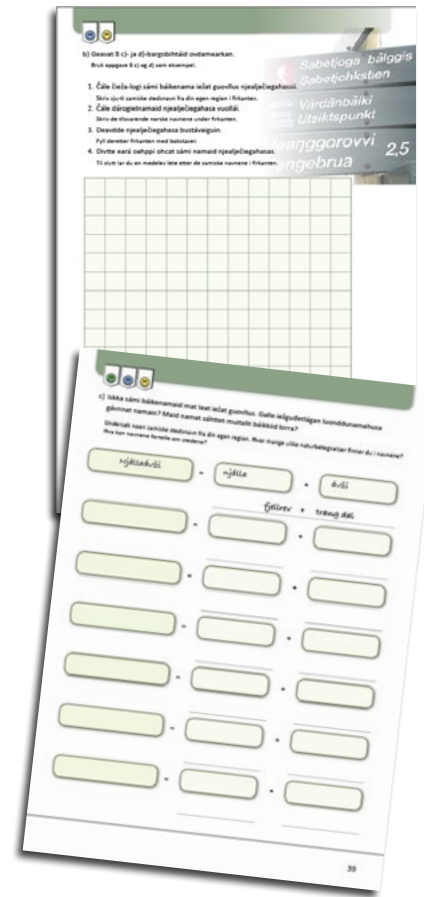
▶ c)

Dán bargobihtás sáhttet oahppit atnit a) ja b)-bargobihtáid báikenamaid, sáhttet gávdnat báikenamaid iežaset suohkana kárttain dahje atnit www.norgeskart.no. Ovdalگو bargobihtá bargá, de lea ovdamunni jus vuos ságastallabehtet govt báikenamat leat huksejuvvon, ja 99. siiddus vuosihit ovdamearka.

Báikenamat leat dávjá oktiibidjon *mearusoasis* ja *vuodđooasis* nugo earáge goallossánit. *Vuodđooassi* báikenamain lea dávjá luonddunamahus, ja *mearusoassi* ges čilge makkár jávrris dahje jogas lea sáhka. Lea álo sáni maŋemus oassi mii mearrida govt sátni sodjá.

Bargobihtá sáhtta bargat akto, ovttas soapmásiin dahje joavkogilvun mas gilvalit guhtemuš joavku gávdná eanemus iešguđetlágán luonddunamahusaid báikenamain. Joavkkut fertejit de loahpas ovdanbuktit «gávdnosiiddiset» ja joavku, mii lea gávdnan eanemus luonddunamahusaid, vuoitá.

Jos leat hirbmat valjit sámi báikenamat guovllus gos orrubehtet, de sáhttibehtet ráddjet nu ahte geahččabehtet duššo suohkanisttádet, ja jos leat uhccán, de sáhttibehtet viiddidit guovllu.

s. 40-43: 11. Mii mátkkoštit Sámis

▶ a)

Dán bargobihtás leat addán ovdamearkkaid muhtin lágidemiin ja gelddolaš báikkiin mat leat várkiin Sámis. Ii lean vejolaš gait fátmastit, nu ahte leat váljen oasáža. Sáhttibehtet áinnas ságastallat báikkiid/lágidemiid birra ja diktit ohppiid, geat dovdet daid, mitalit maid dihtet. Maŋgil go čállosa, govaid ja govvačállosiid lehpēt geahčadan, de galget oahppit váljet báikki gosa sii máhkaš galget mátkkoštit.

▶ b)

Dás ráhkada mátkkeplána ja dáidá dárbbášlaš atnit kárta veahkin. Makkár kárta soahpá, dat lea čadnon dasa galgetgo oanehažžii vai guhkas mátkkoštit.

▶ c)

Dá lea njálmmálaš bargobihtta mas oahppit galget mitalit mátkkiideaset birra, ja dás leat buorit vejolašvuodāt iešguđetládje bargat. Muhtin ohppiide soaitá doarvái duššo mitalit namaid báikkiin gos leat fitnan, ja earáid sáhtta fas hástalit atnit illatiivvaid ja lokatiivvaid, ja áinnas maiddái mitalit maid sii barge muhtin dain báikkiin. Njálmmálaš barggu sáhttet bargat govttis fárrolaga dahje aktasaš joavkkus.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- atnit kárta veahkkeneavvun mátkki plánemis
- dovddiidit muhtin lágidemiiguin dahje báikkiiguin Sámis
- oahppat muhtin báikenamaid olggobealde iežaset guovllu
- hárhjehallat illatiivvaid ja lokatiivvaid
- atnit báikenamaid njálmmálaš gaskkusteamis, go earáide dollet ovdanbuktimea
- guldalit mii mitaluvvo
- ođđasit mitalit maid leat gullan

>>>

Bargobihtta heive maiddái bures hárbjehussan guldalit ja muitalit maid lea gullan: Go muhtin oahppi lea muitalan mátkkis birra, de sáhtta soames eará oažžut bargun muitalit maid gulai.

Ovdamearka:

Son lea vuolgán ...

Son lea leamaš ...

Son áigu mannat ... geahččat ...

▶ d)

Dán bargobihttas galget oahppit hárbjehallat eanet illatiivvaid ja lokatiivvaid, ja sii geat leat guhkimussii ollen grammatihkka-oahpus, sehtet maiddái nagodit sojahit vearbaid rievttis ládje. Dás ferte oahpaheaddji árvvoštallat man ollu galgá vuordit guđesge. Oahpaheaddjai, gii ii dovdda ohppiidis bures ovda-laččas, addá bargobihtta buori gova ohppiid čállinčehppodagas ja grammatihkkamáhtus.

Čoavddusevttohusat:

1. *Mii vuodjit johkavancca Mollešgoržái.*
2. *Báhčaveaileagis mii sáhttit várdát gitta Nikelii Ruoššas.*
3. *Vuojátgo skuhtera Guovdageainnus Gáivuonvuovdái?*

4. *Lávkarittet maná Čoaigedanvuovddis Ivgobahtii.*
5. *Son vuodjá bussiin Ivgomuotkkis Stuorravuovdái.*
6. *Baalsrudmarsjen maná Reavččas Olmmáivággái.*

▶ e)

Dán bargobihttas geardduhit almmiguovlluid ja eatnasat dárbašit kárta veahkin.

Álttás Guovdageidnui? lulás
Ráissas Kárášjohkii? nuorttas
Beardus Romsii? davás
Anárjogas Ráisávžái? oarjjás

Ivguvuovddis Skiervái? davás
Olmmáivákkis Vuošvággi? oarjjás
Oslos Deanuleahká? nuorttasdavás
Rávttosvuomis Moskkuvággái? oarjjáslulás

h) Dien vuotggát buovin selet undastákkis. Válgje Duolbe-tigg sámi báikkana selet mátkkis. Čááhe-mannat tottas meahčjagat. Geavvat kárta veahkin juo dárbašat.

h) Mii vuotggát buovin selet undastákkis. Válgje Duolbe-tigg sámi báikkana selet mátkkis. Čááhe-mannat tottas meahčjagat. Geavvat kárta veahkin juo dárbašat.

3. Min vuotggát: _____ 7. _____
 2. _____ 8. _____
 3. _____ 9. _____
 4. _____ 10. Min juovdán: _____
 5. _____
 6. _____

i) Njállmáttáid báikkaburgu: Muital selet mátkki birra eare čahppit. Muital parageavva. Parat an tuora die et an meadde.

Muhtin buovin čááhe-mannat báikkana, ja et buovin vuotggát báikkana selet mátkkis. Čááhe-mannat tottas meahčjagat. Geavvat kárta veahkin juo dárbašat.

d) Muitalgo kausgeavvaheami? Jorgat oahppit sámmgilt, muitta soahpit vearbaid niska. Muital du buovin buovin du et dár buovin? Duovttet veahkin under et buovin. Muital go et et buovin veahkin.

1. Vi kááhe et buovin et Muitalbuovin.
 2. Vi kááhe buovin buovin et se buovin et buovin et buovin.
 3. Kááhe du buovin buovin buovin et buovin et buovin?
 4. Lávkariet, gár buovin buovin et buovin.
 5. Min kááhe mead buovin buovin et buovin et buovin.
 6. Buovin buovin gár buovin buovin et buovin.

Kááhe buovin buovin.

h) Min almmiguovlluid vuotggát juo geavvit: Kááhe buovin buovin et buovin et buovin.

Álttás Guovdageidnui? _____
 Ráissas Kárášjohkii? _____
 Beardus Romsii? _____
 Anárjogas Ráisávžái? _____

h) Min almmiguovlluid vuotggát juo geavvit: Kááhe buovin buovin et buovin et buovin.

Álttás Guovdageidnui? _____
 Ráissas Kárášjohkii? _____
 Beardus Romsii? _____
 Anárjogas Ráisávžái? _____

h) Min almmiguovlluid vuotggát juo geavvit: Kááhe buovin buovin et buovin et buovin.

Álttás Guovdageidnui? _____
 Ráissas Kárášjohkii? _____
 Beardus Romsii? _____
 Anárjogas Ráisávžái? _____

Kááhe buovin buovin.

s. 44: 12. Main vákkiin don leat leamaš?

Oahppit barget a)-bargobihtá akto, ovdalgo b)-bargobihtá barget soapmásiin fárrrolaga.

Jus muhtin oahppit eai oro hálddašeame jearaldat- ja vástádus-huksema, de ferte sidjiide oahpahit dahje geardduhit dan. Čále áinnas cealkkamálliid távvalii, ovdamearkka dihte:

Leatgo don leamaš ... (+ lokativ)?

De lean.

In leat.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- gávdatn sámi namaid vákkiye gos ieža leat leamašan
- atnit sámi báikenamaid ságastallamiin
- lokatiivvaid atnit
- hárbhallat JUO/II-jearaldagaid jearrat ja vástidit

s. 45: 13. Guđe suohkanis?

Dás dovddiidit oahppit suohkaniiguin mat leat davvisáme-giela hálddašanguovllus. Dán bargobihtás galgá máhttit bordit gurut kolonna báikenamaid rievttis suohkaniidda. Jos čohkkejit rievttis bustávaid ja bidjet daid aktii, de šaddá dat báikenamman mii gullá Áltái.

Čoavddus:

		Loabágis	Gáivuonas	Porsánggus	Deanus	Unjárggas	Karášjogas	Guovdageainnus
1.	Skárfvággi	B	D	Č	V	U	B	M
2.	Lappaugen	Á	U	O	I	E	R	A
3.	Láhpoluoppal	R	T	Ʀ	Š	C	Č	L
4.	Deanušaldi	T	R	S	B	K	L	T
5.	Rivgonieidleahki	Ž	Z	Č	Á	M	N	P
6.	Leavdnja	E	I	Á	L	U	O	A
7.	Ráidesuolu	L	S	G	G	U	V	Š
8.	Guolasjávri	D	Ž	S	L	M	T	I
9.	Skiippagurra	U	O	E	I	Á	Á	T

Čoavddasátni: Dálbmávži**ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET**

- oahppat/geardduhit namaid suohkaniin mat leat davvisáme-giela hálddašanguovllu siskkobeaalde
- nagodit čatnat muhtin báikenamaid daidda suohkaniidda

13. Guđe suohkanis?

Tabeallas leat báikenamat Davvisáme-giela hálddašanguovllu suohkanis. Dieđáige guđe suohkanis dat leat? Geavat kárta veahkkin ja dárbbálat.

Išvaiden čatnat daid bustávaid ja bidjet daid aktii, de šaddá dat báikenamman mii gullá Áltái.

	Loabágis	Gáivuonas	Porsánggus	Deanus	Unjárggas	Karášjogas	Guovdageainnus
1. Skárfvággi	B	D	Č	V	U	B	M
2. Lappaugen	Á	U	O	I	E	R	A
3. Láhpoluoppal	R	T	Ʀ	Š	C	Č	L
4. Deanušaldi	T	R	S	B	K	L	T
5. Rivgonieidleahki	Ž	Z	Č	Á	M	N	P
6. Leavdnja	E	I	Á	L	U	O	A
7. Ráidesuolu	L	S	G	G	U	V	Š
8. Guolasjávri	D	Ž	S	L	M	T	I
9. Skiippagurra	U	O	E	I	Á	Á	T

Jus don leat čatnat muhtin báikenamaid, de gávdatn báikenama Áltái suohkanis.

s. 46-47: 14. Gos? Galle vákki/báikki don dovddat?

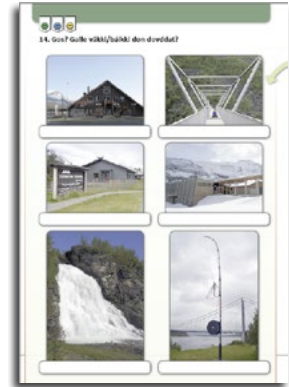
Oahppit sáhttet áinnas álggahit bargobihtá govaid geahčade-miin, oaidnit dovdetgo govaid motiivvaid. Veahkkebovssain leat árvádusat maid sáhtttá čoavdit, jos oahppit eai dovdda govaid motiivvaid. Lea maiddái lohpi atnit interneahta veahkkin.

Čoavddus:

1. Rukses viesu duohken lea Ráiseatnu mii lea Ráissas.
2. Bárdni čohkká Gorsarovis mii lea Gáivuonvuovddis.
3. Ránes viessu lea Rávttušvuomis.
4. Ruškes viesu namma lea Davvi álbmogiid guovddáš, ja lea Olmmáivákkis.
5. Gorži ja Rovvejohka leat Ivguvuovddis.
6. Máilmmi stuorimus oaggunstávra lea Deanošalddis

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja ipmirdit cealkagiid
- gávdnat čállošiid ja govaid mat heivejit aktii
- čállit govaide rievttis báike-namaid

s. 47: 15. Nagodatgo 12 rievttis vástádusa?

Dát bargobihtá lea hástalus: geografija-quiz Sámi birra. Dás basset oahppit atnit gait maid dássázi leat oahppan geografijas ja báikenamain, ja vel veaháš eanet. Sáhttet iehčaneaset čoavdit dan, dan hámis go lea gihppagis, dahje ovttasbargat soapmásiin. Dá leat vel lassin moadde eará árvalusa govt bargobihtá sáhtttá čoavdit:

Njálmmálaš bárragilvu: Geografija quiz

Oahppit čoahkkanit bárran ja barget bargobihtá, ilmma atni-mis bargobihtttáčálloša čalmmiid ovddas. Juohke bárra oažžu vástádusárkka ([mielddus 6](#)). Oahpaheaddji lohka jitnosit ovttá vástádusa ain hávális, aktan gullelaš vástádusmolssaeavttui-guin. Oahppit merkejit dan maid jáhkket rievttis vástádussan. Dás fertejit guldalit maid oahpaheaddji dadjá, muhto maiddái ovttasbargat vástádusa gávdnat.

Joavkobargu: Geografijastafeahtta

Bargobihtá sáhtttá maiddái čoavdit veaháš eanet lihkademiin ja leavttuin, namalassii stafeahta lágidemiin. Dát vuohki gáibida veaháš ráhkkaneami ja saji; stuora luohkkálanja, feaskára dahje lášmmohallanlanja. Juoge ohppiid joavkkuide (2-4 oahppi juohke jovkui) ja juohke joavku oažžu vástádusárkka mas leat vástádusmolssaeavttut (geahča [mielddus 7](#)). Nuppe bealde lanja leat goarttat main bargobihtát leat, gihppu juohke jovkui. Go gilvu álgá, de viehká akta oahppi juohke joavkkus viežžaleame goartta mas bargobihtá lea. Oahppi viehká goarttain joavkkus lusa ja fárrolaga gávnnaht mii vástádus lea ja merkejit vástádusárkii. De viehkala boahhte oahppi viežžat nuppi goartta mas lea bargobihtá. Dakkaviđe go joavkkus leat 12 vástádusa, de geahččá oahpaheaddji leatgo vástádusat riehta. Jos gait leat riehta, de vuoitá joavku, muhto jos leat vearu vástádusat, de fertejit viehkat ránggáštusmohki juohke vearu vástádusa ovddas, ja de geahččalit ođđasit vástidit. Joavku, mii vuosttažin gártada 12 rievttis vástádusa, vuoitá.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat dahje guldalit ja ipmirdit fáktácealkagiid
- iskat ollugo ieža máhttet Sámi geografijas

15. Nagodatgo 12 rievttis vástádusa?
Greier du 12 riktige svar?

Vesáht:

- Ránes: Čohkká gorsarovis.
- Ránes viesu sáhttet sahpáat Finnmárku Luoddu ja sámi kultuura bárra.
- Oaggunstávra se máilmmi stuorimus, ja se Finnmárku guhpmus ja gáibit.
- Rukkes viesu duohken lea Ráiseatnu fiska máilmmi guhpmus ja lea Davvi álbmogiid guovddáš.
- Gorži lea Rovvejohka.

	H	U	S
1 Máilmmi stuorimus beahtevuođi lea	Ráiseatnu	Báikševáikaga	Ráivttušvuomis
2 Gáibgejohka lea	Gáivuonas	Ivguvuovddis	Guovdageanmus
3 Finnmárku guhpmus ja lea	Álmeahttu	Deatnu	Kárájohka
4 Čáhppit lea	Finnmárku	Davvi-Rommas	Lutli-Rommas
5 Gorsarovi lea	Gáivuonas	Omavuočas	Álmea
6 Máilmmi guhpmus lea	Ránes	Guovdageanmus	Gáivuonas
7 Rommas guhpmus ja lea	Ráiseatnu	Rovvejohka	Máilmeahttu
8 Rommas álbmogiid lea	Máilmmi	Ráiseatnu	Váingáhttu
9 Rommas guhpmus ja lea	Guovdageanmus	Máilmeahttu	Náilmea
10 Rommas guhpmus lea	Gáivuonas	Davvi-Rommas	Lutli-Rommas
11 Báikševáikaga lea	Davvi-Rommas	Čáigje	Ráivttušvuomis
12 Álmeahttu lea	Nordáidnand	Čáigje	Finnmárku

Čoavddus:

		H	U	B
1	Máilmmi davimus beahcevuovdi lea	Ráisavuovddis	Báhčaveai-leagis	Rávttušvuomis
2	Gálggojávri lea	Gáivuonas	Ivguvuovddis	Guovda-geainnus
3	Finnmárkku guhkimus johka lea	Álttáeatnu	Deatnu	Karášjohka
4	Čáhput lea	Finnmárkkus	Davvi-Romssas	Lulli-Romssas
5	Gorsarovvi lea	Gáivuonas	Omasvuonas	Álttás
6	Mollešgorži lea	Ráissas	Guovdageainnus	Gáivuonas
7	Romssa guhkimus johka lea	Ráiseatnu	Rovvejohka	Málateatnu
8	Norgga álbmotgorži lea	Málatgorži/ Målselvossen	Njávángorži/ Skoltefossen	Vøringfossen
9	Norgga guhkimus johka lea	Glomma	Mjøsa	Nidelva
10	Ruŋgovuopmi lea	Gaska-Romssas	Davvi-Romssas	Lulli-Romssas
11	Báhčaveaileahki lea	Davvi-Romssas	Oarje-Finnmárkkus	Nuorta-Finnmárkkus
12	Álttáeatnu lea	Nordlánddas	Oarje-Finnmárkkus	Nuorta-Finnmárkkus

Evttohus viidáset bargui fáttáin *Báikenamat*:

- Manjilgo leat bargan gihppaga báikenammabargobihtáiguin, de heive bures *Vákkis vággái*-breahttaspealuin speallat. Spealus besset oahppit bargat eanet Sámi geografijain ja báikenamaiguin, ja besset hárbhallat lohkat ja njálmmálaččat ovdanbuktit áššiid. Spealu sáhtta maiddái «sestit»dassážiigo lehpit bargan eanet fáttáiguin *Váikkiin 4:s*.
- Lohkat *Gufhtarčohkka*-čállosa 99. siiddus.

s. 48-49: 16. Muorat

Jos dis olgoskuvllas jo lea leamašan fáddá šattuid, muoraid ja murjjiid birra, ja soaitibehtet ráhkadan šaddočájáhusa, de dát ja čuovvovaš bargobihtát dáidet leat álkit didjiide. Jos ehpet leat, de soaitá váttis oallugiidda, ja de leat diehtoárkkat šattuid birra ávkálaččat. Oahppit geat ovdal leat bargan *Váikkiin 3*-oahppo-neavvuin, soitet muitit muhtin namaid dan rájes.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat namaid muhtin šattuina mat leat rittus
- lohkat, dovdat ja čállit šattuid namaid
- sárgut liđiid

► a)

Čoavddus:

- selje – siedga, siedggat
- older – leaibi, leaibbit
- bjørk – soahki, soagit
- gran – guossa, guosat
- furu – beahci, beazit
- hegg – ávža, ávžžat eller: duopma, duomat
- rogn – skáhpi, skábit
- osp – suhpi, subit

► b)

Čoavddus:

Á	L	E	A	I	B	I	T	I	O	L
G	I	E	Š	Š	E	N	M	I	E	Š
U	V	B	N	I	A	Ž	Ž	V	R	T
O	Ʀ	S	O	A	H	K	I	B	T	Á
S	Ʀ	I	Š	Š	C	E	S	Š	Š	U
S	U	E	Đ	V	I	A	K	Ŋ	Á	T
A	T	Đ	Đ	Á	L	O	Á	V	Ž	A
B	Č	G	O	L	S	U	H	P	I	F
N	Č	A	Č	Č	Ʀ	L	P	A	M	I
O	A	Z	R	G	U	I	I	U	T	N

► c)

Čoavddus:

- GIEĐSA SIEDGA
- HIBACE BEAHCI
- HISKPÁ SKÁHPI
- HUSIP SUHPI
- IBILEA LEAIBI
- ISAKOH SOAHKI
- OGASSU GUOSSA

16. Muorat

a) Čáá sááid nommativva ovdast, ja máággatlokkut. Sárta ovdast nommativva eavttat.

Nomk (beast, eavttat)	Nommativva eavttat	Nommativva Partat
selje -	_____	_____
older -	_____	_____
bjørk -	_____	_____
gran -	_____	_____
furu -	_____	_____
hegg -	_____	_____
rogn -	_____	_____
osp -	_____	_____

b) Máávvat leat 8 muorra. Čáá! (Muorastuvat er det grunn å julle fram Finn-land!)

A	L	E	A	I	B	I	T	I	O	L
G	I	E	S	S	E	N	M	I	E	Š
U	V	B	N	I	A	Ž	Ž	V	R	T
O	Ʀ	S	O	A	H	K	I	B	T	Á
S	Ʀ	I	Š	Š	C	E	S	Š	Š	U
S	U	E	Đ	V	I	A	K	Ŋ	Á	T
A	T	Đ	Đ	Á	L	O	Á	V	Ž	A
B	Č	G	O	L	S	U	H	P	I	F
N	Č	A	Č	Č	Ʀ	L	P	A	M	I
O	A	Z	R	G	U	I	I	U	T	N

c) Mat muorast leat dáá? Čáá buotááid ja sááge riivttas govvi. (Matte svar Finn-land her? Det betyr å finne ut hva som er riktig svar.)

	GIEĐSA	_____
	HIBACE	_____
	HISKPÁ	_____
	HUSIP	_____
	IBILEA	_____
	ISAKOH	_____
	OGASSU	_____

s. 50: 17. Muorjjit

▶ a)

Čoavddus:

JONAT

SARRIDAT

VÁRAMAT

LUOPMANAT

EHTEMASAT

ČÁHPPESMUORJJIT

JIERET

▶ b)

Čoavdusevttohusat:*Liikotgo jokŋii?**In liiko váramii.**Mon liikon sarridii buoret go luopmánii/láttagii.**Masa don liikot buoremus?*

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat muorješlájaid namaid ja máhttit dovdat daid
- oahppat ahte liikot-vearba gáibi-da illatiivva
- čállit cealkagiid main leat gráda-advearbbat

17. Muorjjit

a) Dás leat mága muorjelája, muhto muhtun buorret válic. Čále daid.
Hea er det mange korseter, men noen betyr mer enn én.

J _ _ N _ _ T
S _ _ R _ _ D _ _ T
V _ _ R _ _ M _ _ T
L _ _ P _ _ M _ _ N _ _ T
E _ _ _ E _ _ A _ _ AT
_ _ _ _ _ _ E _ _ _ _ _ V O _ _ _ _ I _ _
_ _ I E _ _ _ _ _

b) Čále sámgiid.
Ovarene er samene.

buoret – buorret – buoremus
gáibi – gáibi – gáibi

Lihar du tyyttáar?
Jag liier iika bringáar:
Jag liier biibáar beivve erin muhtáar:
Hva liier du best?

s. 51: 18. Liedit

▶ a)

Čoavddus:1. ruksesrássi (*rød jonsokblomst/hanekam*)2. biellorássi (*blåklukke*)3. jearjá (*turt*)4. boska (*kvann*)5. fiskearássi (*smørblomst*)6. moninvuolpu (*marikåpe*)

▶ b)

Čoavddus:*alit + násti = alitnásti (snøsøte)**beatnat + suoidni = beatnatsuoidni (gullris)**boares + gállarássi = boaresgállarássi (skogstorkenebb)**gonagas + čoalči = gonagasčoalči (kongsspir)**vuovde + viola = vuovdeviola (skogsfiol)**ruhta + rássi = ruhtarássi (småengcall)**guolbba + násti = guolbbanásti (skogstjerne)*

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- muhtin liidiid/urtasiid namaid oahppat

18. Liedit

a) Muhtáaŋga liidiid namaid?
Hva er det mange urter/planter?

1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____ 6. _____

b) Haa biibáar reavttas sámiid oast, de oastáat liidiid mar leat vuovde.
Hva er det mange urter/planter som er i bruk av samene? (Hva er det mange urter/planter som er i bruk av samene?)

am: boares, gonagas, vuovde, ruhta, guolbba

oast: gállarássi, ruhta, rássi, vuovde, viola

gullris, kongsspir, skogsfiol, skogstorkenebb, småengcall, småstjerne

s. 52-53: **19. Biebmo- ja dálkkasšattut**

Dán bargobihtás besset oahppit oahpásnuvvat muhtin árbevirolaš borramuš- ja dálkkasšattuiguin. Bargobihtá ja čállosa sáhtta áinnas introduseret ságastallamiin das maid oahppit ovdalaččas dihtet fáttás.

► a)

Oallut oahppit dáidet doaivut ahte dát čálus lea váddáseappot go maid albma ilmmis lea, muhto dás lea vejolaš ipmirdit ollu sisdoalus vaikko gait sániid ii dovdda. Dát lea ávkkálaš vásáhus maid sáhtta eará čállosiid guovdu atnit. Oahppit geat ovdal leat bargan *Vákkiin 3*-oahpponeavvuin soitet dovdat ja muitut muhtin ráje dieđuin mat leat čállosis.

Čoavddus:

► b)

Dán bargobihtás oahpásnuvvet oahppit boskkain. Dán šattus lea leamašan stuora mearkašupmi álbmotdálkkasin, ja dan leat maddái borran ruonasin.

Čoavdusevttohusat:

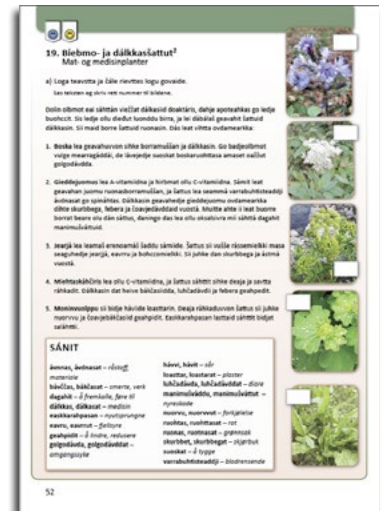
1. Mii sáhttit gávdnat boskka johkagáttiin ja njárbes vuvdiiin váreguovlluin.
2. Álbmotdálkkasis olbmot atne boskka go sis lei čoavjebávččas dahje heittot borranmiella.
3. Boskkas mii sáhttit ráhkadit njurggona.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat fágačállosa ja ságastallat dan birra
- oahppat veaháš borramuš- ja dálkkasšattuid birra
- gávdnat čállosiid ja govaid mat heivejit aktii

- vástidit jearaldagaid ja gávdnat áššáigulleaš dieđuid čállosiin

s. 54-55: 20. Šattut vákkis

▶ a)

Čoavddus:

1	S	A	R	R	I	D	A	T											
	2	S	U	H	P	I													
		3	S	K	Á	H	P	I											
			4	S	O	A	H	K	I										
5	E	H	T	E	M	A	S	A	T										
			6	S	I	E	Ð	G	A										
7	J	E	A	R	J	Á													
			8	Á	V	Ž	A												
		9	F	I	S	K	E	S	R	Á	S	S	I						
10	G	U	O	S	S	A													
		11	A	L	I	T	N	Á	S	T	I								

Čoavddasátni: Ruksesrássi

▶ b) og c)

Oahppit välljejit ieža muhtin šattu ja čállit muhtin cealkagiid šattu birra. Loahpas mitalit šattuid birra guoibmáseaset.

Evttohus viidáset bargui fáttáin Šattut:

- Geahččat osiid filmmas *Luonddu vajálduvvon ovddut/ Naturens glemte skatter*.
- Sii geat fertejit eanet hárbhallat šaddonamaid, sáhttet bargat sátneohppangoarttaiguin *Muorat ja biestagat, Muorjjit ja Liedit vákkis* juogo akto, ovttas soapmásiin dahje jovkkožiin. Vuohkečilgehusa gávnnat [dáppe](#).
- Čoaggit šattuid luonddus, deaddit daid ja ráhkadit čájáhusa mas šaddonamat leat oidnosis, dahje ráhkadit luonddu-govaid.
- Atnit dán neahttasiiddu gávdnat sámi šaddonamaid: <http://www.calliidlagadus.org/web/index.php?sladja=48>.
- Lohkat girjjiid *Luodu láhjit* (Máret Sára, Davvi girji 2012) ja *Gratis mat* (Ellen-Beate Wollen, J. M. Stenersen forlag AS 2014). Dain leat ollu ávkkálaš dieđut ja gelddolaš biebmo-ráhkadanrávvagat.
- Fitnat geahččamin blogga: <http://samikraft.no/lagideaddji/>.
- Speallat *Vuovdelabyrinta*. Vuohkečilgehusa gávnnat [dáppe](#).

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja ipmirdit cealkagiid
- máhttit dovdat ja atnit šaddonamaid
- čállit namaid rievttis ládje
- gávdnat dieđuid šattu birra
- doallat ovdanbuktima šattu birra earáide joavkkus
- guldalit earáid ovdanbuktimiid

20. Šattut vákkis

a) Ruonastádnin

1. Njálga áll muorjit

2. 4. 6. 8.

3. Muorra mas leat ruokas, urvella muorjit.

5. Áll muorjit maid mi eat liva borat.

7. Šattu mas sámi vávjeje vuostá rásonmátti. Si jukhe dan skurteaga ja áttmá vuostá.

9. Fitna leatit.

10. Nálánuoma

11. Urva leatit mas leat áll náttit.

Čoavddasátni: _____

54

20. Šattut vákkis

b) Válgge leatit/áll masa lukt. Ota eanet dieđuid šattugiin dahje internettan. Leatit leatit leatit áttmá áttmá áttmá? Čátt sátt 5 cealkaga.

Válgge leatit leatit leatit áttmá áttmá áttmá? Čátt sátt 5 cealkaga.

1. 2.

c) Muhtit leatit šattu birra earáide muhtit leatit áttmá áttmá áttmá? Čátt sátt 5 cealkaga.

Prezenter planen for sametingruppen.

Čáttmá ja leatit leatit leatit áttmá áttmá áttmá? Čátt sátt 5 cealkaga.

55

s. 56-57: 21. Lottit vákkis

Jos leat leamašan lottit fáddán olgoskuvllas, de dáidá dát šaddat álkes bargobihtán ja buorre geardduheapmin, muhto dál galga-behtet čalmmustahttit govt namaid riehta čállá. Jos oahppit eai leat bargan loddefáttáin ovdal, de sáhttet veahkin atnit diehto-árkka lottiid birra.

► a)

Gierdu lea sátneráidu loddenamain, muhto leat lasihan muhtin hehttehusaid vai oahppit besset veaháš jurddašallat: Ovda-beali sániid leat čállán jorggu guvlui, ja dasa lassin leat lasihan moadde liige bustáva loddenamaid gaskii, mat eai oba gulage daidda.

Čoavddus:

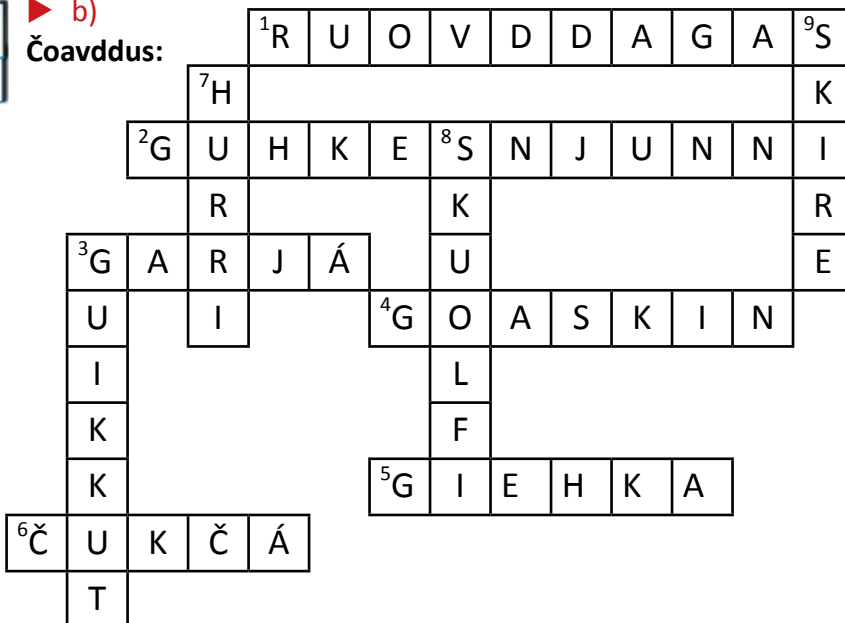

- kjøttmeis – buoidegacchet, buoidegaccheat*
- kråke – garjá, garjját*
- rype – rievssat, rievssahat*
- orrfuol – hurri, hurrit*
- ravn – ruovddagas, ruovddagasat*
- skjære – skire, skiret*
- tiur – čukčá, čuvččát*
- trost – rásttis, rástát*
- kongeørn – goaskin, goaskimat*

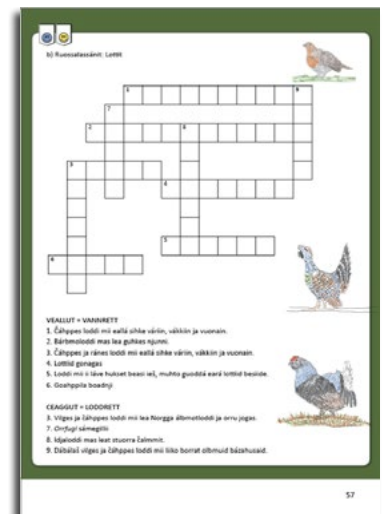
► b)

Čoavddus:

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat muhtin lottiid namaid
- oahppat čállit namaid rievttis ládje sihke ovttaidlogus ja mánggaidlogus
- lohkat ja ipmirdit fáktácekagiid

s. 58-59: 22. Kulturhistorjá

Bargobihtá sáhtta álggahit dainna lágiin ahte diktá ohppi-id «filosoferet» bajilčállaga birra: *Mii lea kulturhistorjá?* Go «Bison»-geahčastaga atnet čuovvovaš siidduin, de soitet nago-dit buktit vástádusevttohusaid ja ovdamearkkaid das mii kultur-historjá sáhtta leat.

BISON: Bilder – Innledning/Ingress – Sammendrag – Overskrifter – Nøkkelord

Sámegielaat BISON veršuvnda, maid lea álki muitit, lea

GÁLBI: Govat – Álgu – Loahppa – Bajilčállagat – Imaštallansánit

Kulturhistorjádohpaga definišuvdna lea rievddadan áiggiid čađa. Otná servodagas atnet kulturhistorjja oassin kulturdiehta-gis mii gusto olbmuid árgabeaikkuvvii. Guovddáš fáttát leat:

«álbmotlaš ideat ja muitalanárbevierut, ávnnaslaš ja sosiála bealit álbmotkultuvrras ja sirdašupmi ođđamállet servodahkii ja kulturmálliide mat das leat. Odne lea gávpot seammá dehálaš dutkanfáddá go gilli. Dálááigi lea seamma guovddášis go vássán áigi, ja sáttasátni maid ođđamállet gaskaávdnasat gaskkustit lea seamma gelddolaš dutkan-suorgi go boarrásit árbevieruid sáttasátni».

(Sitáhtta: <http://www.uib.no/fag/kulturvitenskap/24767/kulturvitenskap>)

▶ a)

a)-bargobihtta aktan govaiguin addá muhtin ovdamearkkaid das mii kulturhistorjá sáhtta leat, ja lea vuodđun b)-bargobihttaí. Das sáhttihehtet ságastallat kulturhistorjja ja báikkiin main lea kulturhistorjjalaš árvu, ja lagasberrasettet/guovlludet atnit vuolggasadjin.

Čoavddus:

*beitemark – guohtun
bærplukking – murjen
gammel boplass – boares orohat
gruvedrift – ruvkedoaibma
høyspentlinje – garrarávdnejemáttat
jaktgammer – bivdogoađit
krigshistorie – soahtehistorjá*

*offerstein – sieidi
seter – geassesadji
slåttemark – ládjoeanan
stier – bálgát/luottat
tømmerhogst – dimbbarčuohppan
vedhugst – murren
åkrer – bealddut*

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat mii kulturhistorjá lea
- oahppat muhtin sániid mat sáhttet muitalit kulturhistorjja birra
- ságastallat guovlluset kultur-historjja birra

► b)

Muhtin oahppit soitet dárbbášit cealkkaovdamearkkaid dahje cealkkaálgguid, ovdalگو sáhttet muiltališgoahtit, ja daid lea ávkkálaš čállit távvalii.

Ovdamearka:

*Mu suohkanis lea ... ja ...
... (báikenamma +lokatiiva) lea ...
Mon lean oainnán ... (maid) ... (gos).*

► c)

Dás lea ulbmil dovdat sániid. Guoigalus: Oahppit, geaid mielas dát lea váttis, sáhttet veahkkin atnit dárogielat sániid ja sátnelisttu mii lea 126. siiddus.

Čoavddus:

*FEDARTIAGOH – DARFEGOAHTI – TORVGAMME
OVVIR – ROVVI – BRU
RABAT – BARTA – HYTTE
KAJOHCAPAN – JOHKAVANCA – ELVEBÅT
ISBLÁGG – BÁLGGIS – STI
AGODIV – GOAVDI – GAPAHUK*

s. 60-61: Artihkal: Goađastallan

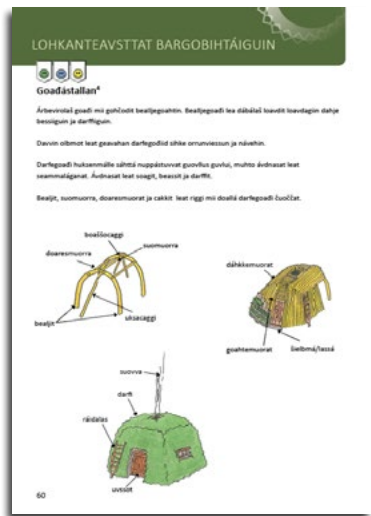
Dá lea ovdamearka seagáščállois, mas govva ja čálus dievasmahttiba goabbat guoimmiska. Čálus ja illustrašuvnnat gaskkustit ceggema váldoprinsihpaid ja govt árbevirolaš goađis lea siste. Oahppit geat ovdal leat bargan *Várrin 3:in* ja *4:in*, dáidet dovdat «Goađis»-illustrašuvnna *Lávostallan*-fáttás, daningo árbevirolaččat lei málle, govt goađi ja lávu siste galggai leat, oalle ovttasullasaš.

Jos lehpēt olgobarggus fitnan goađis ja geahčadan dan ráhkadusaid, de šaddá dát seagáščálus buorren geardduheapmin. Oahppit sáhttet de bargat čálloisin ja čuovvovaš bargobihtáin akto, áinnas ruovttubargun. Jos dis goađit ja goahteceggen eai leat leamašan fáddán ovdal, de seahhtehtet bargat dainna fárrolaga.

Čálus lea láidestus čuovvovaš bargobihtái. *Loga eanet*-oasis leat lasi čállostat gođiid birra ja goahteceggenis, sihke álkes ja eanet gáibideaddji. 24. bargobihtás čujuhuvvojit oahppit daidda teavstaide.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat govt árbevirolaččat leat goađastallan
- oahppat goahteceggenoahpaigiid ja govt árbevirolaččat láve goađi siste

s. 62-63: 23. Goadástallan

Dát bargobihtta gullá ovddit siiddu čállosii.

► a)

Bargobihtta ii leat merkejuvvon fiskes mojunjálmmiin, daningo dat lea hui álki, das ii leat eará go viežžat sániid njuolga ovddit siiddu čállosis. Oahppit geat dábálaččat välljejit «fiskes» bargobihtaid, sáhttet áinnas goitge bargat dán jus háliidit, ja soitet vaikko nagodit dan ilma čállosa vehkiin?

Čoavddus:

Árbevirolaš goahti mii gohčodit bealljegoahtin.

Bealljegoađi ávdnasat leat soagit, beassit ja darffit.
Guolbbis leat duorggat ja duoljit.

Mii lávet čohkkat ja nohkkat duljiin.

Nohkkanseahkaid mii bidjat sokkiide.

Goađi guovdu lea árran, ja dasa mii bidjat dola.

Gievkkanbiergasat leat boaššus.

► b)

Dát dáidá leat veaháš váddáseappot, daningo dás galgá čállit olles cealkagiid.

Vástádusevttohusat:

1. *Olbmot leat geavahan darfegođiid orrunviessun ja návehin.*
2. *Darfegoađi huksenmálle sáhtta rievdadit guovllus guvlui.*
3. *Ávdnasat leat soagit, beassit ja darffit.*
4. *Nohkkanseahkaid ja biergasiid mii bidjat sokkiide.*
5. *Goađi guovdu lea árran.*
6. *Mii heŋget gáfegievnni riggái.*
7. *Boaššus leat gievkkanbiergasat nugo gohput, gáfegievndi, gáfeseahkka, báđit ja tallearkkat.*

► c)

Oahppit sáhttet áinnas atnit ovddit siiddu illustrašuvnnaid ja b)-bargobihtta vástádusaid veahkkin dás.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja ipmirdit álkes čállosa goađástallamis
- vihkkedallat ja lasihit sániid mat váilot

- vástidit jearaldagaid mat leat čállosii gullevaččat
- muitalit goađástallama birra

23. Goadástallan

a) Mat sániid váilot teavttas? Čáe rievttes sániid guovva teavttas.
Molka eat norgga? Molka? Birra riegat eat áš ja tonne birra.

Árbevirolaš goađi mii gohčodit _____
Bealljegoađi ávdnasat leat soagit, _____ ja _____
leat duorggat ja duoljit.
Mii lávet čohkkat ja nohkkat _____
mii bidjat sokkiide.
Goađi guovdu lea _____ ja dasa mii bidjat _____
Gievkkanbiergasat leat _____

Árran, guolbbis molka	bealljegoahtin, beassit duljiin	darffit dola nohkkanseahkaid
-----------------------------	---------------------------------------	------------------------------------

62

b) Mii jearaldagaid lástallat oles cealkagiid.
Išat áš ja tonne birra.

1. Matin leat oles geavahan goađid Davvo-Romssa?

2. Leatgo goađid huksenmálle áš ja tonne birra?

3. Mat leat darfegoađi ávdnasat?

4. Gosa mii bidjat nohkkanseahkaid ja biergasiid?

5. Mii lea goađi guovdu?

6. Maza mii heŋget gáfegievnni?

7. Mat leat beallis?

c) Njállmáttá, birraheŋget, goađi (beallis) muhtun goađástallama birra muhtun muhtun.
Muhtun paragrafi: Páru: Earekka hearekka on gámmat.

s. 64: 24. Goahtehuksen

Dát bargobihtta lea hárhjehallan lohkamis, čoavddasániid čállimis ja muitaleamis. Dás lea teakstaválljen mii dahká erohusa, daningo *Čuovga goađis*-čálus lea álki ja *De šattai goahti!* lea eanet gáibideaddji.

Lassin dan guovtti čállosii mat leat namuhuvvon bargobihtás, de leat *Loga eanet*-oasis guokte eará čállosa mat leat goađastallama birra: Paulus Utsi dikta *Goađi Ruohtas*, ja *Báhtareaddjit iežaset riikkas*, duohta muitalus Davvi-Romssa bággoeváhkus nuppi máilmmisoađi áiggi.

Dá lea vel liŋka goahcecegenfilmii mii lea boaris, muhto mas oahppá ollu: <http://www.nb.no/nbsok/nb/e81b05689b6cc44c-17bc09cf835dfac8?index=1>

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat muitalusa dahje artihkkala
- čállit čoavddasániid
- čoavddasániid vehkiin muitalit maid leat lohkan

s. 65-69: Artihkal: Mii oahpásmuvvat vákkiid kulturhistorjái

Čuovvovaš siidduin artihkkalis ovdandivvut muhtin kulturhistorjjálaš báikkiid ja musearusttegiid gullevaččat vákkiide davvin. Gávdnajit ollu dakkár báikkid Sámis, nu ahte dása leat čáhkkehan duššo oasáža.

Fuomášuhttit ahte 26. bargobihtás galget oahppit gávnnaht makkár kulturhistorjjálaš báikkid sin iežaset suohkanis/guovllus leat.

Čállosis eai leat iešguđetlágán dásit čadnon dasa man váttis dat lea, ja danin lea oaivil ahte dakkár erohusaid dahká lohkanmeriin. Oahppit ja oahpaheaddji sáhttet ovttasráđiid mearridit man ollu čállosa guhtege galgá lohkat.

Geahča maiddái:

- govat Leibenjargga ruvkedoaimmas, ja gula Blind-Fredrika lávlaga: https://www.youtube.com/watch?v=T5kE_16uZWA
- govat bihkkaboaldimis Ráisávžžis: <https://www.youtube.com/watch?v=LJMIRhnhwhw>
- filmmaš bihkkaboaldimis Skuvvanváris: https://www.youtube.com/watch?v=_zQYZVRNvGO
- filmmaš luosaid buođđumis Deanus: <https://tv.nrk.no/serie/norge-rundt/FSP045002090/10-08-1990#t=25m57s> (loahppa oassi prográmmas)

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja ipmirdit fágačállosa
- dovddiidit muhtin dihto báikkiide Sámis main lea kulturhistorjjálaš árvu
- atnit čállosa vuolggasadjin ságastallamii suohkaneaset/guovlluset kulturhistorjjálaš báikkiin

s. 70-71: 25. Vákkiid kulturhistorjá

Bargobihtta gullá ovddit siidduid čállosii, *Mii oahpásmuvvat vákkiid kulturhistorjái*. Oahppit válljejit bargobihtáid mat sohpet čállosiidda maid leat lohkan.

Čoavddusevttohusat:**► a)****Deanu musea:**

- 1. Deanu musea lea Deatnogáttis Buolbmágis.*
- 2. Olgomuseas leat árbevirolaš visttit: áittit, olgohivisset, stállja, dimbbarviessu ja bivdobuvri.*
- 3. Brihttalaš lordat geat bohte luossabivdui, geavahedje buvrii.*
- 4. Johkasámi kultuvrras leat sihke luossabivdu, meahcásteapmi, boazodoallu ja eanandoallu dehálaš birgenvuogit.*

► b)**Tørfossa kvenadállu:**

- 1. Tørfossa kvenadállu lea Ráisavuovddis.*
- 2. Dállu lea meastá 300 jagi boaris.*
- 3. Dálus mii sáhttit oahppat govt kvenabearaš elii, ja govt kvenaid kultuvra lea earálágan go dáro- ja sámekultuvrrat.*
- 4. Kvenat ásaiduvve erenomážat báikkiide gos lei beahcevuovdi danne go beahci lei dehálaš sin kultuvrii. Beahcevuovddis ožžo sihke dimbariid ja bihka.*

► c)**Miessegietti mearrasámi dállu:**

- 1. Miessegietti mearrasámi dállu lea Biertaváris Gáivuonas.*
- 2. Dállu huksejvvui 1800-logu gaskamuttus.*
- 3. Dállu gohčoduvvo kulturdávvirin danne go eanaš dálut Davvi-Romssas boldojuvvojedje nuppi máilmmisoađis.*
- 4. Lotnolasdoalus Davvi-Romssas ledje sihke mearra, eanan ja meahcci dehálaččat.*
- 5. Dálus leat orrunviessu, návét, návétgoahti, geassenávét, stállja, skaját, buvrit ja rásseláhtu.*
- 6. Mearrasámi dálus ledje gusat, sávzzat, gáiccat ja heasta dábálaš eallit.*
- 7. Nissoniid váldobarggut dálus ledje málestapmi ja eará viessobarggut, návétbargu ja duodji.*
- 8. Ivgobađamárkaniidda sii gođđe ránuid ja ullobiktasiid.*
- 9. Dievdduid váldobarggut ledje háhkat boaldinmuoraid, njuovvat, divvut viesuid ja duddjot biergasiid.*
- 10. Iđitbiebmun sii borre buvrii, ja gaskabeaivin sii dávjá borre guoli. Biergu lei sotnabeaigaskabeaivvit.*

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- viežžat áššáigullelaš dieđuid čállosis
- atnit suokannamaid lokatiiva hámis

25. Vákkiid kulturhistorjá

Bárbaga: Luhtá searvttat ja váldobáiki gullat ja searvttat oahppit dájje láháláht.

Fárasat: Lea searvttat ja váldobáiki gullat ja searvttat oahppit dájje láháláht.

a) Deanu musea:

1. Gos Deanu musea lea?
2. Mat leat olgomusea?
3. Mat geavahedje buvrii mii lea sápmá?
4. Maškar birgenvuogit leat dehálaht searvttat kultuvra?

b) Tørfossa kvenadállu:

1. Gos Tørfossa kvenadállu lea?
2. Man bearis lea dállu?
3. Mat leat olgomusea?
4. Maškar bearis leat dehálaht searvttat kultuvra?

c) Miessegietti mearrasámi dállu:

1. Gos Miessegietti mearrasámi dállu lea?
2. Mat leat olgomusea?
3. Maškar dájje geavahedje buvrii?
4. Maškar birgenvuogit leat dehálaht searvttat kultuvra?
5. Mat huksevuogit leat dállu?
6. Maškar eallit leat dehálaht searvttat kultuvra?
7. Maškar birgenvuogit leat dehálaht searvttat kultuvra?
8. Mat leat olgomusea?
9. Mat leat olgomusea?
10. Mat leat olgomusea?

d) Eanálaš dállu:

1. Eanálaš dállu lea bearis erenomea.
2. Maškar dájje leat dehálaht searvttat kultuvra?
3. Gos mii sáhttit oahppat searvttat kultuvra?

e) Fievdobáiki:

1. Gos Fievdobáiki searvttat lea bearis erenomea?
2. Gos leat olgomusea?
3. Gos Fievdobáiki searvttat lea bearis erenomea?
4. Longe leat olgomusea?
5. Maškar bearis leat dehálaht searvttat kultuvra?

26. Jurdáseahket ja sággat!

Teik over og snak sammen!

Maškar kulturhistorjái háhkat leat sággat gullat!

Háhkat kulturhistorjái háhkat leat sággat gullat!

▶ d)

Bihkkaboaldin:

1. *Bihkkaboaldin lea erenomážit čadnon kvenakultuvrii.*
2. *Bihkka lei dehálaš vuoiddas sihke viesuide, vanccaide ja muoras ráhkaduvvon neavvuide. Bihkka lea maid geava-huvvon álbmotdálkasis.*
3. *Bihkkaboaldima birra sáhttit ovdamearkka dihte oahppat Ivguvuovddis ja Ráisavuovddis.*

▶ e)

Ruvkedoaimma:

1. *Davvi-Romssas lea leamaš ruvkedoaimma Ráissas, Gáivuonas ja Návuoas.*
2. *Váddásvuolis/Ankerlias Gáivuonvuovddis ja Moskkuvákkis Ráisavuovddis leat kulturbálgát main mii sáhttit oahppat ruvkedoaimma birra.*
3. *Finnmárkkus lea leamaš ruvkedoaimma sihke Guovda-geainnus, Deanus, Fálesnuoris, Álttás ja Máttá-Várjjagis.*
4. *Luonddus mii sáhttit oaidnit bázahusaid nugo ruvkeráiggiid, luottaid, bázahusčomaid ja huksenbázahusaid.*

s. 71: 26. Jurddašehket ja ságastallet!

Láidesteadji jearaldat dán bargobihttái sáhttá ovdamearkka dihte leat: *Leatgo mis dakkár kulturhistorjjálaš báikkit dáppe min guovllus?*

Lunddolaš čuovvovaš bargun sáhttá leat fitnat ovttá dahje moatti dakkár báikkis, čállit daid birra, ja áinnas njálmmálaččat ovdanbuktit juoidá. Geahča bargobihttáevttohusaid ohppiid-gihppaga 91. ja 94. siiddus.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- ságastallat suohkaneaset/ guovlluset kulturhistorjjálaš báikkiid birra

s. 72: Teaksta: Sávza

Dát lea oalle álkes čálus mii lea vuođđun čuovvovaš siidduide lotnolasealáhusaid birra. Sátnelisttuid *Biebmu sávzzas* ja *Duodji sávzzas* 127. siiddus sáhttá atnit veahkkeneavvun jos lea dárbu.

Loga eanet-oasis 109.-115. siiddus leat golbma eará čálloša duoji ja iešguđetlágán ullobuktagiid birra. Dát sohpet bures liige lohka muššan fáttás. 119. siiddus lea vel lassin mitalus guovtti nuoras geat galgaba vuolgit sávzzaid ohcat. Dat heive maiddái bures dán oktavuhtii.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja ipmirdit iešguđetlágán áššečállosiid
- oahppat veaháš sávzza birra, mii lea akta deháleamos omiineamet

s. 73: 27. Sávza

Vástádusevttohusat:

1. Sávzzat borret rásiid ja urttaid, debbuid, buđeittaid, boares láibbi ja jáfoseaguhusa.
2. Sávza guoddá giđđat.
3. Sávzzabierggus mii sáhttit ráhkadit goastebierggu, lábbá-čoarbbeali, goikebierggu ja rullamárffi.
4. Mális mii sáhttit ráhkadit várrabánnegáhkuid ja márffiid.
5. Ullus mii sáhttit ráhkadit ullobiktasiid nugo gahpira, fáhcaid ja suohkuid.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- iskat iežaset lohkanipmárdusa
- nagodit viežžat áššáigullevaš fáktáid čállois ja vástidit jearaldagaid

s. 74-75: Lotnolasealáhusaid jahki

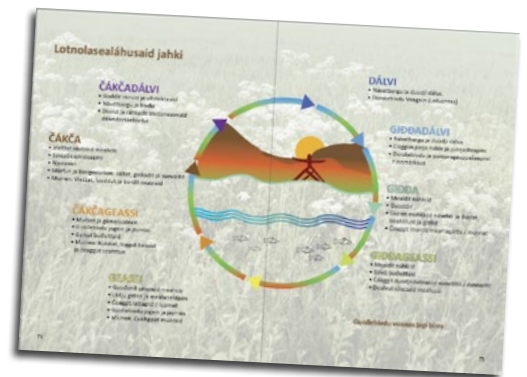
Dát lea oalle álkes čálus mii muitala veaháš min davviguovllu lotnolasealáhusaid jahkodatjorus. Oahppit geat veaháš dovdet dállođu ja guolásteami ovdalaččas, nagodit roahkka ieža lohkat čálloa. Jus dát leat ođđa dieđut eatnasiidda, de ávžžuhit ahte fárrolaga čađahehpet čálloa vai buohkat ipmirdit dan, daningo dán sisdoallu lea vuodđun čuovvovaš bargobihtáide.

Dálu barggut-sátnelisttu 126. siiddus sáhtta leat ávkkálaš veahkkeneavvun

FUOM! Golbma čállinmeattáhusa leat njáhkalan 74. siidui: li galgga atnit guhkes a go čállá ČAKČA (dat gusto maiddái dáidda: ČAKČADÁLVI, ČAKČA ja ČAKČAGEASSI). Šállošit dan. Bivdde áinnas ohppiid divvulit dan gihppagistiset.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat fágačálloa
- oahppat veaháš lotnolasealáhusaid jahkodatjoru birra
- geardduhit jahkodagaid

s. 76-78: 28. Lotnolasdoallu

a)- ja á)-bargobihtát leat oapmedálu bargguid birra. Oahppit geat bures leat bargan ovddit siiddu čálloisin, dáidet atnit daid álkes bargobihtán, ja nu dáidet maid jus sis dállobarggut leat leamašan fáddán olgokuvllas.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat ja ipmirdit cealkagiid dállođu birra
- čállit čoavddasániid rievttis ládje

a)
Čoavddus:

		1	N	J	U	O	V	V	A	T
2	S	A	H	Á	T					
3	R	I	I	F	U					
	4	L	U	O	D	D	U	T		
	5	H	E	A	S	T	A			
6	P	L	O	G	E	T				
	7	Č	O	A	G	G	I	T		
		8	G	I	L	V	I	T		
		9	Č	U	O	H	P	P	A	T
10	B	O	H	Č	I	T				
		11	D	U	K	T	E	T		
		12	G	U	S	S	A			

Čoavddasátni: Jáfoseaguhus

b)

Dán bargobihtá vuodđun lea čálus mii lea 74.-75. siiddus. Dán bargobihtás leat duššo njealje jahkodaga, ja čállois leat gávcci, nu ahte de oahppit ieža fertejit árvvoštallat gosa lea eanemus heivvolaš bidjat daid iešguđetlágán doaimmaid. Lea maiddái vejolaš njuolain merket ahte doaibma joatká boahte jahkodagas.

Čoavddusevttohusat:

Dálvi: návtebargu, duddjon, dorsebivdu, oaggut jienja nalde

Gidđa: sávzabeaskideapmi, návtebargu, monnečoaggin, buđetgilvin, sávzzat guddet, lábbát, gurret muhkki návehis, duktet

Geassi: sávzzat mannet meahccái, ládju

Čakča: gaiikut buđeittaid, viežžat sávzzat meahcis, sávzabeaskideapmi, njuovvat, márfun, bivdu, návtebargu, murjen

Jagi birra: oaggut vuoššanguoli

28. Lotnolasdoallu

a) Dálu barggut

1. Á návte sávvegilji
2. Á sávve sávvegilji
3. Dáveidat bargomearvo lájji
4. Rávddearvoarvot leat áhke rávddearvot
5. Eallit mii ovddeid ággid bargge traktora bargge.
6. Á jávve sávvegilji
7. Jus ovddeid sávvearvot, de fertet ... sávvegilji.
8. Jus ággid gáavvat buđeittaid lájji, de fertet ... gidde.
9. Á jávve/sávve sávvegilji
10. Jus ovddeid sávvearvot, de fertet ...
11. Jus buđeide leat gurret muhkkiid návehis, de sávve lájji ... beahtáde ja gáve.
12. Eallit mii mii ovddeid meahcis.

Čoavddasátni lea guassat, sávvearvot, sávvegilji ja heahtat lea beahtáde.

b) Gáveidat sávvearvot leat veahtat ja sávvearvot leat veahtat lea beahtáde.

Čáve sávvearvot jávvegilji.

Ferretet fertet áhke sávvearvot sávvearvot lea beahtáde sávvearvot lea beahtáde.

Sávvearvot lea beahtáde sávvearvot lea beahtáde.

Dálu: []

Gidđa: []

Čakča: []

Geassi: []

njuovvat = návtebargu = buđeittaid = sávvearvot guddet
 murjen = lájji = márfun = viežžat sávvearvot meahcis
 monnečoaggin = sávzabeaskideapmi = gurret muhkkiid návehis
 duktet = duddjon = lábbát = oaggut jienja nalde
 sávvearvot meahccái = bivdu = dorsebivdu = gáve buđeittaid

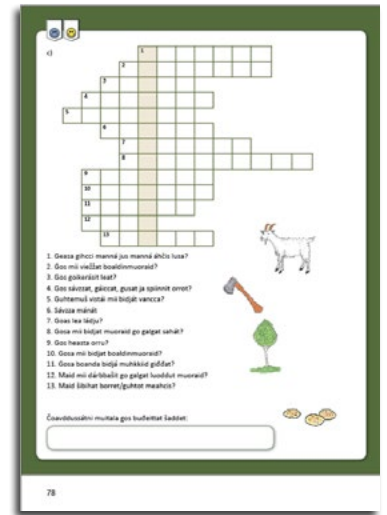
► c)

Oahppit geat liikojit ruossalassániin, dáidet atnit dán álkes ja hávskes bargobihttán, muhto jos galget nagodit čovdit čuolmma, de fertejit ipmirdit kásusvuogádaga ja máhttit sojahit sániid rievttis ládje. Dás gal fertejit guovdilastit jurdagiiddiset.

Čovddus:

			¹ B	O	H	K	K	Á	I
		² V	U	O	V	D	D	I	S
	³ L	Á	Ð	U	S				
⁴ N	Á	V	E	H	I	S			
⁵ N	Á	V	S	T	Á	I			
	⁶ L	Á	B	B	Á	T			
		⁷ G	E	A	S	S	E	T	
		⁸ S	A	H	Á	R	E	N	K
⁹ S	T	Á	L	J	A	S			
¹⁰ S	K	A	D	J	Á	I			
¹¹ B	E	L	D	U	I				
¹² Á	K	Š	U						
	¹³ R	Á	S	I	I	D			

Čovddasátni: Buđetbealddus

s. 79: 29. Jearahallan ja ovdabuktin

Dát bargobihttá lea oavvilduvvon leat goatnjedeamos ja eanemus gáibideaddji njálmmálaš bargobihttán *Vákkiin 4:s*. Oahppi ferte ráhkkanahhtit jearahallama, čađahit dan ja joatkevaččat hábmet dan njálmmálaš ovdanbuktimin. Vaikko lea hástaleaddji bargobihttá, de leat válljen addit dasa sihke ruoná, alit ja fiskes mojunjálmmi, daningo oavvildit barggu leat vejolažžan buot ohppiide. Sii guđet leat ollen oanehažžii giellaoahpus, sáhttet atnit jearaldagaid mat leat «veahkkebovssas», ja sii geat leat ollen guhkkelebbui sáhttet viiddidit jearaldagaid ja goatnje-deabbon dahkat barggu jos dáhttot.

Ovdalgo bargagoahhtibehtet, de lea ávkkálaš ságastallat árvoštallaneavttuid birra, namalassii mat leat buori ovdanbuktima dovdomearkkat. Dehálaš eavttut leat:

- Gulahallan/kommunikasjon
- Sisdoallu/innhold
- Ortnet ja layout/orden og layout
- Giella/språk
- Gáldogeavaheapmi/kildebruk

94. siiddus leat evttohusat eará bargobihtáide maid sáhtta njálmmálaččat ovdanbuktit.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- atnit dálldollui gullevaš sániid ja dajahusaid ráhkkanahhtit ja čađahit jearahallama muhtin boandain
- ovdanbuktit juoidá mas lea gullevašvuotta árbevirolaš bargui
- ságastallat árbevirolaš dálldoalus ja buohtastahhtit dan otná ođđamállet dálldoaluin

s. 80-81: Teaksta: Diiddat mánu ja barggu birra

30. Mánnodiiddat

Čállosa vuodđun lea álbmotjáhkku ja árbevirolaš máhttu, ja lea láidehus 30. bargobihtái.

Mánus lea ovdalaš áiggi leamašan hirbmat mearkašupmi dálu bargguide, ja čálus addá muhtin ovdamearkkaid das govt olbmot atne mánu láidesteadjin dállo- ja olgobargguide. *Vuonain 4:s* oaidnit mánu mearkašumi guolásteami dáfus

Čoavddusevttohus 30. bargobihtái:

- Barggut mat leat buoremus dahkat go mánnu lea šaddame: čuohppat boaldinmuoraid, loggut bessiid, njuovvat, beaskidit, gilvit ja váldit buđeittaid.*
- Barggut mat leat buoremus dahkat go mánnu lea nohkame: váldit muoraid eananbihtás eret, viežžat duodjeávdnasiid.*

Evttohus viidáset bargui fáttáin *Dállu*:

- Bargat sátnoahppankoarttaiguin *Huksehusat dálus*, *Bargo-neavvut dálus* ja *Barggut dálus* juogo akto, guoktin dahje jovkkožis. Vuohkečilgehusa gávnnat [dáppe](#).
- Speala *Dállolabyrinth*. Vuohkečilgehusa gávnnat [dáppe](#).
- Geahča filmmaža márfuma birra: <http://sjosamene.nordligefolk.no/mat-og-opskrifter-2/film-marfun-blodpolselaging/?lang=sa>

ULBMIL LEA AHTÉ OAHPPIT GALGET

- oahppat mat *diiddat* leat
- lohkat ja ságastallat diiddaid birra
- oahppat mánu mearkašumis olbmuide ja bargguide
- vástidit jearaldagaid

s. 82: Mitalus: Molbolaš lea murreme

Dát lea álkes ja hearvás čálus mii fáttá dáfus heive bures lotnolasealáhusaide. Čálus lea klassihkalaš mitalus molbolaččain.

Loga eanet-oasi 106. siiddus lea veaháš guhkibut čálus, *Go heasta orustij*, mii maiddái mitala murrenbyggus. Dan lea veaháš eanet hástalus lohkat, muhto leage oalle gelddolaš.

ULBMIL LEA AHTÉ OAHPPIT GALGET

- lohkat mitalusa

s. 83: Lohkanteavsttat ja čállinbargu

31. Lohkat, ságastallat ja mitalit

Láidestančálus bajimusas čoahkkáigeassá mañjebargoosi skuvllas ja láidesta čállinbargobihtái mii lea akta mañemus bargobihtáin *Vákkiin 4:s*.

30. bargobihtá lea oaivvilduvvon doaibman maid oahpaheaddji stivre ja mainna ovttas bargabehtet, ja ráhkkanepmin dasa go oahppit 32. bargobihtás ieža galget buvttadit čállosa.

ULBMIL LEA AHTÉ OAHPPIT GALGET

- lohkat čállosa ja ipmirdit dan sisdoalu
- mitalit juoidá maid lea lohkan
- atnit čállosa vuolggasadjin ságastallat iežaset vásáhusaid birra
- movttiidahttojuvvot ieža čállit čállosa

► a)

Dás láidestuvvojit oahppit čuovvovaš čállosiidda, ja oahppit, áinnas ovttrasádiid oahpaheddjiin, válljejit guhtemuš čállo-siiguin áigot joatkit bargat:

Skuvlaálgu Čáhpuhis

Meahcceskuvla vákkis

Čáhput-ášši ja kulturhistorjá Oimmáivákkis

Čálus, mas lea duššo fiskes mojunjálbmi, lea gáibideaddji danin-go sisttisdoallá oalle ollu váttis sániid. Dat dáidá buoremusat soahpat sámegeiella 2-ohppiide geain lea buorre sátneriggodat, ja sámegeiella 1-ohppiide.

► b)

Bargobihtá heive bures ohppiide geat leat bargan lohkančállo-siiguin, ja áinnas sidjiide geain dat lea leamašan ruovttubargun. Cealkkaálggut sárđnunbulljarasain sáhttet leat ávkin go sága-stallagoahtit galget.

► c)

Dás lea oaivil ahte oahppit galget oažžut hárhjhallama laktit dan maid leat lohkan iežaset vásáhusaide. Dainna lágiin sáhttá čálus addit sidjiide reaidduid (sániid ja dadjanvugiid) mat leat ávkin go galget ságastallat luondduvásáhusaideaset birra. Seammás sáhttá ságastallan mii dis lea movttiidahttit ohppiid čállit olgo-skuvllaset birra (gč. 32. bargobihtá).

s. 84-85: **Govvareportáša: Skuvlaálgu Čáhpuhis**

Dát lea álkes čálus maid buohkat sehtet nagodit lohkat ilmma ollu veahki haga. Govvareportáša-šánjer sisttisdoallá bajilčállaga, ingreassa, (váldočállosa), govaid ja govvateavsttaid. Šánjera ulbmil lea gaskkustit doaimmaid ja vásáhusaid, ja áinnas addit lohkiide dovddu ahte ieža leat doppe.

Oahppit sáhttet bargat čállosiin skuvllas ja áinnas maiddái hárhjhallat eanet lohkat ruovttus. Evttohit dán čállosa mállen sin iežaset reportášaide (geahča maiddái 32. bargobihtá). Oahppit sáhttet bargat juogo akto, guoktin dahje jovkkožiin. Molssaevttolaččat sáhttet maiddái fárrolaga reportáša čállit, mas guđesge lea ovddasvástádus sierra fáttás.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- hárhjhallat lohkanmáhtu ja lohkanipmárdusa
- oahpásnuvvat govvareportáša-šánjeriin
- oaidnit ovdamearkka govt álkes fágačállosa sáhttá hukset čállo-siiguin ja govaiguin
- oažžut inspirašuvnna ja «málle» maid sáhttet atnit go ieža galget čállit seamma lágan čállosa

s. 86-87: Fáddáartihkal: Meahcceskuvla vákkis

Dát čálus ii leat váttis, iige álki, muhto dies gaskkas. Šánjra dáfus gohčodit dan fáddáartihkalin, artihkal mii lea unnit objektiiva go fágaartihkal. Fáddáartihkal lea eanet persovnnalaš ja lea huksejuvvon čálli iežas muitogovaid ja vásáhusaid vuodul.

Oahppit sáhttet bargat čállosiin skuvllas, ja áinnas ruovttus eanet hárhjehallat lohkat dan. Čálus sáhtta de maiddá leat oaivadusgáldun ja mállen ohppiide geat ieža háliidit áššečállosa čállit vásáhusaideaset vuodul.

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- hárhjehallat lohkanmáhtu ja lohkanipmárdusa
- geahččat ovdamearkka govt áššečállosa (fáddáartihkkala) vuodđun sáhttet leat iežaset dovddiidusat ja vásáhusat
- oažžut inspirašuvnna ja «málle» maid sáhttet atnit go ieža čállet seammalágán čállosa

s. 88-90: Artihkal: Čáhput-ášši ja kulturhistorjá Olmmáivákkis

Dát lea fágaartihkal mii muitala obbalaš kulturhistorjjás, Olmmáivákki Čáhputášši duogážiis ja dan bohtosis. Oanehis diehtočálus áššis lea 2. bargobihtá olis, ja dat lea dárogillii. Čállosis leat muhtin váttis sánit, nu ahte dat soahpá buoremusat sámegeiella 3-ohppiide geain lea buorre sátneriggodat, ja sámegeiella 1-ohppiide.

Oahppit geat válljejit lohkat dán čállosa, sáhttet bargat dainna skuvllas, ja áinnas maiddá lohkat dan ruovttus. Čállosa sáhtta maiddá atnit oaivadusgáldun ja mállen ohppiide geat ieža háliidit čállit fágaartihkkala. Čállinbargobihtá bohtá 91. siiddus.

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- hárhjehallat lohkanmáhtu ja lohkanipmárdusa
- geahččat ovdamearkka govt sáhtta čállit áššečállosa (fágaartihkkala) báikkálaš historjjá ja kulturamáhtu vuodul
- oažžut dieđuid Čáhputáššis ja obbalaš kulturhistorjjás

s. 91: 32. Čállinbargu

Leat válljen bidjat goatnjedeamos čállinbargobihtá guhkas maŋás gihppagii, ja oassin loahpalaš maŋjebargui. Oaivvildit ahte lea ovdamunni go oahppit leat bargan earalágán bargobihtáiguin ovdalگو álget čállimiin, daningo de leat «čohkken» sániid ja dajahusaid maid dál sáhttet atnit čállosa buvttadeamis.

Oahppit sehtet áinnas čállit PC:n vai odjot sámi autokorrektuvrra atnimii, ja áinnas maiddá digitála sátnelistuide, ovdamearkka dihte <http://sanit.oahpa.no/sme/nob/> eller http://533.davvi.no/ordbok_norsam.php?finn=golle%. Lea dárbbášlaš oahpahit govt daid reaidduid atná, jos oahppit eai ovdal leat atnán daid.

Jos oahppit háliidit ovtta čállosa hábmet, de heive bures atnit digitála ovttaščállinreaidduid, ovdamearkka dihte Office 365 bakte. Das sáhttet oallugat aktanis bargat seamma doku-meanttain, ilma ahte fertejit redigeret ja čoaikkái sággat čállosa maŋgil.

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- buvttadit čállosa man vuodđun leat iežaset vásáhusat dahje dovddiideamet
- atnit sániid ja dajahusaid maid leat oahppan *Vákkiin 4:in* bargadettiin buvttadit iežaset čállosiid
- atnit iešguđetlágán veahke-neavvuid čállinbargus
- atnit álgodásat grammatihkka- ja riektáčállinjuolggadusaid

Čállošiid seahťá «almmuhit», ovdamearkka dihte seaidne-áviisan dahje digitála hámis, jus skuvllas lea aktasaš digitála geavahanvuogádat. Muite ahte váhnemiin ferte ožžon lobi jos almmolaččat áigubehtet almmuhit govaid ohppiin (ii gusto jos duššo skuvlla siskkoabealde galgá atnit).

Jos lea dilli lamineret, dahje kontáktabáhpiriin gokčat seaidne-áviissaid ja sullasaš báhpiriid maid áigu almmuhit, de seilot barggut guhkibut ja oallugat besset daid oaidnit guhkes áiggi ovddasguvlui. Bargguid sáhtta ovdamearkka dihte čájehit lági-demiin mat skuvllas leat manjit áiggiid.

Oahppit, geaidda sámegillii čállit lea hástaleaddji, soitet movttiiduvvot jus besset atnit Book Creator-appa (sáhtta atnit sihke dihtordulbosis ja dihtoris). Oahppit sáhttet ovdamearkka dihte ráhkadit digitála girjii iežaset olgoskuvllas, baiccago reportášas seaidneáviissa, dahje sáhttet ráhkadit girjii báikkálaš kultur-historjjás. Eanet dieđuid ja liŋkka viežžamii gávnnat dás: <http://www.statped.no/fagomrader-og-laringsressurser/finn-laringsressurs/sprak-og-tale/book-creator/>

s. 92: **Feara mat**

Feara mat-oasis leat muhtin bargobihtát maid dađistaga sáhtta atnit liigebargobihtán sidjiide geat barget johtilit, dahje vaikko geardduheapmin, čoačkáigeassun dahje árvoštallama olis *Vákkiin 4:i* bargama loahppaoasis.

s. 92-93: **33. Njálmmálaš hárbjehusat**

► a)

Dán bargobihtás galget oahppit čállit muhtin jearaldagaid ráhkkanettiin ságastallamii dahje jearahallamii muhtin eará ohppiin. Jearransánit 14. siiddus leat ávkkálaš veahkkeneavvut, muhto oahppit sáhttet maiddái ráhkadit jearaldagaid go bakte. Sidjiide, guđet eai vel leat oahppan ráhkadit jearaldagaid go bakte, ferte oahpahit atnit dan, ja maiddái govt vástida «juo» ja «ii».

Seammás go oahppit leat jearaldagaid hábmeme, de fertejit smiehttat maid leat bargan olgoskuvllas. Dát lea muhtin lágan liekkadeapmi b)-bargobihtái, mas ieža galget vástidit muhtin eará oahppi jearaldagaid

► b)

Dát lea bargobihtá mii bággesta ohppiid njálmmálaš doibmii. Sárdnunbulljarasat vuosihit ahte jearaldagat sáhttet dagahit ságastallama guovtti oahppi gaskkas. Álggos jearrá A, ja B vástida, ovdalgo B jearrá A:s ođđa jearaldaga. De lea A vuorru vástidit, ovdalgo A sáhtta B:s jearrat ođđa jearaldaga.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- hárbjehallat jearransániid ja jearranstruktuvrraid go bakte
- ipmirdit ja vástidit jearaldagaid
- iežaset vásáhusaid ja dovddiidusaid smiehttat
- improviseret ja dramatiseret

>>>

Válmmas jearaldatkoarttaid sáhtta atnit vai oažžu johtui sága-stallama olgoskuvlla birra, dahje maiguin hárhallá jearrat ja vástidit jearaldagaid, ja koarttaid gávdná dáppe.

▶ c)

Dát drámabargobihtta soahpá maiddái bures njálmálaš bargobihtán jos lea stašuvdnaohpahus. ○

s. 93: 34. Guhtemuš sátni ii heive?

Dát lea geardduhanbargobihtta mii sisttisdoallá sániid iešguđet-lágán kategorijjas, ovdamearkka dihte šibihiin, luonddunamahu-sain, muorain ja lottiin. Vai galget nagodit bargobihtá, de fertejit oahppit diehtit sániid mearkašumi.

Čoavddus:

gussa – sávza – gáica – **oarri**

(lea aidna ealli mii ii leat šibit)

johka – **jávri** – jogaš – eatnu

(lea jalves čáhci, eará leat golgi čázit)

návdi – albbas – **njoammil** – geatki

(lea aidna ealli mii ii leat borasspire)

soahki – skáhpi – leaibi – **guossa**

(lea aida muorra mii ii leat lastamuorra)

muorat – soggi – boaššu – loaidu

(lea aidna namahus mii ii mital lávvo osiid birra)

buoida – bierdna – rieban – **sáhpán**

(lea ceaban, ja earát leat borasspiret)

rievssat – **goaskin** – hurri – čukčá

(lea gazzaloddi ja lea aidna man eai beasa bivdit)

liššá – riifu – **luomi** – áhci

(lea muorji, earát leat dálui gullevaš reaiddut)

boska – horbmá – **beahci** – moninvuolpu

(lea goahcemuorra, earát leat šattut/urtasat)

darfi – **buvri** – bealjit – beassi

(lea searra visti, earát leat ávdnasat goahtái)

s. 94: 35. Ovdanbuktin

Dás addit evttohusaid njálmálaš bargobihtáide mat sáhttet leat oassin njálmálaš árvvoštallamis manjil go lehpit bargan Vákkiin 4:in. Sáhttibehtet válljet juogo a) dahje b)-bargobihtá, dahje bargat goappašagaid.

Ovdanbuktit bargguideaset joavkku siskkobealde sáhtta leat vuogas álgun. Oahppi sáhtta mitalit čállošis birra, dahje jitnosit

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- dovdat sániid ja ipmirdit sániid mearkašumi
- vihkkedallat ja gávnnaht guhtemuš sátni ii soaba

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

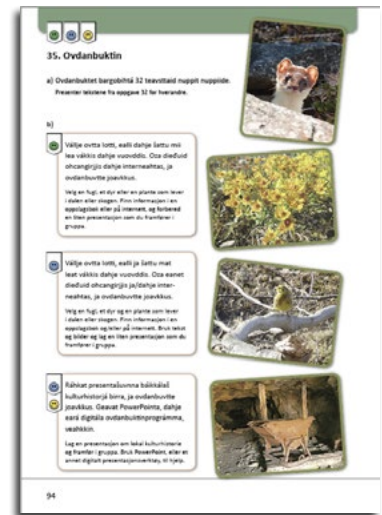
- hárhallat ovdanbuktit bargguideaset earáide
- guldalit maid eará oahppit mitalit
- mitalit maid lea gullan

lohkat dan earáide joavkkus. Earát besset de seammás hárhjehallat guldalit, ja áinnas maiddá hárhjehallat mitalit maid leat gullan, dan bakte ahte čoahkkáigesset moadde váldočuoggá das mii lea mitaluvvon.

Dađastaga soitet oahppit sáhttit doallat ovdanbuktimiid maiddá earáide skuvllas. Dá leat muhtin evttohusat:

- Bovdet nuorat ohppiid, váhnemiid dahje áhkuid ja ádjáid boahit geahččat seidneáviissa, ja mitalit sisdoalu birra
- Lohkat oasi čállosiin skuvlla lágidemiin (ovdamearkka dihte váhnenčoahkkimiin, skuvlaloahpahemiin, rabas beivviin, lágidemiin Vuodđoskuvlavahku, Sámi álbmotbeaivi ja miessemánu 17. beaivi aktavuodas)
- Ráhkadit seidneáviissa PowerPoint-presentašuvdnan ja ovdanbuktit dan earáide skuvllas dahje skuvlla lágidemiin.
- Doallat ovdanbuktima digitála girjjis maid oahppit leat ráhkadan Book Creatoriin.

Eará árvalus lea ovdanbuktit juoidá, máhkaš čállosa dahje govaid olgoskuvllas, ustiluohkkái/jovkui eará skuvllas dahje Skype bakte.

s. 95: 36. Oktasaš loahppaságastallan

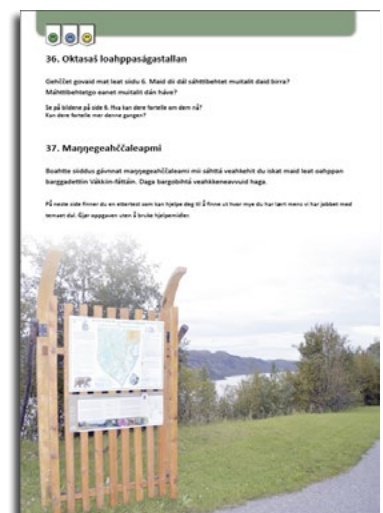
Ane introdukšuvdnagovaid 6. siiddus vuodđun ságastallamii. Bargobihtá «álkes» variánta lea ahte oahppit galget mitalit juoidá govain, ja veaháš eanet hástaleaddji lea dramatiseret juoidá govaid vuodul. Oahppit sáhttet áinnas álggos bargat guoktin fárrolaga, ja lea lohpi atnit miellagovahallama ja govahallat ahte ieža leat govain.

Oktasaš čoahkkáigeasuin leat dávjá vásihan ahte go buohtastahtá diliin mii lei go álge bargat *Vákkiin 4:in*, de lea ohppiide dál álkibut sárdnut, sis lea eanet sátneriggodat ja eanet mitalit. Lea dehálaš deattuhit dán ovdáneami, vai oahppit ieža maiddá dáikkihit ahte leat oahppan juoidá. Ovdáneapmi lea dehálaš movttiidahttinbuvttadahkin joatkevaš giellaovdáneapmái.

Molssaevttolaččat sáhtta bargobihtá atnit kártenságastallamin, mas oahpaheadji čađaha ságastallama ovttaskas ohppiin dahje uhca jovkkožiin. Dán sáhtta áinnas dahkat njálmmálaš stašuvdnan diimmus go lea stašuvdnoahpahuš.

ULBMIL LEA AHTÉ OAHPPIT GALGET

- mitalit, ságastallat dahje dramatiseret
- smiehttat giellaovdáneamiset

s. 95-97: 37. Maŋnegeahččaleapmi

Ovdalgo maŋnegeahččaleami čađaha, de lea dehálaš deattuhit ahte dát ii leat gilvu ohppiid gaskkas, muhto juohke aktii vejo-lašvuolta gávnnahtit ollugo leat oahppan dan gaskkas go leat bargan *Vákkiin 4:in*.

Maŋnegeahččaleami čađaha dainna lágiin ahte juohke oahppi álggos ieš geahččala muitit sámegeielat sániid ja dajahusaid maid lea oahppan *Vákkiin 4:i* oktavuodas. Go oahppit leat «cohkkon» ja dadjet eai máhte eanet, de seahtá oahpaheaddji veahkehit sin muitut, dainna lágiin ahte dadjá muhtin dárogielat sániid iešguđetge kategoriija siskkobealde. Njuike badjel kategoriijaid ja sániid maiguin ehpet leat bargan.

Muittát go ...

- sámegeielnama muhtin dáin muorain: *gran, furu, bjørk, selje, older, osp, rogn, hegg*
- sámegeielnama muhtin dáin lottiin ja elliin: *rype, kjøttmeis, kråke, ravn, gjøk, ørn, fossekall, trost, skjære, ugle, rev, hare, elg, mus*
- sámegeielnama muhtin dáin liđiin: *blåkklokke, ryllik, smørblomst, rødkløver, løvetann, geitrams, marikåpe*
- sámegeielnama muhtin dáin murjiin: *blåbær, skrubbær/grisebær, krøkebær, jordbær, blokkebær, rips, tyttebær, molter, einebær, rypebær, rognebær, bringebær*
- muhtin luonddunamahusaid sámegeillii: *elv, bekk, foss, kulp, skog, eng, dal, utmark, åker, trang dal, liten dal, vannkilde, stilleflytende elv, stor utvidelse av elv, bratt li med gress/bregner*
- muhtin sámegeielsániid mat muitalit kulturhistorjjas: *gård, fjøs, bolighus, stall, slåttonn, seter, høyspentlinje, sti, jaktgamme, vannkraft, beitemark, kjerrevei, bru*
- muhtin sámegeielnamaid vákkiin, dahje sámi báikenamaid vákkiin: Dás lea buoremus ahte oahpaheaddji atná namaid ohppiid iežaset guovllus.
- muhtin sámegeieldoahpágiid čadnon goađástallamii/lávostallamii: *bålplass, sitte- og soveplass, «kjøkken», kjetting, røykhull, dør, skillestokker, dør, reisverk*

Oahppit sehtet čállit sániid rievttis ládje, muhto jos leat eahpesihkkarat, de galget čállit sániid nugo jáhkket ahte daid galgá čállit.

Maŋnil go maŋnegeahččaleapmi lea čađahuvvon, de lea dehálaš ahte oahppit buohtastahttet bohtosiid ovdageahččalemiidisguin. Dát dáidá ollu ohppiide buorren vásáhusan ja dat sáhtá loktet sin máhttindovddu ja jáhku ahte leat oahppan juoidá. Oahppit geain lea leamaš uhccán ovdáneapmi, sáhttet smiehttat manin: Govt lea sin iežaset bargoaŋgiruššan leamašan? Leatgo bargan doarvái vuđolaččat bargobihtáiguin, vai leatgo duššo «hurggihan čađa» vai johtilit gerge?

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- smiehttat iežaset oahppama
- iskat iežaset sátneriggodaga

Árvvoštallan:

Maŋnegeahččaleapmi ii mital maidege ohppiid giellamáhtus, muhto lea goitge vuogas vuohki mihtidit sátnemáhtu ovdáneami. Leat maiddá ráhkadan čálalaš geahččaleami *Vákkiin 4*-bargonevvui. Dan sáhtta atnit lassin čállosiidda maid oahppit leat buvttadan, jos háliida čálalaš iskosa mii duođašta sin giellamáhtu. Geahččaleapmi ii govčča buot *Vákkiin 4:i* mihtuid, muhto aktan bargobihtáiguin, maŋnegeahččalemiin ja ohppiid oassálastimiin spealuin ja ságastallamiin, addá dát dutnje buori árvvoštallanvuđđosa.

Miellodus nr. 11:s gávnnat geahččaleami mii lea sámegeiella 3-ohppiide ja nr. 12:s lea seammalágán, muhto eanet gáibi-deaddji, geahččaleapmi sámegeiella 2-ohppiide. Geahččalemiid čadahanáigi lea birrasiid 45 minuhta.

s. 98: Loga eanet!

Loga eanet-oasis leat iešguđetlágán čállosat mat leat oaivvilduvvon liigelohkamuššan sidjiide geat johtilit barget, dahje dárbbasit eanet hástalusa go maid váldoosi čállosat addet. Eanemus leat mis dás čállosat mat leat merkejuvvon alihin ja fiskadin, muhto maiddá muhtin main leat ruoná mearkkat. [Miellodus 5:s](#) leat bargobihtát čállosiidda.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- lohkat ja ipmirdit iešguđetlágán čállosiid
- ságastallat sisdoalu birra
- oahppat eanet vákkiide gullevaš luonddus ja kultuvrras
- atnit govaid vuolggasadjin njálmmálaš ja čálalaš gula-hallamii

s. 98: Mitalus: Eva čihkkojuvvon mánát

Dát čálus lea myhta mii mitala govt ja manin ulddat šadde. Dan leat mitalan iešguđet ládje, muhto válodosidoallu lea seamma. Myhta lea árbevirolaččat mitalus ipmiliin, muhto lea dađistaga maiddá ožžon mearkkašumiid mitalus mii *ii leat duohta, govahallan* dahje *giellásat*.

[Miellodus 5:s](#) leat jearaldagat čállosii, maid sáhtta atnit vuodđun ságastallamii, dahje čálalaš bargun. Lassin leat muhtin bargobihtát mat leat gullevaččat *goahhtit*-gehčosii.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- oahppat mii myhta lea
- lohkat myhta ja ságastallat dan birra

s. 99: Mitalus: Gufihtarčohkka

Dát mitalus lea cuvccas mii čilge muhtin báikenama. Čálus heive bures vuodđun stašuvnaoahpahussii (geahča [miellodus 1:a](#)), dahje liige lohkamuššan *Báikenamat*-oassefáddái

Bargobihtát ([miellodus 5](#)) guoskkahit earet eará šánjeriid, sátnemáhtu ja mitalaleami.

Siiddu vuolimusas vuosihit govt báikenamma dávjá lea oktii-bidjon mearusoasis ja vuodđoosi. Geahča lassičilgehusa 31. siiddu.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- lohkat ja ságastallat ulddaid ja eará neahkameahtun gáhppálagain

s. 100-101: Álbmotlávlla Skárfvákki

Dát lea dološ álbmotlávlla mii lea seilon njálmmálaččat Skárfvákki, Gáivuona suohkanis. Nugo earáge álbmotdiktemat, de gávdno seamma čálus mángga sajis, muhto báikkálaš variašuvnnaiguin. *Álbmolaččat bohtet*-girjjiis (Buljo, Inger Eline Eira, Davvi girji 2003) lea veršuvdna mas lea eará loahppa.

Bargobihtáin leat jearaldagat sisdoalus ja grammatihkkabargobihtát substantiiva- ja vearbasojahemiin.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- lohkat dološ álbmotlávlla ja ságastallat dan sisdoalus
- buohtastahttit sisdoalu sullasaš lávlagiiguin mat gullet iežaset ruovttusuohkaniidda, jos dakkárat leat gávdnamis

s. 102: Dikta: Gussavuordi

Dát lea čáppa dikta man vuoigna soahpá bures vágge- ja eanandoallofáddái. Ohppiid mielas soitet das ollu váttis sánit, nu ahte danin leat lasihan valljás sátnelistu. Bargobihtás besset oahppit suokkardallat hámi ja sisdoalu, ja maiddái ohcat luonddunama-husaid.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- lohkat lyrihka
- suokkardallat hámi ja sisdoalu

s. 103: Mitalus: Čuovga goađis

Dán čállosa vuodđun lea klassihkalaš mitalus molbolaččain, muhto leat njágahan dasa goahteceggensániid ja -dajahusaid. Dát lea akta guovtti čállošis masa 24. bargobihtá čujuha, muhto leat maiddái ráhkadan bargobihtá čállošii mii lea mielddus 5:s. Doppe lea *Duohta vai gielis*-bargobihtá maid oahppit ieža sáhttet bargat čálalaččat bargobihtábáhprii, dahje sáhttibehtet fárrolaga bargat dan njálmmálaš quizan.

Ohppiid juohká de joavkkuide (guokte - golbma oahppi juohke jovkui) ja sii barget bargobihtáin ilma geahččamis bargobihtáčálloš. Juohke joavku oažžu *duohta/gielis*-goartta (daid gávdná dás), ja oahpaheaddji lohka jitnosit čuoččuhusaid, ovta ain hávális. Oahppit merkejit rievttis vástádusa bivttascivconiin, juogo duohta dahje gielis. Dás ferte guldalit maid oahpaheaddji dadjá, muhto maiddái ovttasbarggu bakte vástádusa gávdnat. Loahpas dahkabehtet fárrolaga čoahtkaigeasu ja lohkahehtet čuoggáid.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- lohkat mitalusa
- dovdat goahteceggensániid ja -dajahusaid

s. 104-105: Artihkal: De šattai goahti!

Dát artihkal muitala govt árbevirolaš darfegoađi cegejedje Gorženjárggii Olmmáivákki. Dás besset oahppit atnit gait sániid maid leat oahppan goahteceggemis ja goađastallamis. Dát lea akta guovtti čállošis masa 24. bargobihtá čujuha, muhto leat maiddái ráhkadan bargobihtá čállošii, maid gávdná mielddus 5:s. Das lea ulbmil aktii bidjat rievttis cealkkaosiid ja jorgalit muhtin cealkagiid.

s. 106-107: Mitalus: Go heasta orustii Sátnevádjasat ja Diiddat

Čálus *Go heasta orustii* mitala murren bargguin ja heasttas mii oinnii eanetgo vuoddji. Mitalus lea Gáivuonas vuolgán ja dáidet sullasaš mitalusat eará guovlluin maiddá. Dás mis lea maiddá diidda ja muhtin sátnevádjasat mat mitalit ealliin. Dát sohpet bures vuodđun ságastallamii.

Mielddus 5:s lea bargobihtta mas leat jearaldagat čállosii, vearbabargobihtta ja bargobihtta mas oahppit galget oktiibidjat cealkkaosiid, nu ahte šaddet sátnevájasin.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat mitalusa
- ságastallat neahkameahttun fenomenain
- lohkat sátnevádjasiid ja diiddaid ja ságastallat daid birra

s. 108: Dikta: Goađi ruohtas

Dát dikta dego gullá goahtefáddái. Bargobihtain hástalit ohppiid suokkardallat divtta hámi ja sisdoalu (áinnas buohtastahttit divtta *Gussavuordi*-čállosiin 102. siiddus), ja ávžžuhit sin iežaset maid čállit goahtedivtta.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat divtta
- suokkardallat hámis ja sisdoalu

s. 109-111: Reportáša: Ullus dujiide

Dát reportáša mitala muhtin nuorain geat ohppet báikkálaš duodjeárbevieruid skuvllas. Čálus lea oalle guhkki, ja danin ii dárbaš leat mihttun ahte buohkat galgat olles čállosa lohkat. Oahppit sáhttet ovdamearkka dihte guhtege lohkat sierra oassefáttá ja maŋgil mitalit das guhtet guoibmáseaset. Bargobihtas jearrat earet eará mat šáŋŋera dovdomearkkat leat, ja dás leat vel muhtin bargobihtat sátneluohkáid birra.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat reportáša
- suokkardallat sisdoalu ja bajásráhkadusa
- oahppat duodjeárbevieruid birra

s. 112-113: Artihkal: Govt gođđit ránu?

Dát čálus galgá máhkaš leat oahppičálus, maid akta ohppiin lea čállán duodjeprošeavttas olis (geahča ovddit siiddus reportáša). Das leat valjit rátnogođđindoahpagat, muhto leat geahččalan govvidit daid bures, vai galgá álkibun leat ipmirdit čállosa sisdoalu.

Bargobihtas galget oahppit ráhkadit jearaldagaid čállosa birra guhtet guoibmáseaset, ja sii geat leat gergosat dasa sáhttet lađastallat oasi cealkagiin.

Muhtin oanehisfilmmažat rátnogođđimis leat gávdnan ládje dás: <http://sjosamene.nordligefolk.no/klaer-handverk-og-duodji/gre-neveving/?lang=sa#1448866298657-a2b45fe8-d27303c6-28c8>

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- lohkat artihkkala
- oahppat govt ránu gođdá
- oahppat muhtin rátnogođđin-sániid

s. 114-115: Artihkal: Rátnogođđinhistorjá

Dát čálus muitala oanehaččat rátnogođđimis historjjálaš perspektiivvas, ja erenoamážit rátnogođđima birra Olmmáivákkis, daningo jáhkket dán guovllus rátnogođđinárbevieru buoremusat seilon. Bargobihtás gávdnabehtet earet eará gihpu mas leat *Duohta vai gielis*-čuoččuhusat, ávžžuhusa ráhkadit jurdda-kártta, ja čujuhusa boares filbmii rátnogođđimis, maid sáhtta atnit vuolggasadjin ságastallamii.

Oahppit sáhttet ieža, čálalaččat bargobihtttáárkkas, bargat *Duohta vai gielis*-bargobihtáin, dahje sáhttibehtet dahkat dan njálmálaš quizan. Ohppiid juohká dasto joavkkuide (2-3 oahppi joavkkus), ja sii barget bargobihtáin ilma geahččamis bargobihtttáállosa. Juohke joavku oazžu duohta/gielis-goartta (geahča [dáppe](#)), ja oahpaheaddji lohka čuoččuhusaid, ovttá ain hávális. Oahppit merkejit rievttas vástádusa bivttascivconniin, juogo duohta dahje gielis. Dás fertejit gullat maid oahpaheaddji lohka, muhto maiddá ovttasbarget vástádusa gávdnat. Loahpas dahkabehtet čoahtkáigeasu fárrolaga ja lohkahehtet čuoggáid.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- lohkat artihkkala
- oahppat ránu historjjá
- geahččat filmma ja ságastallat dan sisdoalus

s. 116-118: Mitalus: Báhtareaddjit iežaset riikkas

Dát čálus muitala Davvi-Romssa bággoeváhku ja gáldun lea olmmoš gii ieš vásihii dan. Čálus sáhtta leat heivvolaš vuolggasadjin ságastallagoahtit govt nubbi máilmmisoahti lei din guovllus. Soitet dis maiddá sullasaš mitalusat dego dát maid Torleif muitala?

Bargobihtán lea čoahtkáigeassu mii ii leat válmmas, maid oahppit galget válbmet, ja moadde ságastallanbargobihtá.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- oahppat bággoeváhku birra ja olbmui geat vuosttaldedje duiskalaččaid
- ságastallat govt iežaset ruovttu-báikkis lei soadi áiggi

s. 119-121: Mitalus: Sindre čakčaluopmu Davvin

Dán mitalus gávnadit Kiniin ja su vilbeliin Sindriin, gean govttu soapmásat dáidet muitit *Váriin 4:s* ja *Vuonain 4:s*. Dán háve lea Sindre, guhte orru lulde, čakčaluomus Kine luhtte Davvi-Norggas, ja de gal ii gárta ollu áigi láittastuvvamii. Čálus lea guovtti oasis: Oažžu roahka heaitit ovdalگو fiskes moju-njálmmi rádjái olle, jos ohppiid mielas lea beare guhki, muhto de eai beasa leat fárus njuovvamis. Čálus heive bures liige lohkaššan fáttáid *Lotnolasealáhusa jahki* dahje *Sávza* aktavuodas, muhto sáhtta maiddá lohkat eará aktavuodain.

Bargobihtás gávdnabehtet jearaldagaid, moivecealkagiid ja ruossalasániid main ferte hálldašit vearbasojaheami jus galgá nagodit čoahtdasáni gávdnat.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- lohkat mitalusa
- oahppat veaháš makkár čakča-bargut dálus leat

5. Olgobargu

DOAIBMA/FÁDDÁ

Mii vuolgit meahcceskuvlii

Báikenamat

Luonddunamahusat

Báikkálaš mitalusat

(Kulturhistorjá)

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- hárjehallat kárta lohkat
- oahppat muhtin sámi báikenamaid
- dovddiidit muhtin báikkálaš mitalusaide
- gearduhit/oahppat muhtin sániid maiguin luonddu válddahallá
- oahppat sániid mat mitalit kulturhistorjjás

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Čálit kártaoasáža mii vuosiha guovllu gosa galgabehtet ja mas leat sámi báikenamat, ovdamearkka dihte dás www.norgeskart.no, dahje lasit báikenamaid muhtin govvi guovllus.

Laminere kártaid (2 ja 2 oahppi sáhttet atnit seamma kárta) ja váldet daid fárrui.

Sáhtta leat ávkkálaš atnit fárus sátnelistu mas leat áššáigullelaš luonddunamahusat (geahča ovdamearkka dihte [dáppe](#)). Jus dis lea nu vuorbi ahte dovdbehtet máhttoolbmo, guhte máhtta báikkálaš mitalusaid guovllu birra gosa galgabehtet, de fertebhtet áinnas su bovdet fárrui olgoskuvlii.

Jos galgabehtet kultureanadahkii, guvlui mas leat valjit elementtat mat mitalit govt olbmot leat guovllu atnán dološ áiggis ja dálá áiggis, de ábuha jos fárus lea sátnelistu áššáigullelaš sániiguin. Leat ráhkadan sátnelistoevttohusa, ja dan gávnnaat [dáppe](#). Sátnelisttu heive maiddái bures mánget registrerenskovi duogábeallái, masa oahppit sáhttet čálistit dárkomiid maid dahket go leat vázzime gohtesadjái (dahje eará háve, eará sajiin).

Ovdamearkka skovis gávnnaat [dáppe](#).

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

Vásáhusat leat vuosihan ahte lea váttis oažžut johtui aktiivva giellageavaheami busses, biillas dahje dan bottugo lea vázzimin. Kártaid sáhttet oahppit diehtit gos sii leat ja oahppat báikenamaid vájaldettiin.

>>>

Go vácci lehpēt jođus, de lea ohppiin dávjá hoahppu ollet dohko gosa galgábehtet, ja sáhttá váttis doalahit sin čoahkis. Danin sáhttá ávkkálaš ráhkadit stašuvnnaid geainnu nala (seahtá merket kártii), gos bisánehpet ja čoahkkanehpet oahppat báikenama ja guovllu luonddunamahusaid, dahje gullat báikkálaš mitalusaid.

Jos dis leat vánis máhttoolbmot geat sáhttet ohppiid doallat čoahkis ja/dahje mitalit juoidá váccidettiin, de sáhttibehtet ohppiide addit bargobihtá maid ieža galget čoavdit dan botto go vázzet goahtesadjái. Leat gohčodan dán bargobihtá filosoferen-bargobihtán, «Olbmuid bázahusat/Spor etter folk», mas oahppit ieža fertejit leat áicilat ja jurddašit maid sii guovllus oidnet váccidettiin. Go joavdabehtet báikái, de galget mitalit maid leat oaidnán ja gos, ja dainna lágiin besset atnit sihke sámi báikenamaid, luonddunamahusaid ja sániid mat mitalit kulturhistorjjás.

Kártta vuodul sáhttibehtet guorahallat báikenamaid mat leat guovllus gos goahtesadji lea. Bivdde ohppiid gávdnat muhtin namaid kárttas. Makkár dieđuid addet namat: Luonddunamahusaid? Olbmuid namaid? Eará?

DOAIBMA/FÁDDÁ

Goahtesadji

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Goahtesadji lea fáddá mainna mángga gearddi deaivvadit *Váriin, vákkiin ja vuonain*. Dás hárjehallat sániid ja dajahusaid mat gullet goahtesadjái, dasa mii mis lea fárus go leat váccašeame, ja doaimmaide mat mis leat goahtesajis ja muđui dan guovllus.

Leairaskuvlaoahpahusa/fáddábeaivvi (-beivviid) diibmoplána seahtá čálihit A3-hápmái, lamineret ja henget lahka árrangátti, mii jo leage lunddolaš gávnadansadji.

Goahtesaji barggut ja doaimmat vákkis-sátnelisttu ja Dola-stallan-diehtoárkka seahtá maiddái henget juosat gos álkit daid oaidná. Molssaevttolaččat sáhttibehtet ieža ráhkadit diehtoárkkaid main leat sánit ja dajahusat mat din mielas heivejit buorebut.

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

Dán fáttás máhttet jo ollu oahppit ollu sániid, erenoamážit jos ovdal leat bargan *Váriin, vákkiin ja vuonain*. Goahtesadji ja árrangáddi leat fáttát maid mii čuovuhit, ja háliidit ohppiid oadjut fáttáide gullelaš sániide ja dajahusaide.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- geardduhit, oahppat ja atnit sániid ja dajahusaid mat gullet goahtesadjái ja doaimmaide mat doppe leat

Ovdamearkkat:

- Mat leat goahtesajis?
- Goahtesajis leat lávut, lávkkat, árran, báhti, čáhcelihti ...
- Maid mii dárbašit go galgat dolastallat?
- Mii dárbašit árrangedggiid, beassi, muoraid ja riššaid.
- Sáhtátgo viežžat ...?
- De sáhtán.
- In sáhte dannego...
- Gilletgo ...
- De gillen.
- In gille.
- Gii sáhttá...?
- Mon sáhtán...
- Mat dus leat lávkkas?
- Lávkkas mus leat arvebiktasat, ullobáidi, nohkkanseahkka...
- Maid mii galgat bargat go leat borran gaskabeivviid?
- Maid mii galgat bargat ihttin – ovdagaskabeivvi?

Árrangáddi lea lunddolaš čoahkkananbáiki, ja go leat čoahkkanan, de lea vuogas diktít ohppiid gullat ja atnit sániid ja dajahusaid maid máhttet – juste danin vai vásihit ahte máhttet.

Sáhttit geardduhit sániid ja dajahusaid

- mat gullet dasa mii goahtesajis gávdno
- mat gullet dasa maid dárbbasit go dolastit áigut
- mat gullet dasa makkár ávdnasat ohppiin leat fárus go leat vázzime
- mat gullet dasa makkár bargobihtáid galget bargat

Sáhttit maiddái hárbhallat ođđa sániid ja dajahusaid

- mat gullet dasa makkár eará doaimmaid galgat bargat go leat mátkkis
- mat gullet dasa ahte goas galgat bargat doaimmaid, ovdamearkka dihte mii dáhpáhuvvá *manjelaš*, *manjalgaska-beaivvi*, *eahkes*, *ihhtin* dahje *manjit beaivvi*.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Málestapmi

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Málestapmi lea vuogas doaibma mas sáhtta ovtastit geavtlaš barggu njálmálaš doaimmain ja kulturmáhtuin. Min skuvllas lea álo 9. luohká ohppiin ovddasvástádus biepmu ráhkadit buohkaide geat leat searvvis leairaskuvlaoahpahusas (birrasiid 150 olbmui). Dát bargu gáibida oalle ollu plánema, ovdabarggu ja ávdnasiid, muhto lea oassin biepmu ja *dearvvašvuohta*-fágas. Dainna lágiin lea málestapmi váldofáddán 9. luohká ohppiide juohke leairaskuvlaoahpahusas, muhto gait eará luohkain eai leatge «dárbbasán» gievkkanbargguide searvat.

Mainna lágiin biepmu ja biebmoráhkadeami guovdilastá lea gitta organiseremis. Dieđusge lea maid vejolaš organiseret biebmoráhkadeami eará ládje go govt mii dahkat, omd. juohkit oassálastiid joavkkuide, ja ahte juohke joavkku siskobealde lea soames geas lea ovddasvástádus biebmoráhkadeamis. Dat mii das lea heitot, lea ahte de «lásse» muhtin olbmuid gievkkanbargui dalle go maid leat eará doaimmat. Lávet cegget sierra gievkkanlávnu, gos vurkkodit gievkkanreaidduid ja aktasaš biepmuid. Dát lávnu lea maiddái guovddáš biebmoráhkadeapmái ja aktasaš borramiidda.

Vuosttaš beaivvi ráhkadit álo «mátkemállása» dahje «gollojuohkinmáli» (biebmoráhkadanráva lea [dáppe](#)). Dalle lea juohke oasseváldi váldán fárrui muhtin biebmoráhkadeapmái, ja de ráhkadit 9. luohká oahppit biepmu. Eará beivviid máksá skuvla biepmu: Vákkis šaddá dávjá báikkálaš sávzzabiergu biepmun.

ULBMIL LEA AHTA OAHPPIT GALGET

- oahppat vuoddoávdnasiid ja bargoneavvuid namaid
- oahppat vearbaid mat čilgejit biebmoráhkadeami doaimmaid
- ságastallat biepmuid ja biebmoráhkadeami birra

Cealkkaovdamearkkat:

Boradettiin:

- Maid don jugat?
- Maid don borat?
- Gii lea vuoššan/bassán/ráhkadan biepmu?
- Mat leat mállásis?
- Liikotgo...
- Sáhtátgo saddet/geiget munnje...
- Giitu biepmu ovddas!
- Gaskabeaivvit leat hui njálggat!
- Leage buorre!
- Eale dearvan/Dearvuohta! Šatta falli!

Biebmoráhkadettiin:

- Mii dát lea?
- Makkár biergu/guolli dát lea?
- Maid don dagat?
- Maid don čuohpat?
- Maid don basát?
- Maid don vuoššat?
- Maid don gárvvihat?
- Sáhtátgo bidjat...
- Sáhtátgo leiket...
- Man guhká ferte duoddat?

Jos háliida aktiiva giellageavaheami biepmuid ráhkadettiin, de sáhttá ávkkálaš atnit sátnelisttu lahkosis. Mii leat danin čohkken dábálaš vearbaid mat gullet biebmoráhkadeapmái. Sátnelisttu gávnnat [dáppe](#). Čálit ja laminere dan. Váldde fárrui ja henge vuogas sadjái gievkkanlávuvui, vai dan oidnet biepmuid ráhkadettiin.

Vákkis lávet maiddái ráhkadit eará smávva-borramušaid lassin gaskabeaibimui. Daid dávjá ráhkadit ges oahppit geain ii leat gaskabeaibiepmus ovddasvástádus. Gommevuoššan lea doaimma mii bures midjiide soahpá, daningo leat lahka omiid geassesaji, ja dohko han gomme dego gulláge. Muite ahte gommevuoššan lea ádjás bargu, ja danin heive dan dahkat aktanis eará doaimmaiguin, ja duššo lonohallabehtet gean vuorru lea ruittu fierrut. Risenrievdnabuvru láve maiddái leat bivnnuhis eahkesbiebmu, ja bännogáhkut main varas sarritmeastu lea nalde, dainna álohii lihkostuvvá. Biebmoráhkadanrávvagiid dáidda smávva-borramušaide gávnnat mildosis [Bagadusat](#).

Muite gávppašit vuodđoávdnasiid aktasaš borramiidda – ja bordit fárrui dárbbalaš gievkkanreaidduid: ruittuid, guvssiid, fironiid, skálu/gári man sisa dáiggi bidjá dahje muorjemeastu fierru, gealvvaidd, bassansáibbu, bassanborstta jna.

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

- Henge oidnosii diehtoárkkaid mat vuosihit áššáigullelaš sániid ja dajahusaid.
- Ane giela aktiivvalaččat biepmuid ráhkadettiin ja boradettiin.
- Gearddut sániid ja dajahusaid dávjá.
- Jeara jearaldagaid, maid oahppit fertejit vástidit.

Gomme lea fargga válmmas. Govven: Edel Monsen

DOAIBMA/FÁDDÁ**Goađástallan****OVDABARGU/ÁVDNASAT**

Váriin 4:s lea lávostallan dehálaš fáddá, ja *Vákkiin 4:s* guovdilastit fas goađi. Dát lea fágarasttildeaddji fáddá mii guoská sihke servodatfágii, duodjái ja sámegillii.

Čearpmatgiettis, gos min goahtesadji lea, doppe leat ollu goađit maid sáhtá atnit vuodđun dán fáddái, muhto goađit gal gávdnojit eanaš eará vákkiin nai min guovllus. Lávet čáhkkehít saji uhca logaldallamii goahteceggema ja goađástallama birra. Dás lea buorre jos fárus lea máhttoolmmoš, guhte diehtá ollu fáttás ja áinnas maiddái ieš lea leamaš fárus goađi ceggemis. Jos dis diekkár máhttoolmmoš váilu, de lea artihkal *De šattai goahti!* ohppiidgeirjii *Loga eanet-oasis*, buorre vuolggasadji. Ohppiidgeirjii gihppaga 60.-61. siiddus gávdnabehtet álkes čállosa bealljegoađi birra, mii maiddái lea vuodđun fáttá diehtoárkkii. Diehtoárkka seahtá lamineret ja váldit fárrui, daningo dat leat ávkkálaš veahkkeneavvun sutnje gii galgá muitalit goahteceggema ja goađástallama birra.

Jus háliidehpet eanet dieđuid ja doahpágiid, de gávdnabehtet daid gihppagis *Goađástallan ja luondduávdnasat* (Karen Marie Eira Buljo).

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT**A: Duššo sámegieloahppit joavkkus**

Eanaš oassi oahpahusas sáhtá leat sámegillii, muhto seahtá maiddái dárogiela atnit, vai ehpet olgguš geahnoheamos ohppiid. Fitnet goađis, jos lea vejolaš. Muitalehpet mas dan leat huksen ja govt barggu leat dahkan. Diktet ohppiid geahččat diehtoárkka, ja geahččalehpet nagoditgo oahppit oaidnit namaid mat leat sárgosis dan goađis man luhtte lehpet. Atnet diehtoárkka sániid viššalit ja jerret jearaldagaid ohppiin, vai sii fertetit vástidettiin atnit sániid ja dajahusaid mat gullet goahtái.

Manjilgo goađi olggobeali lehpet guorahallan, de sáhttibehtet čoahkanit dan sisa ja sárdnut siskkoža birra, ja govt goađi leat atnán. Leago dá árbevirolaš goahti mas siskkobealde lea sullii seamma ládje go lávus, vai leago eanet ođđamállet mas siste lea eará ládje? Sáhttibehtet hárhjehallat sániid ja dajahusaid.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- ságastallat goahteceggemis ja goađástallamis
- oahppat ja atnit áššáigullevaš doahpágiid

Ovdamearkkat:

- Manne goahti lea gohčoduvvon bealljegoahtin?
- Makkár ávdnasiid mii dárbbasit go galgat hukset goađi?
- Gávdnabehtet go beljiid?
- Gokko boaššocaggi lea?
- Manne dát lea gohčoduvvon boaššocaggin?
- Gokko uksacaggi lea?
- Manne dát lea gohčoduvvon uksacaggin?
- Gokko suomorra lea?
- Manne dat lea gohčoduvvon suomorran?
- Gávdnabehtetgo doaresmuoraid?
- Gokko reahpen lea?
- Gokko dáhkemuorat leat?
- Mii lea goađi guovdu?
- Mat leat boaššus?
- Manin mii gohčodit saji gos lávet nohkkat goađis?

B: lešguđetgielat ohppiidoavkkut

Doaimma sáhtta čadhit čielga giellajoavkkuin, jos čohkke sámegielat ohppiid ovttaháje moatti jovkui ja addá sidjiide sámegielat fáldaga, dego válddaheimmet bajábealde A-oasis. Dárogielagiidda sáhtta seammalágán fáldat dárogillii.

DOAIBMA/FÁDDÁ**Kulturhistorjá/Báikkálaš historjá****OVDABARGU/ÁVDNASAT**

Dá lea maiddá fágarašttildeaddji fáddá. Man guovddážiis sámegiella galgá leat, lea čadnon sisdollui, fáddái ja organiseremii, ja dieđusge maiddá man ollu sámegielat máhttoolbmot dis leat. Jos dis leat doarvái resursat, de sáhtta oahpahuš báikkálaš- ja kulturhistorjás maiddá sisttisoallat sámegieloahpahuš. Kulturhistorjá leage fáddá mas bures heive dárogielat ohppiide oahpahit muhtin sámegielsániid, ovdamearkka dihte báikenamaid.

Fáttás seahká leat báikkálaš vuolggasadjji, ja lea danin čadnon báikái gos lehpēt. Čáhpuhis leat ollu lunddolaš fáttát, nugo 2. máilmmisoahti ja Jan Baalsrud, govt Čáhpuha leat atnán ovdal ja dál, Čáhputášši, dieđut ja muitalusat mat gullet omiid geasesadjái, ja Jørgen Salo, guhte huksii ja orui Čearpmahis. Dás fertebettēt ieža gávdnat fáttáid, ávdnasiid ja bargovugiid mat sohpet báikái gos lehpēt. Ráisávžžis heive ovdamearkka dihte guorahallat Tørrfosstuneta, hirsáčuollama ja bihkkaboaldima, mat leat oasis kvena kultuvrras, ja Deanuleagis lea luossabivdu lunddolaš fáddá.

Digitála govvenapparáhtat sáhttet leat ávkkálaš veahkkeneavvut fáttás. Akta bargobihtta sáhtta leat ahte oahppit galget govai- guin duodaštēt báikkiid gos fitnabettēt dahje gávdnosiiddádet, ja mañebargun sáhttet ráhkadit seagáščálloša dahje njálmmálaš ovdanbuktima mas govat leat vuodđun.

Dáppe gávdnabettēt sátnelisttu mas leat sánit mat sáhttet ávkkálaččat dán fáttás.

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT**A: Duššo sámegieloahppit joavkkus**

Juoge dieđuid ja jeara jearaldagaid sámegillii. Muital oanehaččat dárogillii, vai dáhkidat ahte buohkat ipmirdit sisdoalu. Ane giella aktiivvalaččat juohke sajis gos fitnabettēt ja gait gávdnosiid guovdu, ovdamearkka dihte:

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- atnit sámegielat báikenamaid ja luonddunamahusaid
- guldalit ja ipmirdit muitalusaid ja válddahusaid
- oahppat muhtin doahpágiid mat muitalit báikkálaš kulturhistorjás, ovdamearkka dihte:
 - bálgát – stier
 - geasesadjji – seter
 - murren – vedhugst
 - guohtun – beitemark
 - murjen – bærplukking
 - bivdogahti – jaktgamme
 - ruvkerusttegat – gruve-drift
 - johkavanca – elvebåt

(Geahča maiddá sátnelisttu mildosis *Kulturhistorjá vákkis.*)

- dálu/goađi/báikki namma
- báikenamat lagasbirrasis
- fáktadieđut dálu/goađi/báikki birra
- mitalusat mat leat báikái čatnon
- namat huksehusain dahje reaiduin

B: lešguđetgielat ohppiidjoavkkut

Čohkke sáme-gielat ohppiid ovtta jovkui, ja atte sidjiide sáme-gielat fáldadaga, nugo A-oasis, dan bottugo dárogielat ohppiin lea oahpahus dárogillii.

C: Hui unnán sáme-gielaoahppit dárogielat joavkkus

Dás sáhtta atnit dárogielat lágideami vuodđun, muhto sáme-gielaoahpaheaddji seahká čuovvut «ohppiidis» ja sárđnut sáme-giela nu ollu go vejolaš. Sáme-gielaoahpaheaddji ja oahppit sáhttet áinnas maiddá oahpahit áige-guovdilis sáme-gielat sániid ja dajahusaid daidda earáide.

Oahppomihnut ja áige-guovdilis frásat leat dieđusge gitta das makkár sisdoalu bidjá kulturhistorjjálaš oassái, ja danin lea vejolaš duššo obbalaš dásis mihtuid hábmet.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Lotnolasealáhusat

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Sámi árbevirolaš ealáhusat leat dehálaš fáttát *VVV:s. Vuonain 4:s* geahčadit vuotnaguolásteami, *Váriin 4:s* lea boazodoallu fáddán ja *Vákkiin 4:s* lea eanandoalu vuorru, dahje lotnolasealáhusaid, daningo oallugat fertejit lassin eanadollui maiddá bargat juogo vuovdedoaluin, duddjomiin dahje guolástemiin, vai birgejit. Dát lea seammás fáddá mii lea oassin kulturhistorjjás, ja danin gullá servodatfágii, nu ahte maiddá earát go duššo sáme-gielaoahpaheaddji sehtet leat doaibmevaččat plánemis ja čađaheamis.

Jos báiki gosa lehpēt mannamin lea lahka muhtin boares dálu dahje dállobázahusaid, de heivešii bures doallat logaldallama lotnolasealáhusaid birra. Vuoras, guhte ieš lea eallán eanandoaluin ja eará lassiealáhusaiguin, sáhtta leat buorre resursa logaldallin. Jos dát olmmoš vel dasa lassin máhtta sáme-giela, de lea vel buoret. Jos dis ii leat heivvolaš máhttoolmmoš, de sáhtti-behtet atnit modealla maid gávdnabehtet ohppiidgihppaga 74. ja 75. siiddus vuolggasadjin logaldallamii.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat áige-guovdilis sániid ja frásaid
- ságastallat sámi árbevirolaš ealáhusaid birra (sáme-giella 3 máhttoolbmil)
- atnit doahpagiid sámi árbevirolaš ealáhusaid oktavuodas (sáme-giella 2)

Ovdamearkkat:

- huksehusat dálus: návēt, stállja, buvri, orrunviessu, áiti, návētgoahti
- bargoneavvut dálus: áhci, ákšū, doarta, liššá, riifu, šliipa
- oamit/šibihat/ealut: gussa, sávza, gáica, heasta, spiidni
- lotnolasealáhusa barggut: njuovvat, beaskidit, murren, murjen, bivdit, duddjot, láddjet

Bargobihtát:

Vuolábealde leat válddahan guokte goabbatlágán bargobihtá mat leat gullevaččat dálu jahkodatjorru. Stafeahttabargobihtá heive buoremusat jos joavkkus leat ollu oahppit, ja rebusbargobihtá fas jos joavkkus leat unnán oahppit ja lehpēt gáržžes šiljus. Ávdnasiid bargobihtái gávdnabehtet [mielddus 9:s](#). Dán ferte čálihit, lamineret ja válbmet ovdagihtii.

Joavkobargui lamineret sihke vástádusskovi ja vearbagoarttažiid.

Bárrabargobihtái gánnáha vearbagoarttaid ráigat, vai daid sáhtá hengestit feara gosa. Fertet maiddái ráhkadit cavgilanárkka, mii ohppiide cavgila gos vearbbaid galget ohcat. Leat ráhkadan ovdamearkka/árvalusa mielddus 10:s, muhto fertet várra heivehit daid dan guvlui gos lehpēt. Jus leat eanet joavkkut mat galget bargat bargobihtá aktanis, de lea buorre goansta sehket cavgilemiid ortnetvuoru, vai eai buohkat mana seamma sadjái aktanis. Molssaevttolaččat sáhtát lágidit rebusviekama, vai eai buohkat aktanaga álgge. Dás čállet oahppit vearbbaid vástádusgortii mas leat jahkodagat, nu ahte dán variántii leat duššo vearbagoarttat ja vejolaččat cavgilanárka maid galgá lamineret.

Muitte liánttaid maiguin čállet, rievnnuid ja bátti maiguin henget vearbagoarttaid. Válde vel fárrui veahkkeneavvuid, jos jáhkát ohppiidat dárbašit daid bargobihtá čovdimii (ovdamearkka dihte sámi-dáru sátnelisttu, dahje «*Dálu barggut*»-sátnelisttu mii lea ohppiidgihppaga 126. siiddus, ja diehtoárkka [Dálus](#)).

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT**A: Duššo sámegielloahppit joavkkus**

Doala álkes logaldallama sámegillii. Sáhtát áinnas atnit diehtoárkkaid veahkin, main beasat cuiget huksehusaide ja reidduide mat sáhttet veahkin govvidit ja duohtan dahkat dan maid mitalat. Gearddut ja jeara jearaldagaid sámegillii. Ane dárogiela veahkkegiellan, vai dáhkidat ahte ii oktage gárta olggo-beallái.

B: lešguđetgielat ohppiidjoavkkut

Doaimma seahtá bargat čielga giellajoavkkuin, ja dan dahká go čohkke sámegielat ohppiid ovttá dahje moatti jovkui ja addá sidjiide fáldaga nugo A-oasis lea čilgejuvvon.

Joavkobargobihtá: Stafeahtta

Ohppiid juohká joavkkuide (2-4 oahppi joavkkus) ja juohke joavku oážžu árkká mas leat njealje jahkodaga (gč. [mielddus 9](#)). Joavkkut čuočahit sázu duohkái ja veaháš ovdalis sin leat vearba-/doaimbagoarttat, gihppu juohke jovkui. Goarttat sehtet leat stuora bovssas, vai bieggá ii bosát daid mannat (ja vejolaččat maiddái juoga mainna bidjon gitta).

Go gilvu álgá, de viehká akta oahppi juohke joavkkus viežžat goartta, máhccá joavkkus lusa, ja joavku boahotá ovttaoaivilvuhtii gosa dan galgá bidjat. Dasto viehkala boahhte oahppi viežžat ođđa goartta. Dakkaviđe go muhtin joavku lea viežžan buot goarttaid, de oahpaheaddji dárkkista vástádusaid. Jos gait leat riehta, de vuoitá joavku, muhto jos leat vearu vástádusat, de fertejit viehkat ránggáštusmohki juohke vearu vástádusa ovddas, ja de ođđasit geahččalit vástidit. Joavku, mii vuosttažin vástida buot riehta, vuoitá.

Soaitá ávkkálaš ráhkadit «veahkkestašuvnna» mas lea sátnelistu, mii lea veaháš dobbelis viehkanbáikki ja vástádusárkka. Dáinna lágiin sáhttet oahppit geat eai nu bures ipmir sániid mearkkašumiid, gávnnaht maid mearkkašit, muhto ii ilma golaheamis veaháš áiggi.

Bárrabargobihtá: Rebus

Vearbagoarttaid herge feara gosa muhtin ráddjejuvvon guovllu siskkobealde, áinnas muhtin ovddeš dálu šiljus. Juohke bárre oažžu cavgilanárkka mii cavgila gos dat iešguđetlágán vearbba leat. Dađistaga go bárre gávdnet vástádusaid, de čállet daid rievttis sadjái vástádusárkii. Vai bargobihtá dohkkehuvvo, de fertejit čilget bohtosa oahpaheaddjái (dahje eará máhttoolbmui) njálmálaččat dalle go leat gávdnan buot vearbbaid, namalassii atnit vearbbaid ja jahkodagaid njálmálaš gulahallamis.

Jos eai leat nu ollu oahppit gilvvus, de sáhtta bargobihtá hábmet gilvun mas ulbmil lea bargat barggu nu johtilit go vejolaš. Maiddái dása lea vejolaš ráhkadit «veahkkestašuvnna» maid oahppit sáhttet anit jus lea dárbu.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Lávlagat ja stoahkan

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Leairaskuvlaoahpahusas leat mis álohii lávlumat ja/dahje stohkosat gait luohkáid ohppiide fárrolaga. Oallut ohppiid mielas leat stoahkandiimmut buot suohtasepmosat leairaskuvlaoahpahusas, go dalle boarrásit mánáin lea ovddasvástádus aktiviseret dahje guoimmuhit nuorabuid. Dakkár doaimmaid ferte ovdagihtii plánet.

Juoge áinnas ohppiid joavkkuide ja atte sidjiide skuvllas liibba plánet makkár doaimmain sis lea miella válddit ovddasvástádusa. Lávet dadjat ahte juohke joavku ferte plánet ja ráhkkanahhtit unnimusat golbma iešguđetlágán doaimma mat bistet birrasiid 45 minuhta. Daidda lassín láve mis muhtomin aktasaš boddu lávlumiin ja vejolaččat ovdanbuktimiiguin.

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- searvat stohkosiidda ja lávlumii
- plánet ja organiseret doaimmaid earáide
- ovttasbargat ahkeseaguhuvvon joavkkuid siskkobealde

Lávllaevttohusat:

- *Váikkiin 1: Bea, bea, lábbážan*
- *Váikkiin 2: Mon bálgáid vázzen vuovddis*
- *Váikkiin 3: Ols Biera šibihat, Geasse-sadjí dieđán, Njoammil ja rieban*

Dát lávlagat leat mildosis [Lávlagat ja hoahkamát](#), gos vel gávdnojit lasi.

>>>

Muitte ahte áiggi diekkár fágarašttildeaddji doaimmaid plánemii seahtá «váldit» fágarašttildeaddji áiggi, iige sámegiieldiimmuin. Organiseren ja lágideapmi lea čadnon das man ollu oasseváldit leat, ja govt ohppiidoavku lea giela ja agi dáfus.

Árvalusat doaimmaide:

Murjen, muitalanboddu, gilvvut mat eai leat nu duođalaččat, spáppastallan, áđđestallanstohkosat, lávlunstohtkosat ja earálágán stohtkosat.

Dramatiseren lea maid áigeovuodilis doaibma. Mitalusa *Boradanboddu vákkis* heive bures ohppiide gaska- dahje nuoraidskuvladásis hárbhallat ja dramatiseret smávvaskuvlla sámegiellohppiide. Molssaevttolaččat sáhtta ahkeseaguhuvvon joavku dahkat seammá.

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

Fertebehtet ieža árvoštallat man garrasit áigubehtet sámegiela guovdilastit dain stoahkan- ja doaibmabottuin. Sámegiela oahppit gaska- ja nuoraidskuvladásis sáhttet áinnas lávlut sámegillii, dahje stoahkat álkes giellastohtkosiid ovtta smávvaskuvlla sámegiellohppiiguin. Molssaevttolaččat sáhtta maid árvoštallat nu ahte jos oahppit leat beavvi miehtá stimulerejuvvon fágain ja gielain, de sáhttet dat stoahkanbottut leat «friddjabottut» main sosiála oassi lea deháleabbo go giellaoahpaheapmi.

Ohppiidoavkkus mas duššo leat sámegiela oahppit, sáhttet gait stohtkosat, lávlagat ja doaimmat leat sámegillii, dahje oasit leat sámegillii. Seaguhuvvon ohppiidoavkkuin sehtet sámegielloahppit beassat searvat stohtkosiida ja doaimmaide ovtta «earáiguin». Sámegielloahpaheaddjit sáhttet vaikko plánet ovtta dahje eanet doaimmaid maid buohkat dahket sámegillii, maddái oahppit geain ii leat sámegiella. «Dábálaš» stohtkosiid maid mánat ovdalaččas dovdat sáhtta veaháš rievdademiin atnit giellahárbhallamis. Dá leat evttohusat:

Beana lea seaguhus stohtkosiin «*bálkestit spiinni*» ja «*gonagas dáhttu*». Baiccano bálkestit ja dustet spáppa, galget oahppit ipmirdit gohččumiid ja jođáneamos lágiin dahkat maid galget. Son guhte lea maŋemus bargat maid jođiheaddji dáhttu, oažžu B-bustáva, ja boahpte háve go dat olmmoš gártá maŋemus, de oažžu E-bustáva jna. Stoagus nohká go akta oasseváldiin lea šaddan beanan.

Gohččunovdamearkkat:

- *Mana gievkkanlávva lusa!*
- *Mana viežžat čáhpesmuorji!*
- *Mana guokte lavkki maŋošguvlui!*
- *Čohkket!*
- *Njuike 5 lavkki ovdošguvlui!*
- *Čuočču ovtta juolggis!*

Gohččumat eai ábut leat beare váddásat ja daid ferte heivehit oasseváldiid agi ja gielladási ektui.

Davvebiegga ja lullebiegga sulastahtá stohkosa «*Stirdon noaideáhkku*», muhto baiccago ahte noaideáhkku geaidu oasseváldiid sáltebázzin, de davvebiegga jiekŋuda oasseváldiid (de galget čuožžut njuolgut, dego livčče jikŋon) dahje dahká sin geađgin (de galget čeaŋját). Lullebiegga galgá suddadit jienja, go viehká jikŋon olbmo birra, dahje dahkat geađggi olmmožin go goarpmasta dan badjel. Ovdalgo stoagus álgá, de fertejit oasseváldit oahppat sániid *davvebiegga*, *lullebiegga*, *jiekŋa* ja *geađgi*, ja makkár doaibma guđesge lea.

Háia boahtá sáhhtá rievdat eará stoagusin, čadnon dasa maid háliida hárbhallat: *Návdi boahtá* stohkosiin sáhhtá ovdamearkka dihte hárbhallat dahje geardduhit namaid elliin maid návdi háliida borrat (ovdamearkka dihte njoammil, láppis, miessi, gihcci). *Bivdi boahtá* stohkosiin sáhhtá seamma vugiin hárbhallat lodde- ja elliidnamaid maid háliida bivdit (omd. rievssat, sarvva, njoammil), ja *Goaskin boahtá* stohkosiin sáhhtá hárbhallat namaid lottiin ja smávvafođđuin mat ballet goaskimis (ovdamearkka dihte sáhpán, goddesáhpán, moadde lotti).

Dálkenuppástus lea stoagus man sáhhtá mángga ládje stoahkat ja mas leat ollu iešguđetlágán namat, muhtimat gohčodit dan ovdamearkka dihte *Tipp ja Topp*. Stohkosis galgá jurddašit ja lihkadit johtilit, ja mii vel lasihit dasa ilbmedoahpágiid: Ráhkát golbma gierddu (ovdamearkka dihte báttiin) maid gaskkas lea birrasiid 20 mehtera, ja atte gierdduide ilbmenamaid, ovdamearkka dihte beaivvádat, stoarbma ja arvi. Gierddut fertejit leat doarvái sadjájat, vai gait oasseváldit čáhket siskkobeallai. Go stoagus álgá, de leat gait oasseváldit seamma gierddu siste, máhkaš beaivvádagas. De čurve jođiheaddji ovdamearkka dihte: «Stoarbma!», ja buohkat vihket stoarbmagierddu sisa nu johtilit go vejolaš. Son gii maŋemus olle, oažžu «várrehusa» ja šaddá olggos stohkosis boahhte háve go lea lea maŋemus. Jođiheaddji sáhhtá maidái čurvet «Skoaddu!» ja de galgat buohkat čegnet das gos leat. Sáhhtá dahkat stohkosa váddáseabbon jos lasiha gierdduid ja ilmmiid.

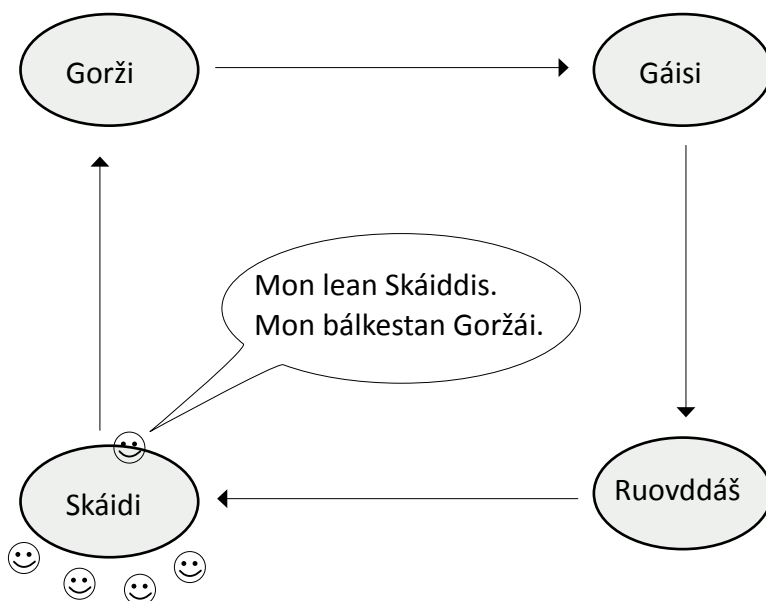
Krokerere lea boares stoagus maid vuorrasit buolva Olmmáivákkis bures dovdet. Mii leat heivehan veršuvnna maid báikkálašhistorihkkár Olmmáivákkis, Harry Solhaug, lea válddahan. Min veršuvdnii leat lasihan álkes giellahárjehusa mas hárbhallat lokatiivva ja illatiivva:

Bordde njealje duolba geađggi nu ahte dahket njealječiegaga mas gilggat leat 4 mehtera guhku dahje eanet, mađi stuorát njealječiegeat (ja uhccit geađggit), dađi váddáseappot šaddá stoagus. Juohke geađgái bidjet muhtin báikkálaš báikenama,

>>>

ja juohke oasseváldi gávdná alcces duolba bálkungeađggi. Gait oasseváldit čuoččahit muhtin geađggi bálđii, ovdamearkka dihte Skáiddi.

«*Mon lean Skáiddis ja mon bálkestan Goržái*». Jus son deaivá, beassá bálkestit viidásat bohtá geađgái, muhto jus ii deaivva, ferte vuordit dassái go earát leat bálkestan ovdal go beassá joatkit. Son gii vuosttamuzžan lea čađahan láhttu, ja lea deaivan buot njeallje geađggi, lea vuoti vuosttas vuorus. Bohtte vuorus álggaha ođđa oasseváldi.

Go buohkat leat akte beassan álgit, de lea stoagus nohkan, ja son guhte lea eanemus vuoruid vuotán, lea vuoti. Sáhtta leat ávkkálaš addit juoidá (máhkaš bihcebáze) sutnje gii vuotá vuoru, vai lea álkibut čuoggáid lohkat. Muite: Oasseváldi gii vajálduhtá mitalit gos lea ja gosa galgá bálkestit, son massá vuorus. Jos nuppes vel áigu stoahkat stohkosa, de lea buorre goansta lonuhit báikenamaid ođđa namaiguin.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Murjen

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

- oahppat murjjiid namaid
- oahppat muoraid namaid
- oahppat liđiid ja eará šattuid namaid

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Murjen lea doaibma mii sáhtta čadnon ollu fágaid máhtto-ulbmiliidda, nugo biebmu ja dearvvašvuhtafágii, luonddufágii ja válljenfágii ealli kulturárbi.

Muite váldit fárrui juohke aktii juoidá man sisa murje, ja man sisa murjjiid ngorre.

Muorje- ja šaddodiehtoárkkat sáhttet maid leat ávkkálaččat fárus. Jos galgabehtet muorjemeastu ráhkadit, de fertebehtet muitit sohkkara ja juoidá mainna fierru, ja áinnas veaháš stirddi (ovdamearkka dihte Certo galmmihanbulvara) vai muorjemeastu ii šatta nu njárbadin.

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

Murjen lea vuosttažettiin geavatlaš doaibma, muhto murjedettiin sáhttit sámástit ja atnit giela aktiivvalaččat:

- Jearat murjiid, šattuid ja muoraid birra mat leat báikkis.
- Ságasteppet masa murjiid áigubehtet atnit, ovdamearkka dihte ráhkadit sarrimeasttu dahje váldit fárrui skuvlii ja vuoššat máihli, dahje jiekjudit vai sáhttibehtet paia, smoothie dahje eará herskko ráhkadit manjibus jagis.
- Ságasteppet das maid sáhtta ráhkadit eará murjiin, maid eat gávna vuovdis.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Geologijja

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Geologijja lea álgovuolggalaččat fáddá mii gullá luonddufágii, ja eai mis leat vuordámušat ahte oahppit galget oahppat váttis geologijadoahpapiid sámegillii. Fáddá ii leat sierra fáddá mii lea čadnon diibmoplánii, muhto mii oahppat geologijja váccidettiin Baalsrudhollui, Uhcavákkázii dahje Olmmáivákkegoahtái.

Gaskkas leat stašuvnnat gos luonddufágaoahpaheaddji addá uhca logaldallamiid baktešlájain ja hámiin maid oaidnit mátkkis. Eat leat ráhkadan makkárga sámegielat lágideami dán fáddái ja sámegielat guovdilastin leage danin gitta das ahte leago dis sámegielat máhttoolmmoš gii laktá sámegiela dan lágideapmái mii lea. Jos dis dakkár lea, de heive bures geardduhit dahje oahppat luonddunamahusaid ja sámi báikenamaid mat leat guovllus gos leppet.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Botanihkka

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Botanihkka lea maiddái fáddá mii gullá luonddufágii, ja eai dásge leat mis vuordámušat ahte oahppit galget oahppat fágadoahpapiid sámegillii, muhto oahppat sámegillii namaid muhtin liidiin, šattuain ja muorain gal lunddolaččat čuovvu. Váldde fárrui diehtoárkkaid šattuid birra

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- oahppat áššáigullelaš luonddunamahusaid
- atnit báikenamaid ja luonddunamahusaid

ULBMIL LEA Ahte OAHPPIT GALGET

- oahppat dihto liidiid, šattuid ja muoraid namaid

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

Ane diehtoárkkaid dahje sámi flora veahkin go galgabehtet gávdnat namaid šattuain mat leat guovllus gos lehpet. Sáhtti-behtet maiddá lágidit gilvvoža: Oahppit juohkásit joavkkuide ja ožžot bargun gávdnat ja nammadit eanemus šaddošlájaid muhtin dihto áiggis, ovdamearkka dihte 45 minuhtas. Go áigi lea dievvan, de šaddá «eksámen» ja joavkkut fertejit ovdanbuktit gávdnosiiddiset oahpaheaddjái (dán eai beasa eará joavkkut gullat). Oahppit ožžot čuoggá juohke háve go dihtet šattu nama dárogillii, ja liige čuoggá jos dihtet dan sámegielnama. Joavku mii oažžu eanemus čuoggáid, vuoitá.

Daningo oahppit dás galget oahppat sihke dáro- ja sámegielnamaid, de sáhttet giellaválljejami dáfus lea seahkálás joavkkut.

Maŋgebargun skuvllas sáhtti-behtet vaikko deaddit muhtin šattuid ja ráhkadit čájáhusa mas šattuid namat leat dáro- ja sámegillii, dahje ráhkadit šattuiguin govaid duodjediimmuin.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Divvut áiddi ja luoddu muoraid

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Álgovuolgalaččat leat dát geavatlaš bargobihtát, muhto jos dis leat doarvái sámegielat máhttoolbmot, de sáhtti-behtet bargat giellahárjehallamiin maiddá dán doaimmas.

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

- Atnet sámegielat vearbaid mat čilgejit doaimma.
- Atnet sámegielat namaid bargoreaiduin ja ávdnasiin maid atnibehtet.

DOAIBMA/FÁDDÁ

Alfabehtabivdu vákkis

OVDABARGU/ÁVDNASAT

Dát lea vuogas bargobihtá olgoskuvlla loahpageahčen, vai beassabehtet atnit ja čoahkkáigeassit sániid ja dajahusaid mat oahppit leat oahppan. Doaimmas galgat hárjehallat alfabehta seammás go gávdnet sániid luonddus mat álget iešguđetlágán bustávain.

1. molssaeaktu:

Váldde fárrui čállinreaiduid.

>>>

ULBMIL LEA AHTE OAHPPIT GALGET

oahppat áššáigullelaš substantiivaid, ovdamearkka dihte:

- *áidi, áideuksa, áidestoalpput, áidefierbmi, áidemuorat, ákšu, sahá, veažir*

oahppat áššáigullelaš vearbaid, ovdamearkka dihte:

- *divvut, hukset, ráhkadit, murret, čuohppat, njeaidit, čuollat/luoddut, njáskat, sahát*

2. molssaeaktu: (áinnas dálkin)

Čálit ja laminere bustávagoartagihpu juohke jovkui (gávnnat daid dáppe).

Juohke goarttas lea moanat bustávat, vai garvá váttisvuodaid dan dihte go muhtin bustávaidd hárvve/ii goassege gávnnat sániid álggus, ja go muhtin jienaid lea váttis earuhit.

GIELLABARGGAHANGUOIGALUSAT

Doaimmaid sáhtta áinnas lágidit gilvun:

1. molssaeaktu:

Juohke joavku oažžu árkká masa galgá čállit sámi alfabehta. Dasto galget juohke bustávviid gávndat dávvira, sárgut juoidá dahje čállit sáni mii das álgá. Joavku mii lea atnán eanemus bustávaidd, dahje ožžon eanemus čuoggáid dihto áigemeari siskobealde (ovdamearkka dihte 30 minuhtas), vuoitá. Ovdagihpii fertebettet šiehttat muhtin njuolggadusaid, ovdamearkka dihte:

- Dohkkehit duššo sániid main lea gullelašvuohka vággái/vuodái
- Substantiivvat mat leat gávndnon dávvirin (ii sárgojuvvon dahje čállon) addet 2 čuoggá
- Sániid mat leat sárgojuvvon dahje čállon addet 1 čuoggá, muhto jos leat vearrut čállon, de addá duššo 0,5 čuoggá.
- Bustávat mat hárvve/eai goassige leat ovddimusas sániin (Ð, N, P, T, F, Z, Ž) oažžu atnit sániid siste (dahje sáhtta diktit ohppiid iežaset fuobmát ahte lea veadjemeahttun gávndat sániid mat álget dán bustávain).

2. molssaeaktu:

Dán variántta dahká njálmmálaččat. Juohke joavku oažžu bustávagoartagihpu. Juohke gortii galget oahppit fuobmát *ovtta* sáni mas lea gullelašvuohka vággái/vuodái. Fertejit nappo gávndat sáni mii álgá muhtin bustávvas mii goarttas lea. Joavku mii vuosttažin oaivvilda ahte sáhttet atnit gait goarttaid, čurvejit «Alfabehta», ja joavku vuoitá jos leat čoavdán bargobihtá. Jos goitge eai nagot dadjat sáni juohke gortii, de oažžu boahhte joavku mii čurve «Alfabehta» geahččalit.

ULBMIL LEA Ahte Oahppit Galget

- geardduhit sámi alfabehta
- geardduhit ja atnit sániid maid sáhtta čatnat vággái/vuodái

1. molssaeaktu:

- ovttasbargat ja jurddašit strategiija (maid gánnáha: ohcat, sárgut vai čállit?)

2. molssaeaktu:

- ovttasbargat ja guovdilastit muitima

Ovdamearkkat:

Albbas – Áidi – Boska – Cuoppu
 – Čáhpesmuorjijit – Darfegoahti –
 (geaĐgi) – Ealga – Fiskesrássi – Guossa
 – Horbmá – Ivguvuovdi – Jogaš – Kárta –
 Leaibi – Mielli – Návet – (joN)at – Orr-
 unviessu – (čáhcefáPmu) – Rovvi – Sávza
 – Šliipa – Tráktor – (RuoT)fa – Uhcavággi
 – Váran – váZZinbálggis – ávŽa